

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI**

**TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE
YOĞUNLAŞMA VE REKABET**

Yüksek Lisans Tezi

Bilge GÜNDOĞDU

Ankara - 2011

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI**

**TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE
YOĞUNLAŞMA VE REKABET**

Yüksek Lisans Tezi

Bilge GÜNDOĞDU

**Tez Danışmanı
Prof.Dr. Güven SAYILGAN**

Ankara - 2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE YOĞUNLAŞMA VE
REKABET

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı :

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi .....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
TABLO VE ŞEKİLLER LİSTESİ.....	vi
ÖNSÖZ	vii
Bilge GÜNDOĞDU	vii
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
1. YOĞUNLAŞMA - REKABET İLİŞKİSİ, BU İLİŞKİNİN PİYASA YAPISI ÜZERİNE ETKİLERİ VE YOĞUNLAŞMA ÖLÇÜTLERİ.....	5
1.1. YOĞUNLAŞMA - REKABET İLİŞKİSİ ve BU İLİŞKİNİN PİYASA YAPISI ÜZERİNE ETKİLERİ.....	5
1.1.1. Yoğunlaşma ve Rekabet.....	5
1.1.2. Piyasa Yapıları	7
1.1.2.1. Tam Rekabetçi Piyasa Yapısı	8
1.1.2.1. Monopolcü Piyasa Yapısı	10

1.1.2.3. Oligopolcü Piyasa Yapısı.....	11
1.1.2.4. Monopolcü Rekabet Piyasa Yapısı	15
Tablo 1 Pazar Yapısı İtibariyle Piyasalar.....	16
1.1.3.Yoğunlaşmayı Belirleyen Faktörler	17
1.2. YOĞUNLAŞMA ÖLÇÜTLERİ.....	18
1.2.1. Statik Yoğunlaşma Ölçütleri.....	19
1.2.1.1. Yoğunlaşma Oranı	20
1.2.1.2. Herfindahl-Hirschman Endeksi.....	22
1.2.2. Hakimiyet Ölçütleri ve Dinamik Endeksler.....	23
İKİNCİ BÖLÜM.....	25
2. BANKACILIK PİYASALARINDA REKABETİN ÖLÇÜLMESİ: KURAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR.....	25
2.1. Kuramsal Çerçeve	25
2.1.1. Yapı-Davranış-Performans Paradigması.....	26
2.1.1.1. SCP Paradigmasına İlişkin Alt Hipotezler.....	30

2.1.1.1.1. Geleneksel SCP Hipotezi	30
2.1.1.1.2. Etkinlik Hipotezi	32
2.1.1.1.3. Giriş Çıkışlı Piyasalar	34
2.1.1.1.4. Ürün Farklılaştırma Hipotezi	35
2.1.2. Yeni Ampirik Endüstri Yaklaşımı Paradigması.....	36
2.1.2.1. NEIO Paradigmasına İlişkin Alt Hipotezler	38
2.1.2.1.1. Panzar–Rosse Modeli.....	38
Tablo 2 H İstatistiğinin Değerleri ve Açıklamaları.....	42
2.2. Bankacılık Sektöründe Rekabetin Ölçülmesi: P-Z Modeline Dayanan Çalışmalar	44
2.3. Türk Bankacılık Sektörünün Piyasa Yapısı Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	50
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	59
3. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ ve TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE YOĞUNLAŞMA.....	59
3.1. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ	59

3.1.1. 1980-2000 Dönemi Türk Bankacılık Sektörü	60
Tablo 3 Bankacılık Sektörüne İlişkin Temel Göstergeler (1980-2000).....	65
3.1.2. 2000 Yılı Sonrası Türk Bankacılık Sektörü	65
Tablo 4 Bankacılık Sektörüne İlişkin Genel Göstergeler (2000-2009)	75
3.2. TBS’de Yoğunlaşma	75
Şekil 1 Türk Bankacılık Sektörünün Temel Bilanço Büyüklükleri	76
Şekil 2 Toplam Aktifler, Krediler ve Mevduatın GSMH’ye Oranı (1959-2009)	77
Tablo 5 Bankacılık Sisteminde Banka Sayısında Yaşanan Değişim (1999-2009)	79
Şekil 3 Temel Bilanço Kalemlerinin Banka Grupları Bazında Dağılımı (1990-2009)	88
Şekil 4 Türk Bankacılık Sektöründe İlk Beş Banka Yoğunlaşma Oranı (CR_5).....	93
Şekil 5-HHI Endeksi	97
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	99
4. AMPİRİK ÇALIŞMA: TBS’DEKİ YOĞUNLAŞMANIN PANZAR ROSSE MODELİ İLE ÖLÇÜLMESİ (2003-2009)	99

4.1. Kullanılan Veriler.....	99
4.2. Ampirik Model.....	100
4.3. Ampirik Modelin Sonuçları	104
Tablo 6 P-Z H İstatistiği Model Tahmini (2003-2006) Hata! tanımlanmamış.	Yer işareti
Tablo 7 P-Z H İstatistiği Model Tahmini (2007-2009) Hata! tanımlanmamış.	Yer işareti
Tablo 8 P-Z H İstatistiği ve HHI Değerleri.....	110
SONUÇ	118
ÖZET.....	125
ABSTRACT	126
KAYNAKÇA	127

TABLO VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Tablo 1 Pazar Yapısı İtibariyle Piyasalar.....	16
Tablo 2 H İstatistiğinin Değerleri ve Açıklamaları.....	42
Tablo 3 Bankacılık Sektörüne İlişkin Temel Göstergeler (1980-2000).....	65
Tablo 4 Bankacılık Sektörüne İlişkin Genel Göstergeler (2000-2009)	75
Şekil 1 Türk Bankacılık Sektörünün Temel Bilanço Büyüklükleri	76
Şekil 2 Toplam Aktifler, Krediler ve Mevduatın GSMH'ye Oranı (1959-2009)	77
Tablo 5 Bankacılık Sisteminde Banka Sayısında Yaşanan Değişim (1999-2009)	79
Şekil 3 Temel Bilanço Kalemlerinin Banka Grupları Bazında Dağılımı (1990-2009)	88
Şekil 4 Türk Bankacılık Sektöründe İlk Beş Banka Yoğunlaşma Oranı (CR_5).....	93
Şekil 5 HHI Endeksi	97
Tablo 6 P-Z H İstatistiği Model Tahmini (2003-2006) Hata! Yer işareti tanımlanmamış.	
Tablo 7 P-Z H İstatistiği Model Tahmini (2007-2009) Hata! Yer işareti tanımlanmamış.	
Tablo 8 P-Z H İstatistiği ve HHI Değerleri.....	110

ÖNSÖZ

Tez sürecinde bana destek olan aileme, özellikle sabrını, anlayışını ve ilgisini benden bir an olsun esirgemeyen annem Emine ŞAHİN'e, bu tezin hazırlanmasında göstermiş olduğu emeği ve bana verdiği cesareti için sevgili eşim Muhammed GÜNDOĞDU'ya ve tez çalışmamım tamamlanmasında bana yol gösteren, inanan ve güvenen danışmanım ve değerli hocam Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Güven SAYILGAN'a teşekkürlerimi sunarım.

Bilge GÜNDOĞDU

KISALTMALAR

BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
C.	: Cilt
CR_k	: Yoğunlaşma Oranı
GSMH	: Gayrisafi Milli Hasıla
HHI	: Herfindahl-Hirschman Endeksi
IMF	: Uluslararası Para Fonu
Kanun	: 5411 sayılı Bankacılık Kanunu
NEIO	: Yeni Amprik Endüstri Yaklaşımı
P-Z Modeli	: Panzar- Rosse Modeli
S.	: Sayı
SCP	:Yapı-Davranış-Performans Paradigması
sf.	: Sayfa
TBB	: Türkiye Bankalar Birliği
TBS	: Türk Bankacılık Sektörü
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
V.	: Volume

GİRİŞ

Bankacılık sektörü, ekonominin bütünü içinde ülke ve dünya çapında gerçekleşen her türlü olumlu ve olumsuz gelişmelere en fazla reaksiyon gösteren, finansal sistemin büyüme ve gelişim sürecinde aktif rol oynayan en önemli yapı taşlarından biridir. Bankalar, tasarrufçular ve yatırımcılar arasındaki fon akım sürecine aracılık edip, kaynakların en uygun yatırımlara tahsisini gerçekleştirirler. İşte bu önemi nedeniyle bankacılık sektörü; finansal sistemi, reel sektörü ve tüm ekonomiyi etkileyebilecek güce sahiptir.

Bankalar aynı zamanda yüksek kâr elde etme güdüsüyle piyasa koşullarına bağlı olarak çalışan firmalardır. Bu nedenle, bankaların kârlılığı ve etkinliği ile faaliyet gösterdikleri piyasanın yapısı arasında kuvvetli bir ilişki mevcuttur. Herhangi bir endüstride piyasa yapısının niteliği, o endüstrideki rekabetçi yapı üzerinde belirleyici olduğundan bankacılık sektörünün piyasa yapısı da sektördeki rekabeti belirlemektedir.

Genel olarak finansal sistemde rekabetteki artışın, etkinliği de artıracığı kabul edilmektedir. Bankacılık sektöründe rekabetin artması kaynak maliyetinin düşmesiyle birlikte normal üstü kârı ortadan kaldırarak mevduatın krediye dönüşüm oranını artırmakta; rekabetin azalması ise asimetric bilgiyle birlikte kredi hacminde daralmaya neden olarak etkinliğin ortadan kalkmasına yol açmaktadır.

5411 sayılı Bankacılık Kanununun (Kanun) 1 inci maddesinde¹, Kanunla finansal piyasalarda güven ve istikrarın sağlanması, kredi sisteminin etkin şekilde çalışmasının, tasarruf sahiplerinin hak ve menfaatlerinin korunmasının amaçlandığı hüküm altına alınmıştır. Bu hüküm çerçevesinde bankacılık otoritesi, sürdürülebilir istikrar ve tüketicinin korunması olgularını bir arada gerçekleştirmek zorundadır. Bu nedenle piyasa yapısı ve rekabet öteden beri üzerinde durulan önemli bir alandır

Türk finans piyasasının rekabet kavramı ile tanışması 24 Ocak 1980 Kararları ile olmuş, ancak sisteme yönelik kamusal müdahaleler sonucu rekabet unsurları tam olarak işletilememiş ve iktisadi etkinlik kavramı bankalar tarafından sürekli göz ardı edilmiştir. Türk Bankacılık Sektörünün (TBS) rekabete açılmasına yönelik atılan ilk adım olan Haziran 1980’de mevduat faizlerinin serbest bırakılması ile hane halkının tasarruflarının ekonomiye çekilerek finansal sisteme derinlik kazandırmak ve bankacılık sektöründe rekabeti artırmak amaçlanmıştır.

Bankacılık sisteminin yapısal problemlerini gidermek ve denetim mekanizmalarını işletmek amacıyla düzenlenen ve 1985 yılında yürürlüğe giren 3182 sayılı Bankacılık Kanunu ile sektöre giriş koşulları kolaylaştırılmış ve sistemin rekabetçi yapıya kavuşturulmasını sağlayan alt yapı oluşturularak sistemin uluslar arası piyasalara açılması sağlanmıştır. Bankaların para, döviz ve altın piyasalarında işlem yapmalarını sağlamak amacıyla 1986 yılında Merkez Bankası bünyesinde piyasalar oluşturulmaya başlanmıştır. 1989 yılında yürürlüğe giren 32 sayılı Karar ile

---

¹ İlgili kanuna www.bddk.org.tr adresinden ulaşılması mümkündür.

Türk Lirasına konvertibilitenin yolu açılarak TBS'nin dışa açılması sağlanmıştır. Bankacılık sektörünün yurtdışından fon sağlama olanağı arttığı gibi yurt içinde yerleşik kişilere döviz cinsinden mevduat hesabı açma olanağı tanınmıştır. Tüm bu gelişmeler sonucunda bankaların bilançoları dolarize olmuştur. Bu süreçte bazı bankaların yasal kriterleri yerine getirememesi ve faiz politikalarının da etkisiyle 1994 yılı krizi yaşanmıştır. Söz konusu kriz sonrasında makro ekonomik istikrarın sağlanamaması, bankaların kredi portföylerinde hakim ortakların paylarının yükselmesi, bankaların yanlış fon yönetimi politikalarının devamı ve piyasaya giriş ile piyasadan çıkış engellerinde etkinliğin sağlanamaması ile ortaya rekabeti bozucu bir yapılanma çıkmıştır. Bunun sonucu olarak da Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri yaşanmıştır. Yaşanan krizlerin ardından Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) uluslararası düzenlemeler paralelinde sektöre yönelik yapısal düzenleme sürecine girmiştir.

TBS'nin 2000 ve 2001 bankacılık krizleri sonrasında yeniden yapılandırılması ve artan ekonomik istikrarla birlikte bankacılık sektörünü krize sürükleyen önemli yapısal sorunlar aşılmış görülmektedir. Yeniden yapılandırma sürecinde gönüllü ve kamu eliyle konsolidasyonlar gerçekleşmiş, olumlu ekonomik gelişmeler ve Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecinin hız kazanmasıyla birlikte, sektöre artan oranda yabancı sermaye ilgisi gündeme gelmiştir. Bu bağlamda, sektörün içinde bulunduğu bu değişim döneminde, yoğunlaşma kavramını açıklamak, yoğunlaşma-rekabet ilişkisini ortaya koymak, yoğunlaşma ölçüm yöntemlerini ve TBS'nin piyasa yapısı üzerine yapılan çalışmaları incelemek ve

sektörü yoğunlaşma açısından değerlendirmek, çalışmanın temel amaçlarını oluşturmaktadır.

Bu kapsamda çalışmanın birinci bölümünde, yoğunlaşma ve rekabet kavramı, piyasa yapıları, yoğunlaşmanın piyasa yapısıyla ilişkisi, yoğunlaşmayı belirleyen faktörler ve yoğunlaşma ölçütleri üzerinde durulmuştur. Böylece çalışmanın yapıldığı alan üzerinde temel tanımlar ve bilgiler derlenerek sonraki bölümlerde yapılan incelemelere uygun zemin hazırlanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, endüstri iktisadı içerisinde piyasada rekabetin ölçülmesinde teori, literatür ve kuramsal çerçeve ortaya konmaya çalışılırken, üçüncü bölümde TBS'nin 1980 sonrası gelişimi değerlendirilerek yaşanan bu gelişimin yoğunlaşma üzerine etkileri statik yoğunlaşma ölçütlerinden en çok kullanılan yöntemlerden olan yoğunlaşma oranı ve Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI) perspektifinde tartışılmıştır.

Çalışmanın son bölümü olan dördüncü bölümde ise, Yeni Ampirik Endüstri Yaklaşımı (NEIO) kapsamında herhangi bir endüstride piyasa yapısının belirlenmesi ya da rekabet gücünün ölçülmesine yönelik olarak geliştirilen Panzar-Rosse Modeli (P-Z Modeli) yardımıyla TBS'nin 2003-2009 yılları arasındaki rekabetçi yapısı irdelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. YOĞUNLAŞMA - REKABET İLİŞKİSİ, BU İLİŞKİNİN PİYASA YAPISI ÜZERİNE ETKİLERİ VE YOĞUNLAŞMA ÖLÇÜTLERİ

Çalışmanın birinci bölümünde öncelikle çalışmanın yapıldığı alan üzerinde temel tanımlar ve bilgiler derlenerek sonraki bölümlerde yapılan incelemelere uygun zemin hazırlanmış ve yoğunlaşma-rekabet ilişkisi ile bu ilişkinin piyasa yapısı üzerine etkileri aktarılmaya çalışılmıştır. Daha sonra da yoğunlaşma ölçütleri üzerinde durulmuştur.

1.1. YOĞUNLAŞMA - REKABET İLİŞKİSİ ve BU İLİŞKİNİN PİYASA YAPISI ÜZERİNE ETKİLERİ

1.1.1. Yoğunlaşma ve Rekabet

Rekabet kavramı, mal ve hizmet piyasalarındaki teşebbüsler arasında özgürce ekonomik kararlar verilebilmesini sağlayan yarışı ifade etmektedir². Diğer bir deyişle, rekabet serbest piyasa mekanizması içinde faaliyet göstermekte olan en az iki firmanın fiyat veya fiyat dışında kalan çeşitli araçlar ile kârlarını artırmak ve en büyük pazar payını elde etmek amacıyla gerçekleştirdikleri yarıştır. Rekabetin olmadığı veya eksik rekabetin olduğu piyasalarda tüketicinin ve genel olarak toplumun refahını olumsuz yönde etkileyecek sonuçlar ortaya çıkacaktır. Bundan dolayı toplumlar rekabet ortamını kalıcı kılacak düzenlemelere yönelmektedirler. Bu çerçevede, rekabet politikası kısaca etkin bir iktisadi yapıyı oluşturmaya ve

---

2 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'un 3 üncü maddesinde rekabet kavramı bu şekilde tanımlanmaktadır.

korumaya yönelik hukuksal düzenlemeler bütünü olarak tanımlanabilir³. Bu anlamda iktisadi analiz, hukuki uygulamalarda belirleyici rol oynayabilmektedir. Nitekim rekabet politikası uygulamaları incelendiğinde çeşitli sektörlerin rekabet yapısını irdelemek amacıyla gerçekleştirilmiş olan ampirik çalışmaların önemli yer tuttuğu görülmektedir (Largo, 2001: 51).

Yoğunlaşma; ekonomik kaynak ve faaliyetler toplamının büyük bir yüzdesinin, bu toplama sahip olan veya kontrol eden birimlerin küçük bir yüzdesi veya birkaç tanesi tarafından kontrol edilmesi veya sahiplenilmesidir. Az sayıda teşebbüsün toplam satışlar, varlıklar veya istihdam gibi ölçütlere göre ekonomik faaliyetin büyük kısmını elde tutmaları durumudur şeklinde ifade edilmesi de mümkündür. Yoğunlaşma kavramı aracılığıyla, ekonominin veya bir sanayi dalının kaç firma tarafından, hangi oranlarda kontrol edildiğinin araştırılması, ölçülmesi ve değerlendirilmesi mümkün olabilmektedir. Teşebbüslerin sayısı azalıp göreceli piyasa payları arttıkça fiyat rekabeti yapma güdeleri azalabilir, zımni veya açık bir işbirliğine girme güdeleri artabilir⁴. Az sayıda firmanın piyasanın büyük bir kısmını kontrol etmesi şeklinde ortaya çıkan yoğunlaşma, yarattığı sosyal ve ekonomik etkileriyle çok boyutlu bir ölçüttür.

Nitekim, piyasadaki yoğunlaşma düzeyi rekabetçi yapıya etki eden önemli bir unsurdur. Bir piyasadaki yoğunlaşma oranı piyasa yapısının belirlenmesinde temel

---

3 Rekabet Kurumu Rekabet Terimleri Sözlüğü (www.rekabet.gov.tr adresinden ulaşılabilir.)

4 Rekabet Kurumu Rekabet Terimleri Sözlüğü (www.rekabet.gov.tr adresinden ulaşılabilir.)

gösterge olarak kabul edilmekle birlikte, ekonomik teori genel olarak piyasadaki yoğunlaşma oranı ile rekabet arasında pozitif bir ilişkiye işaret etmektedir.

Yapı-Davranış-Performansı (SCP) paradigmasına göre daha yoğunlaşmış bir piyasayı ifade eden, piyasada daha az sayıda firma bulunması durumu genellikle daha az rekabetçi davranışları ve performansları teşvik etmektedir. Ancak bankaların konsolidasyonunun daha yoğunlaşmış, buna bağlı olarak daha az rekabetçi bir sistem meydana getirdiği yönündeki genel inanişra rağmen, prensipte piyasa yoğunlaşması ve rekabet derecesi arasında birebir ilişki olduğuna dair literatürde net bir bulgu bulunmamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde de bankacılık sisteminde yoğunlaşma yüksek olmakta fakat bu sistemler rekabetçi sayılabilmektedir.

1.1.2. Piyasa Yapıları

İktisat literatüründe, alıcı ve satıcıların karşılaşmasına olanak sağlayan alım ve satım kararlarının oluştuğu ortama piyasa denmektedir. Bir endüstride firmalar, üretim ve fiyatlama kararı alırken, potansiyel rakiplerine karşı stratejilerini belirlerken, kârlarını maksimize etme amacıyla uygun teknikler oluştururken faaliyet gösterdikleri piyasanın yapısal özelliklerinden önemli ölçüde etkilenirler. Firmaların piyasa yapısına göre oluşan performansları ise sadece buldukları endüstriyi değil tüm ekonomiyi etkilemektedir.

Piyasa yapısı, piyasadaki alıcılar ve satıcılar arasındaki rekabete dayanan ilişkileri belirleyen özelliklerden meydana gelmektedir. Piyasaların yapısı ve taşıdıkları özellikler, piyasada faaliyet gösteren firma sayısına ve piyasaya giriş ile

piyasadan çıkış koşullarına bağlı olarak, üretilen ürünlerin niteliğine ve bu ürünler için belirlenecek fiyatların oluşum sürecine göre belirlenmektedir. Endüstriyel iktisat alanında tanımlanan başlıca piyasa yapıları ise tam rekabet piyasası ile eksik rekabet piyasaları olarak monopol, oligopol ve monopolcü rekabet piyasaları şeklinde sınıflandırılmaktadır.

1.1.2.1. Tam Rekabetçi Piyasa Yapısı

Rekabetin en fazla yaşandığı piyasa türü olan tam rekabet piyasası, üretilen ürünün homojenliği, piyasaya giriş ve piyasadan çıkış serbestliği, piyasada faaliyet gösteren alıcı ve satıcıların çok sayıda olmaları ve piyasa hakkında tam bilgiye sahip olunması gibi birtakım varsayımlara dayanılarak açıklanmaktadır. Gerçek hayatta görülmeyen ancak ulaşılmak istenen bir piyasa yapısını ifade eden tam rekabetçi piyasada, rekabet ortamı arttıkça firmaların fiyatlar üzerindeki etkileri azalmakta, gerek tüketici gerekse üretici açısından refah yükselmektedir.

Rekabetçi piyasada firmalar fiyat kabul edici konumdadırlar. Bu piyasa yapısının en önemli niteliği hiçbir iktisadi birimin tek başına fiyatı etkileyememesidir. Monopol piyasasında fiyat yapıcı olan firma için fiyat marjinal maliyetin üzerinde iken, rekabetçi piyasada kısa dönemde fiyat marjinal maliyete eşittir. Kısa dönemde kârlar pozitif veya negatif olabilir. Ancak kısa dönemde pozitif ya da negatif kâr eden ekonomik birimlerin, piyasa giriş ve piyasadan çıkış serbestliği sonucu, uzun dönemde kârları sıfır olmaktadır. Piyasa fiyatı ise uzun dönemde ortalama maliyetlerin minimum seviyesine eşit olmakta ve bu durum malın mümkün olan en düşük maliyetle üretildiğini göstermektedir. Başka bir deyişle

endüstri çıktısı maliyeti minimize eden optimal sayıda firma tarafından üretildiğinden üretim etkinliği maksimize edilmektedir (Yıldırım, Eşkinat, Kabasakal, 2005: 11).

Rekabetçi bir piyasada faaliyet gösteren bankalar kredi ve mevduat faizlerinin kendileri tarafından belirlenmesine imkân veren pazar gücüne sahip değildirler. Rekabetçi piyasadaki bankaların, kullandıkları kredilerden aldıkları faiz ve kendilerine yatırılan mevduatlara ödedikleri faiz oranı piyasa tarafından belirlenmektedir. Bankalar piyasada geçerli olan bu faiz oranları ile kredi sağlayarak mevduat toplamaktadırlar. Bu şartlar altında, piyasa kredi faiz oranından daha yüksek faiz oranı talep eden ve yine piyasa mevduat faiz oranından daha düşük faiz oranı ödeyen bankaların, müşteri portföyü daralmakta, kârlılıkları azalmakta ve bu bankalar piyasayı terk etmek zorunda kalabilmektedirler. Çünkü rekabetçi yapı, piyasaya giriş ve piyasadan çıkış serbestisini öngörmektedir.

Rekabetçi bir piyasada banka, ayakta kalabilmek için maliyetlerini azaltmak ve rakiplerine karşı bir adım önde olabilmek için yeni teknolojileri uygulamak ve yeni ürünler geliştirmek zorundadır. Bu sayede bankaların sundukları hizmetlerin kalite ve çeşitliliği artmakta, tüketiciler bu olanaklardan düşük işlem maliyetleri ile yararlanabilmekte ve böylelikle toplum refahı artmaktadır.

Rekabetçi bir bankacılık piyasasında fonların elde edilebilirliği düşük faiz oranları sebebiyle oldukça yüksektir. Ancak kredilerin geri ödenmeme riskine karşı rekabetçi banka, monopolcü bankanın borç verme stratejilerini uygulayamaz. Şöyle ki; monopolcü banka, özellikle genç firmaların riskli projeleri için kredi sağlarken,

düşük bir faiz oranı belirleyip, firmayı gelecekte rekabetçi bankaların tekliflerine kapatacak bir borç verme ilişkisi kurarak kredi sağladığı firmayı kendisine bağlayabilmektedir. Ancak rekabetçi banka, böyle bir borç ilişkisinin sağlamlığına güvenemez. Çünkü piyasada kendisi dışında, kendisiyle aynı özelliklere sahip rakip bankaların tehdidi altında olacaktır.

1.1.2.1. Monopolcü Piyasa Yapısı

Monopol, belirli bir mal ve hizmet piyasasında tek bir satıcının ya da üreticinin bulunduğu ve rekabetin olmadığı bir piyasa türünü ifade etmektedir. Monopol piyasasında, tek olan firmayı potansiyel rekabetten koruyan giriş engelleri söz konusudur. Monopolist firma, fiyat belirleyicidir. Piyasada tek olmasının kendisine kazandırdığı piyasa gücü ile fiyatı yükseltebilme imkânına sahiptir. Sonuç olarak, monopol piyasasında, fiyat marjinal maliyetin üstünde oluşmaktadır. Talebin fiyat esnekliğinin düşük olması, piyasaya girişlerin engellenmesi sonucu, monopolist firmanın uzun dönemde kârı sıfır ya da pozitif olarak gerçekleşmektedir (Yıldırım, Şıklar, Bakırtaş, 2003).

Bu çerçevede monopolist bankanın belirleyeceği fiyat, kredinin ve mevduatın fiyatıdır. Monopolist banka, sahip olduğu piyasa gücü ile fon kullanım kaynaklarından biri olan kredi verme işlevini yerine getirirken, verdiği krediye ödenecek faiz oranını istediği düzeye yükseltebilecektir. Yine monopolist banka, fon kaynaklarından mevduatlara en düşük faiz oranını ödeme eğiliminde olacaktır. Bu noktada monopolcü güç oluşturan bankanın potansiyel rekabet tehdidi altında olmadığı varsayılmaktadır. Böyle bir tehdit altında banka, fiyatı istediği gibi

yükseltip, düşürememektedir. Bankanın potansiyel rakiplerinin piyasaya kredi faizlerinde küçük bir düşüşle girmesi durumunda, rekabet ortamının oluşumu sonucu monopolist banka monopolcü gücünü tam anlamıyla kullanamayacak ve bu gücün yaratacağı fiyat katılığı ortadan kalkacaktır. Buna karşılık potansiyel rekabet tehdidinin olmadığı durumda, piyasadaki bankalar aralarında anlaşarak birleşir ve monopolcü kârını maksimize ederlerse, pazara girmeyi düşünen bir başka bankanın, fiyatlar üzerinde hiçbir etkisi olmayacaktır (Cetorelli, 2002 :18-27).

Monopolist bankanın en temel özelliği, daha önce de belirtildiği gibi, monopol gücü ile sağladıkları fiyat belirleyici konumları sayesinde elde ettikleri avantajlardır. Yatırımcıların girişim faaliyetlerini yerine getirebilmesinde oluşabilecek fon ihtiyacının krediler ile sağlanabilmesi nedeniyle bir ekonomide bankalar tarafından sağlanan krediler ekonomide girişim ve satın alma faaliyetleri açısından ve ekonomik büyüme için son derece önemlidir. Ancak monopolcü bankanın kredi faiz oranlarını yükseltebilmesini sağlayan pazar gücü kredi piyasasında aksaklıklara sebep olmakta, yüksek faiz nedeniyle kredi talebi azalmakta ve yatırımlar için ihtiyaç duyulan fonlar sağlanamadığından, yatırımlar gerçekleşmemektedir. Bu yüzden de pazar gücü, büyüme oranı üzerinde direkt negatif etkiye yol açabilmektedir.

1.1.2.3. Oligopolcü Piyasa Yapısı

Oligopol piyasalarının en temel özelliği, tam rekabet ve monopol arasında yer alan bir piyasa olarak gerçek hayatta en sık rastlanan piyasa türü olmasıdır. Oligopol piyasaları, birbirini etkileyebilecek kadar az sayıda satıcının tam rekabet ve

monopolde olduğu gibi çok sayıda müşteri ile karşılaştığı piyasa türüdür. Firma sayısının azlığı belirli bir rakamla ifade edilmemekle birlikte bir piyasanın oligopol olarak adlandırılabilmesi için o piyasadaki firmaların birbirlerinin hareketlerini dikkate almak zorunda olmaları gerekir. Bu da ancak firma sayısının sınırlı oluşu veya her firmanın piyasa payının toplam içinde önemli bir yer tutması ile mümkündür (Türkay, 1999: 280).

Oligopol piyasaları için önemli olan yoğunluk derecesidir. Firma sayısının belirli bir rakamla ifade edilememesinin nedeni, bazı oligopol piyasalarında sadece birkaç firma bulunabileceken bazı oligopol piyasalarında çok sayıda firmanın bulunabileceğidir. Oligopolün tanımında yer alan az sayıda satıcı ile bu durum çelişmemektedir. Çünkü, çok sayıda firmanın faaliyet gösterdiği oligopol piyasalarında, sadece az sayıda firmanın piyasadaki üretiminin önemli bir bölümünü gerçekleştirmesi söz konusudur.

Oligopol piyasaları tam rekabet ve monopol piyasaları arasında yer alan bir tür olarak bu iki piyasanın bazı özelliklerini taşımaktadır. Örneğin, oligopol piyasalarında üretilen ürünler tam rekabet piyasasındaki gibi homojen olabileceği gibi, farklılaştırılmış da olabilir. Yine firma sayısının az olması, monopol piyasalarına benzer olarak piyasaya giriş engellerinin varlığını gösterir. Ancak bu engeller, monopolcü piyasaya göre çok daha ılımlı bir seviyededir. Oligopol piyasalarında firmaların homojen ya da farklılaştırılmış ürün satmaları büyük bir fark yaratmamaktadır. Çünkü, oligopol piyasalarını diğer firmalardan ayıran en önemli özellik, piyasadaki firmaların birbirlerini sürekli takipte olmaları ve birbirlerinden

bağımsız hareket edememeleridir. Kısacası oligopol, az sayıda firmanın, karşılıklı bağımlılığının ve yüksek giriş engellerinin olduğu piyasa yapısı olarak tanımlanabilir (Ünsal, 2003).

Ölçek ekonomileri, giriş engelleri, şirket birleşmeleri ve ürün farklılaştırması unsurları oligopol piyasalarının oluşumunda etkili olan faktörlerdir. Ürün farklılaştırması firma davranışları sonucu oluşmakta ve piyasaya girişleri engelleyici bir rol oynamaktadır. Firmalar ürettikleri ürünlerde, fiziksel ya da fonksiyonel birkaç değişiklikle ürün niteliklerini farklılaştırarak tüketici tercihlerini kendilerine yöneltmeyi amaçlamaktadır. Ürün farklılaştırması yanında reklam çalışmaları da, yeni firmaların piyasaya girişini engellemek ve tüketiciyi kendi ürününe yöneltmek amacıyla kullanılmaktadır.

Literatürde oligopol piyasalarında faaliyet gösteren ekonomik birimlerin fiyat rekabetini önlemek amacıyla birleşme yoluna gittikleri, bu nedenle ekonomide kaynak tahsisinin etkinsiz gerçekleştiği yönünde genel bir görüş bulunmakla birlikte son yıllarda bu görüş değişime uğramıştır. Buna göre, her ne kadar fiyat rekabeti kısa dönemde endüstri kârlarını azaltsa da, reklam ve ürün farklılaştırması yoluyla kendini gösterecek rekabetçi davranış, uzun dönemde firmaya getiri dahi sağlayabilecektir. Oligopol piyasalarında, tam rekabet ve monopolün aksine sürekli bir rekabet ve yarış söz konusudur.

Bu çerçevede oligopolcü bir bankacılık sisteminde, piyasada çok sayıda banka olması durumunda bile, banka faaliyetlerinin önemli bir kısmı sadece birkaç büyük banka tarafından gerçekleştirilmektedir. Bankaların sundukları hizmetler veya

ürettikleri ürünler genelde homojendir ancak bankalar ürünlerini sunarken değişik satış ve pazarlama teknikleri kullanmakta ve özellikle yoğun bir şekilde reklam yapmaya yönelerek bir anlamda marka imajlarını yerleştirmeye çalışmaktadırlar. Ancak bu noktada oligopol piyasasında, belirli kararlar alan ekonomik birimlerin bu kararları, rakiplerinin geliştireceği davranışları hesaba katarak aldıkları yani stratejik davrandıkları gerçeği önem kazanmaktadır.

1.1.2.4. Monopolcü Rekabet Piyasa Yapısı

Tam rekabet ve monopol piyasaları arasında yer alan ve gerçek hayatta en sık karşılaşılan piyasa yapılarından bir diğeri ise monopolcü rekabet piyasasıdır. Bu piyasa yapısı da, oligopol piyasası gibi, literatürdeki iki uç noktayı temsil eden tam rekabet ve monopolcü yapının birtakım özelliklerini taşımaktadır. Örneğin tam rekabet piyasasında olduğu gibi monopolcü rekabet piyasasında da, faaliyet gösteren ekonomik birimlerin sayısı çok fazladır. Ancak bu ekonomik birimler homojen değil, farklılaştırılmış ürünler arz etmektedirler. Ürün farklılaştırmasına gidilmiş olması bu piyasalarda satılan malları heterojen hale getirmiştir. Sonuç olarak malların birbirlerini kolayca ikame edebilir olmaları piyasaları tam rekabete yaklaştırırken, malların şu ya da bu ölçüde farklılaştırılmış olması her bir işletmeye tekel gibi davranma olanağı vermektedir (Bulmuş, 1994: 234). Firma sayısının çokluğu nedeniyle, fiyat ya da miktar üzerinde bir anlaşmaya varma olasılığı çok azdır. Dolayısıyla, oligopol piyasalarından farklı olarak, firmaların birbirlerine bağımlı hareket etmeleri söz konusu değildir.

Firmaların her biri piyasada belli bir paya ve sahip oldukları paylar ölçüsünde piyasa denge fiyatı üzerinde kontrole sahip olmaktadır. Ürünün homojen olmayışı, faaliyet gösteren firmalar için monopol gücü oluşturmaktadır. Bir başka deyişle her firma, kendi ürününün farklılaşma derecesine göre monopol güç kazanmaktadır. Monopolcü rekabet piyasasında, piyasaya giriş ve piyasadan çıkışların önünde herhangi bir engel bulunmadığından bu piyasada firmalar, oligopolcü yapıya benzer olarak fiyat dışı rekabet araçlarını kullanmaktadırlar. Bu nedenle, monopolcü

rekabette potansiyel firmaların piyasaya girmeleri için tam rekabetten farklı olarak, bu fiyat dışı rekabet araçları için de bir maliyet söz konusu olmaktadır.

Monopolcü rekabet piyasa yapısının geçerli olduğu bir bankacılık sisteminde bankalar, farklılaştırılmış hizmetleri ile rekabet içindedirler. Her bankanın karşı karşıya olduğu talep eğrisi, banka sayısının çokluğu nedeniyle ortaya çıkan ikame kolaylığı sonucu çok esnektir. Bankalar, oligopol piyasalarına benzer olarak reklam ve promosyon gibi rekabet araçlarını kullanmak suretiyle hizmet farklılaştırmasına gitmektedirler. Girişlerin serbest olması, üretilen ürün ve hizmetlerin her geçen gün değişen teknolojilere bağlı olarak farklılaştırılması ise rekabet davranışını şiddetlendirici unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Pazar yapısı itibarıyla piyasaların özelliklerinin şu şekilde tablolandırılması mümkündür:

Tablo 1 Pazar Yapısı İtibarıyla Piyasalar

Pazar yapısı	Satıcı giriş engeli	Satıcı sayısı	Alıcı giriş engeli	Alıcı sayısı
Tam rekabet	Hayır	Çok	Hayır	Çok
Monopolcü rekabet	Hayır	Çok	Hayır	Çok
Oligopol	Evet	Birkaç	Hayır	Çok
Monopol	Evet	Tek	Hayır	Çok

Kaynak: Ünsal, E., 2003, age

1.1.3. Yoğunlaşmayı Belirleyen Faktörler

Yoğunlaşmayı belirleyen faktörlerin neler olduğu ile ilgili bir belirlilik bulunmamakla birlikte bu faktörlerin niteliği ve ağırlığı her ülkede ve aynı ülkede sektörler arasında farklı olabileceği gibi aynı sektör içinde de değişimler gösterebilmektedir. Bu değişkenliğe rağmen literatürde yoğunlaşmaya neden olduğu düşünülen temel faktörler aşağıdaki gibi sıralanabilir (Kazan, Atan, 1999: 3):

- a) Ölçek ekonomileri ve pazarın büyüklüğü,
- b) Teknolojik gelişme,
- c) Giriş engelleri,
- d) Reklam,
- e) Birleşme,
- f) Kamu politikaları.

En genel anlamda giriş engeli, bir piyasada normal üstü kârın oluşması halinde, bu duruma tepki olarak sermayenin söz konusu pazara gelmesini engelleyen koşullardır. Piyasada rekabetçi fiyatların üzerinde seyreden fiyatlar, bu fiyatları rekabetçi seviyeye çekecek kadar piyasaya girişi sağlamıyorsa piyasada giriş engellerinin bulunduğu söylenebilir. Bu engeller; yeni firmaların piyasaya girişini zorlaştırmakta ve piyasadaki firmaların fiyatlarını ortalama maliyetlerin üzerinde belirleyerek uzun dönemde kâr etmelerine olanak sağlamaktadır. Piyasadaki giriş engelleri, büyük ölçekteki sermaye gereksinimlerinden, temel girdinin mülkiyetinin

piyasadaki bir firmanın elinde bulunmasından, reklam ve ürün farklılaştırmasından, batık maliyetlerden ve hükümet politikalarından kaynaklanabilmektedir.

Piyasada talebin yeterli olması durumunda firmalar ölçek ve kapsam ekonomilerinin yardımıyla uzun dönem maliyetlerinde etkinlik sağlayabilirler. Ölçek ekonomisi üretimin arttığı bir durumda üretimin ortalama verimliliğinin ortalama maliyetten büyük olması durumunu ifade ederken, kapsam ekonomisi en az iki firmanın üretim maliyeti toplamının bu ürünlerin ayrı ayrı üretilmesi durumunda katlanılacak maliyetten düşük olması durumuna işaret etmektedir. Kapsam ekonomileri ürün çeşitlemesinin sağladığı avantajları ifade etmektedir. Bir piyasada ölçek ekonomisinin gerçekleşmesi durumunda üretilen ürünün ortalama maliyeti azaldığından fiyatı da düşecektir. Bu da firmanın piyasada rekabet etme gücünü artıracaktır. Piyasa yoğunlaşmasının yüksek olduğu ekonomilerde büyük firmalar ölçek ekonomisinin avantajına yakındırlar. Bu sektörlerden biri de bankacılık sektörüdür (Çolak, 2008: 147).

1.2. YOĞUNLAŞMA ÖLÇÜTLERİ

Yoğunlaşmayı, sektörde faaliyet gösteren banka sayısı (n) ve “banka büyüklüğü eşitsizlik endeksi” I'nın oluşturduğu bir fonksiyon olarak düşünmek mümkündür. Banka sayısı arttıkça sektördeki yoğunlaşmanın azalması, eşitsizlik endeksi arttıkça ise yoğunlaşmanın artması gerekmektedir. Bu özelliğin matematiksel ifadesi aşağıdaki eşitlikte verilmektedir.

$$C = f(n, I) \quad f_n < 0 \text{ ve } f_I > 0$$

Yukarıdaki eşitlik, sektöre yeni giriş yapan bir bankanın yoğunlaşmayı azaltacağı sonucunu vermektedir. Ancak, yeni giriş yapan banka sektörde mevcut bulunanlara göre “yeterince” büyükse yoğunlaşmanın artması da mümkündür. Nitekim piyasaya yeni giriş yapan bankanın yarattığı eşitsizlik etkisinin banka sayısındaki artışın yarattığı yoğunlaşma azalış etkisinden daha fazla olduğu durumlarda sektördeki yoğunlaşma artacaktır.

Yoğunlaşma düzeyini saptamak amacıyla, ekonomik teoriden türetilebilecek ve genel olarak üzerinde anlaşma sağlanmış ideal bir ölçü bulunmamaktadır. Literatürde birbirlerine göre avantajları veya dezavantajları bulunan yoğunlaşma ölçütleri statik, hakimiyet ve dinamik ölçütler olarak üçe ayrılmaktadır.

1.2.1. Statik Yoğunlaşma Ölçütleri

Piyasa gücünün (pazar hâkimiyetinin)⁵ belirlenmesi açısından önemli bir araç olarak kabul edilen statik yoğunlaşma ölçütleri karar alıcılar açısından politika belirlemede bir girdi gibi kullanılabilir. İlgili piyasanın özelliğine, küçük ve büyük ölçekli bankanın belli bir piyasada rekabet üzerinde yaratabileceği etkiye ve ölçek büyüklüğünün dağılımı ile banka sayısına göre uygun yoğunlaşma ölçütü seçilebilmektedir. Hakimiyet, farklılık ve dinamik endeksleri ise piyasa gücüne daha analitik yaklaşılmasına yardımcı olmaktadır.

---

⁵ Pazar hakimiyeti, piyasa gücü (market power): Bir firmanın içinde yer aldığı piyasada kendi performansını belirleyen değişkenler üzerine etki etme gücü olarak tanımlanabilir. Pazar hakimiyetinin tanımlanmasında en çok kullanılan kavram pazar payıdır. Pazar payı, bir firmanın satış gelirlerinin faaliyette bulunduğu endüstrinin toplam satış gelirleri içindeki payı olarak tanımlanır. Klasik yapı-davranış-performans ilişkisi yaklaşımında pazar payı kavramı pazar hâkimiyetini yansıtır. Türkkân, E., (2001): 385.

Yoğunlaşma endeksleri; yoğunlaşma düzeyini nicel olarak belirleyen ve sıfır ile bir arasında değişen oranları ifade etmektedir. Statik yoğunlaşma ölçütlerinin başlıcaları; yoğunlaşma oranı, Herfindahl-Hirschman Endeksi, Entropy Endeksi, Linda Endeksi, Hannah ve Kay Endeksi, Kapsamlı Yoğunlaşma Endeksi, Hause Endeksi ve Rosenbluth-Hall-Tideman Endeksi'dir⁶.

1.2.1.1. Yoğunlaşma Oranı

Firma yoğunlaşmalarını ölçmek için kullanılan en yaygın ölçüt yoğunlaşma oranıdır. Yoğunlaşma oranı (CR_k) belli sayıdaki firmanın toplam pazardaki payını ifade eder. Geleneksel mikro iktisat teorisi, yüksek bir konsantrasyon oranının düşük bir rekabet düzeyine işaret edeceğini varsayar (Türkan, 2001: 389).

Yoğunlaşma ölçütleri arasında en eski ve özellikle ampirik çalışmalarda en yaygın olarak kullanılan yöntem “ k ” firma yoğunlaşma oranıdır.

$$CR_k = \sum_{i=1}^k s_i \quad s_1 \geq \dots \geq s_k \geq \dots \geq s_n$$

Burada,

s_i = i Firmasının toplam içindeki payını

---

6 Çalışmanın üçüncü bölümünde TBS'deki yoğunlaşma, yoğunlaşma oranı ve Herfindahl-Hirschman Endeksi ile ölçüldüğünden söz konusu iki ölçütün ayrıntılı olarak ele alınması yeterli görülmüştür. Diğer statik yoğunlaşma ölçütlerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bakınız **Yayla, 2007** ve **Kazan, Atan, 1999**.

n = Sanayideki firma sayısını

CR_k = En büyük “k” firmasının toplam piyasa içindeki payını ifade etmektedir.

Firma sayısının belirlenmesinde ve yoğunlaşmanın var olduğu noktayı belirleyen kritik düzeyin saptanmasında objektif bir kriter bulunmamaktadır ve seçim isteğe bağlı olarak gerçekleştirilmektedir. Bu tür subjektifliği ortadan kaldırmak için yapılan uygulamalı çalışmalarda dört firma yoğunlaşma oranında yüzde 50’lik bir yoğunlaşma, sekizli firma yoğunlaşma oranında yüzde 70’e denk gelmektedir. Endeksin değeri 1’e yakınsadıkça “k” adet bankanın piyasadaki kontrol gücünün arttığı sonucuna varılmaktadır.

Genel kabul görmüş sınıflandırmaya göre, dört firma yoğunlaşma oranı %40’tan küçük endüstriler monopolcü rekabet, %40-60 seviyesinde olan endüstriler zayıf oligopol, %60 seviyesinden büyük ekonomiler ise kuvvetli oligopol olarak adlandırılmaktadır. Kuvvetli oligopol durumunda firmaların aralarında anlaşarak monopolcü gibi davranma olasılıkları yüksektir. Yoğunlaşma oranlarının en uç durumları ise yoğunlaşma oranının %100 olduğu monopol piyasaları ve %0 olduğu tam rekabet piyasalarıdır.

Bu oran piyasadaki büyük bankalara eşit vurgu yaparken, piyasadaki pek çok küçük bankayı ihmal etmektedir. “k” nın değerinin belirlenmesi konusunda bir kural olmadığı için yoğunlaşma endeksinde yer alan bankaların sayısı keyfi olarak belirlenmektedir. Yoğunlaşma oranı, yoğunlaşma eğrisi üzerinde bir noktadır ve sıfır

ile bir arasında tek boyutlu bir ölçüdür. Toplam banka sayısı ile karşılaştırıldığında endeksin hesaplanmasında kullanılan “k” nın değeri küçük de olsa, yoğunlaşma endeksinin değeri sifıra yaklaştığında piyasada çok sayıda ve eşit büyüklükte banka bulunduğu kabul edilmektedir. Endeksin değeri bire yaklaştığında ise hesaplamada kullanılan “k” değeri banka sektörünün bütününe yakınıni temsil etmektedir.

1.2.1.2. Herfindahl-Hirschman Endeksi

Herfindahl-Hirschman Endeksi (HHI) çok yaygın olarak kullanılan, hesaplanması ve yorumlanması kolay bir yoğunlaşma göstergesidir. Basitçe hesaplanabilmesi ve doğrudan sektör paylarını dikkate alan endeks olması sebebiyle, diğer yoğunlaşma göstergelerine de baz teşkil edebilmektedir. HHI bir piyasada faaliyet gösteren “n” adet bankanın piyasa paylarının karelerinin toplamından oluşmaktadır (Aydınlı, 1996: 32).

$$HHI = \sum_{i=1}^n s_i^2$$

s_i : i firmasının piyasadaki payını ifade etmektedir.

Piyasa payları toplamda 100 olacak şekilde ifade edilirse HHI en fazla 10.000 değerini almaktadır (piyasada tek bir bankanın olduğu tekel durumu). Eğer piyasada birbirine eşit piyasa payına sahip çok sayıda banka varsa HHI sifıra yakınsamakta (atomistik piyasa) ancak asla sifıra eşit olmamaktadır. Banka payları yüzde puan olarak ayarlanmazsa HHI'nın değer aralığı (1/n, 1) olmaktadır. Bu iki uç değer

arasında kalan değerler için genel olarak kabul görmüş sınıflandırma şu şekildedir (Ekmen, 2004: 65):

0-199	Tam rekabet eşit büyüklükte 51 ve daha fazla firma
200-999	Zayıf oligopol, eşit büyüklükte 11-50 firma
1000-1799	Kuvvetli oligopol, eşit büyüklükte 6-10 firma
1800-10000	Tekel, eşit büyüklükte 1-5 firma

HHI sektördeki tüm firmaları dikkate aldığından, yoğunlaşma irdelemelerinde yoğunlaşma oranı verilerine göre daha güvenilir bulunmaktadır. Yoğunlaşmanın arttığı ya da azaldığı öngörüsü, endeks değeri ile doğru orantılıdır.

HH endeksinin oluşturulmasında küçük bankalar ile karşılaştırıldığında büyük bankalara daha büyük ağırlık verilmekte ve bütün bankalar hesaplamaya dahil edilmektedir. Böylece “k” banka yoğunlaşma oranının hesaplamasında yaşanan keyfi banka sayısı seçimi ve bankaların pazar paylarının dağılımına karşı duyarsızlıktan kaçınılmaktadır.

1.2.2. Hakimiyet Ölçütleri ve Dinamik Endeksler

Yoğunlaşma ölçütleri piyasadaki çıktının hangi ölçüde eşitsiz dağıldığını ölçmektedir. Ancak, yoğunlaşma ölçütleri sundukları bilginin önemine rağmen piyasa yapısını etraflıca değerlendirme hususunda yetersiz kalabilmektedir. Bu nedenle, piyasadaki yoğunlaşmaya paralel olarak oligopolistik yapıyı anlamaya yönelik farklı ölçütler önerilmektedir. Piyasayı kontrol eden bir tekel veya

oligopolün varlığını ya da “oligopolistik” davranan grubun büyüklüğünü hakimiyet endeksleri sayesinde belirlemek mümkün olabilmektedir (Yayla, 2007: 45-47).

Yoğunlaşmanın zamana göre değişimi ise dinamik endeksler aracılığıyla ölçülmektedir. Yoğunlaşmadaki artış azami olduğunda dinamik endeksin değeri 1, azalış azami ise -1 ve her hangi bir değişim yoksa 0 olmaktadır (Yayla, 2007: 45-47).

İKİNCİ BÖLÜM

2. BANKACILIK SEKTÖRÜNDE REKABETİN ÖLÇÜLMESİ: KURAMSAL ÇERÇEVE VE LİTERATÜR

2.1. Kuramsal Çerçeve

Endüstriyel Organizasyon Yaklaşımı, bankacılık sektöründe rekabetin analizine ilişkin modeller için bir temel oluşturmaktadır. Bankacılık alanında piyasa yapısı ve piyasa gücü üzerine yapılan çalışmaları genel hatlarıyla üç farklı gruba ayırmak mümkündür. İlk gruba mikro iktisat ve endüstriyel organizasyon kuramları çerçevesinde yapılan tamamen teorik çalışmaları dahil etmek olası iken, ikinci grupta daha az kuramsal içeriğe sahip (yarı kuramsal) olan “indirgenmiş biçimli modeller” yer almaktadır. Üçüncü grupta ise teoriden ve fiyat, talep ile arz gibi iktisadi parametrelerden bağımsız olarak geliştirilen, piyasa yapısına belirli ölçütler çerçevesinde yaklaşan betimsel analizler bulunmaktadır (Yayla, 2007: 37-38).

Piyasa yapısı üzerine olan üçüncü grup çalışmalar, birinci bölümde anlatılan, herhangi bir kuramsal çerçeveyi gerektirmeyen, uygulanması kolay olduğundan rekabet ve bankacılık otoriteleri tarafından düzenlemeler açısından dikkate alınan yoğunlaşma ölçütleridir.

Çeşitli kuramsal yaklaşımlar altında yapılan ve genellikle ekonometrik yöntemlerin kullanıldığı çalışmaların yer aldığı ikinci grupta, yapısal ve yapısal olmayan yaklaşımlar olmak üzere iki paradigma bulunmaktadır. Yapılan çalışmaların teorik arka planını oluşturan bu iki paradigma, her ne kadar birbirlerinin alternatifleri olarak görülseler de aslında birbirlerini tamamlayıcı iki analiz imkânı sunabilmektedirler. Literatürde hakim paradigma olarak karşımıza çıkan yapı-

davranış-performans (Structure-Conduct-Performance: SCP) paradigması, zaman içerisinde sayısız sorunla karşılaşmış ve çok yönlü eleştirilere maruz kalmıştır. SCP paradigmasının bazı sorunlara cevap üretememesi ise literatürde Yeni Ampirik Endüstri Yaklaşımı (New Empirical Industrial Organization: NEIO) diye adlandırılan yeni bir paradigmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır.

2.1.1. Yapı-Davranış-Performans (SCP) Paradigması

Klasik Endüstriyel Organizasyon temeline dayanan ve daha fazla firmanın varlığının rekabetini arttıracaklarını, daha az firmanın varlığının ise rekabetçi davranışı azaltacağını savunan geleneksel yapısal rekabet yaklaşımı SCP paradigması olarak bilinir ve genelde rekabetin, özelde ise bankacılık sektöründe rekabetin anlaşılmasına yardımcı olacak en yetkin çerçeve olarak kabul edilir (Deb, Murthy, 2008). Bu paradigmaya göre bir endüstrinin performansı pazarın yapısına bağlı olarak pazardaki alıcı ve satıcıların davranışlarına; pazar yapısı ise teknoloji, talep gibi temel koşullara bağlıdır. Dolayısıyla yapı, davranış ve performansın tahmin edicisi olarak kullanılmaktadır. SCP hipotezi piyasa yapısı, davranış ve kârlılık arasında ilişki olduğunu varsaymaktadır. Bunun nedeni de, yüksek yoğunlaşma yaşanan sektörlerde yer alan firmaların piyasa gücü daha yüksek olduğundan fiyatları marjinal maliyetin üzerinde belirleyebilmeleri ve böylece yüksek kârlar elde edebilmeleri olarak gösterilmektedir (Jansen, Haan, 2003: 7).

Piyasa yapısı birinci bölümde de anlatıldığı üzere pazardaki rekabet ve fiyatlandırma üzerinde stratejik etki gösteren örgütlenme özelliklerini belirtmek üzere kullanılmaktadır. Piyasaya giriş koşulları, yoğunlaşma ve ürün farklılaştırma

derecesi, piyasa yapısının unsurlarıdır. Piyasa davranışı, piyasadaki alıcı ve satıcıların ve piyasaya girmesi olası firmaların, kontrol alanlarına giren değişkenlerin seçiminde takip ettikleri davranışsal kurallar olarak tanımlanmaktadır. Fiyat ve üretim miktarını belirlemede kullanılan yöntemler, rakip firmaların fiyat, ürün gibi konulardaki politikaları, piyasa davranışının unsurları arasında sayılmaktadır. Piyasa performansı ise, pazar davranışları sonucunda ulaşılan sonuçlar bütününe belirtmek üzere kullanılmaktadır (Ardıç, 2004: 11). Piyasadaki yoğunlaşma; ürün farklılaşması, alıcı ve satıcıların sayısal büyüklük olarak dağılımı, piyasaya girişteki engeller ve piyasa içindeki firmaların farklılaşması gibi göstergelerle açıklanmaktadır. Kısacası SCP'ye göre piyasanın yapısı (yoğunlaşma düzeyi) piyasa aktörlerinin davranışını (fiyat politikası, reklam vb.) açıklamakta ve piyasaların performansı da (etkinlik, yenilik vb.) bu davranışlar tarafından belirlenmektedir.

SCP hipotezi, piyasa oyuncularının fiyatlandırma ve üretim kararlarını analiz ederken pazar veya endüstri yapısını vurgulamaktadır (Denizer, 1997: 18). Piyasadaki bankalar, davranışlarını faaliyet gösterdikleri piyasanın yapısına göre şekillendirmekte, bankaların davranışları da ekonominin genel performansını etkilemektedir. Yoğunlaşma oranı yüksek bir piyasa, piyasadaki en büyük birkaç banka tarafından kontrol edilir ve bankalar kendilerine yüksek kârlar elde etme imkanı veren pazar gücüne sahip olurlar. Bu güç fiyat belirleyici konumda olan bankaların marjinal maliyetleri üzerinde bir fiyat oluşturmalarına neden olur. Yoğunlaşma büyük bir pazar gücüne dönüşür ve piyasadaki bankaların teknelci kârlar elde etmek amacıyla gizli ya da açık olarak anlaşmaya varma olasılıkları artar. SCP

hipotezine göre, piyasadaki anlaşmalar, piyasa gücünü elinde tutan ve kârları rekabet edilemeyecek düzeye çekebilecek, büyük firmalar tarafından gerçekleştirilir. Söz konusu bankalar, fon talep edenlere verdikleri kredilere yüksek faiz oranı isteyip, fon kaynakları olan topladıkları mevduatlara düşük faiz verebileceklerdir (Molyneux, 1999: 127-136).

Piyasa yapısının kârlılık için en önemli faktör olduğunu ortaya koyan SCP hipotezi, taşıdığı bir takım olumsuzluklar nedeniyle çoğu iktisatçı tarafından eleştirilmiştir. Birinci ve en temel eleştiri SCP hipotezinde statik bir analizin kullanılmasına dayanmaktadır. Statik analizde belli bir zaman diliminde süregelen bir dengeden söz edilirken dinamik analizde geçmiş yıllarla yapılan karşılaştırmalı analize dayanılarak, zaman içindeki değişimler yansıtılmaktadır. Fakat ne bir firma için ne bir endüstri için ne de ekonominin geneli için sürekli bir denge söz konusu olamayacağından firmaların sahip oldukları avantajları zaman içinde devam ettirebilme kabiliyetlerini ortaya koymaları ancak dinamik bir analizle mümkün olabilecektir İkinci eleştiri ise, SCP hipotezinin kârlılığının belirleyicisi olarak kabul ettiği giriş engelleri ile ilgilidir. Piyasada yoğunlaşmayı ve buna bağlı olarak yüksek kârları sağlamak için o piyasanın yüksek giriş engelleri ile korunması gerekir. Engeller endüstrideki bütün firmalar için koruma sağlar. Yer aldığı piyasadaki giriş engellerini yükseltici bir takım yatırımlar yapan firma, yaptığı yatırımı karşısında belirli bir maliyete de katlanmaktadır. Ancak, söz konusu firmanın koyduğu bu engelle, endüstrideki diğer firmalar hiçbir maliyete katlanmadan, koruma sağlayacaklardır. Firma maliyetine katlanarak sağlamayı düşündüğü bir avantajı,

endüstrideki diğer firmalar ile paylaşmak zorunda kalacaktır. Ancak yatırımın maliyeti, sağlanacak faydayı aşarsa, firmanın durumu kötüleşecektir (McWilliams, L.Smart, 1993: 63-78).

Üçüncü bir eleştiri ise, SCP hipotezinin piyasadaki yasal düzenlemeleri dikkate almamasına ilişkindir. Devlet, piyasada gördüğü olumsuzluklar karşısında çeşitli yollarla piyasaya müdahale edebilir. Örneğin devlet, rekabeti arttırmak amacıyla piyasaya giriş ve piyasadan çıkışlara müdahale edebilir. Dolayısıyla endüstrideki büyük firmalar potansiyel rakiplerinin piyasaya girme tehdidi karşısında, monopol gücünü tam anlamıyla kullanamayacaklardır.

SCP paradigması çerçevesinde, bankacılık sektöründe monopolistik güce sahip olan bankalar daha yüksek faizle daha az kredi tahsis edecek ve mevduata da daha düşük faiz teklif edecektir. Oysa artan rekabet ile birlikte denge; kredi faizlerinin düşmesi ve mevduat faizlerinin artması durumunda, mali aracılık maliyetlerinin ve şirketler kesiminin sermaye maliyetinin düşmesine bağlı olarak, daha çok rekabetin yaşandığı bankacılık sistemleri daha büyük büyüme hızlarına öncülük edecektir (Emek, 2006: 10).

SCP paradigmasının monopolistik güce ilişkin temel kaygısı, üretim miktarının rekabetçi denge üretim seviyesinin altına çekilerek, fiyatların marjinal maliyetin üzerine çıkarılmasıdır. Çünkü göreceli olarak daha az sayıda ve ölçüğü büyük firmaların rekabeti kısıtlayıcı davranışlar sergilemeleri daha yüksek ihtimaldir. Örneğin, az sayıda firmanın faaliyet gösterdiği (yoğunlaşma oranının yüksek olduğu) piyasalarda, firmalar kartel anlaşmalarını daha kolay uygulayabilecektir. Diğer

tarafından, yoğunlaşma oranının yüksek olduğu piyasalarda bir veya bir kaç firma hakim durumunu kötüye kullanarak, piyasadaki rekabet şartlarını olumsuz yönde etkileyebilecektir. Bu nedenlerle, SCP paradigması piyasa yapısının (yoğunlaşma oranının) performansı doğrudan etkileyeceğini, rekabet analizi yapılırken veya birleşme ve devralmaların rekabet seviyesi üzerindeki etkisi değerlendirilirken piyasa yoğunlaşma oranının denetlenmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

2.1.1.1. SCP Paradigmasına İlişkin Alt Hipotezler

SCP paradigmasının öngördüğü ilişkiyi kabul etmekle birlikte bu ilişkiyi yaratan nedenler üzerinde uyuşmayan ve bu konuda farklı açıklamalar getiren alt hipotezler söz konusudur. Bu alt hipotezleri üç başlık altında toplamak mümkündür (Smirlock, 1985: 69-83).

2.1.1.1.1. Geleneksel SCP Hipotezi

Bain'in "işbirliği hipotezi" olarak adlandırılan bu görüşe göre, piyasa yoğunlaşması ile kârlılık arasında doğrusal, dolayısıyla yoğunlaşma ile piyasa performansı (rekabetçi yapı) arasında ise ters yönlü bir ilişki söz konusudur (Bain, 1951: 293-324). Kısacası, yoğunlaşmanın yüksek olduğu piyasalarda yüksek kârlar nedeniyle faaliyet gösteren firmaların etkinlikten uzak olacakları ve bu piyasada rekabet düzeyinin düşük olacağı varsayılmaktadır (Çelik, Kaplan, 2007: 69-82).

Geleneksel SCP paradigması, kendisinden türeyen ve Bain (1951) tarafından geliştirilen işbirliği (collusion) hipotezini beslemekte ve yoğunlaşmanın, firmalar arasındaki gizli anlaşmaya dayalı davranışları teşvik ederek rekabeti zayıflatacağı

varsayımına dayanmaktadır (Casu, Giardone, 2006: 443). Bu hipoteze göre yüksek yoğunlaşma, örtülü anlaşmaların maliyetini düşürür ve bunun sonucunda da kredilere daha yüksek fiyat uygulanırken, mevduata ödenen faizler düşer, ücretler artar vs. Rakipler birbirlerinin davranışlarını analiz ederek hareket ederler ve bu analizleri kullanarak faaliyetlerini belirlerler.

Geleneksel SCP paradigması, piyasa yoğunlaşma oranı yüksekliğinin sektördeki büyük firmalar arasında anlaşma yapmayı koylaştırarak teşvik edeceğini ve sonuçta da fiyatların rekabetçi olmayan seviyelere yükseleceğini ve normal üstü kârların oluşacağını, diğer bir deyişle pazardaki yoğunlaşmanın işletmeler arasında hileli davranışlara neden olarak rekabetçi yapıyı zedeleyeceğini ileri sürmektedir (Casu, Giardone, 2006: 16).

Bu hipotez kârlılık ve yoğunlaşma arasındaki pozitif ilişkiyi açıklamaya çalışmakta olup piyasa yapısı piyasa performansını tanımlayan davranışı belirler fikrine dayanmaktadır. Kârlılık banka performansını temsil ederken yoğunlaşma rasyosu ya da HHI'da yoğunlaşmayı temsil eder. Bu modele göre yüksek yoğunlaşma oranı, yüksek pazar gücü ve yüksek banka kârı demektir.

Bain bir sektördeki yüksek kârlılığın sebebinin sadece yüksek yoğunlaşma oranına bağlanmaması gerektiğini belirtmiş ve sektördeki firmaların giriş ve çıkış engelleriyle korunabildikleri sürece normal üstü kârların devam edeceğini, piyasaya giriş ve piyasadan çıkışların serbest olması durumunda ise aşırı kârların zamanla ortadan kalkacağını ifade etmiştir. Yani piyasaya yeni firmalar girdikçe yoğunlaşma oranının azalacağı ve piyasada rekabetçi bir yapının zamanla oluşacağı

varsayılmaktadır. Piyasada giriş ve çıkış engellerinin bulunması durumunda ise piyasa performansı düşmekte ve tekelci eğilimler artmaktadır (Yıldırım, Eşkinat, Kabasakal, 2005: 25).

2.1.1.1.2. Etkinlik Hipotezi

Geleneksel SCP hipotezine Demsetz ve Peltzmann gibi ekonomistlerce karşı çıkmıştır. Adı geçen ekonomistler iş birliği hipotezsinin öngördüğü ilişkiyi kabul etmekle birlikte yoğunlaşmanın tesadüfi bir olgu olarak kabul edilmesine karşı çıkmakta ve yoğunlaşmanın rastsal bir olgu olmayıp piyasadaki öncü firmaların yüksek etkinliklerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı sonucuna varmaktadırlar. Yeni teknoloji kullanımı, üstün yönetim vb. avantajlar nedeniyle bir firma eğer rakiplerine oranla daha fazla etkinliğe sahipse yani eğer maliyet yapısı görece daha düşükse, söz konusu firma ya mevcut fiyat düzeyini ve firma büyüklüğünü muhafaza ederek ya da fiyatları düşürüp kapasitesini büyütürken kârını maksimize eder. Eğer firma bu stratejilerden ikincisini tercih ederse, rakiplerine oranla daha etkin olmasından dolayı piyasa payını genişletmiş olacaktır. Bunun sonucunda da piyasadaki yoğunlaşma düzeyi yükselecektir (Aydınlı, 1996: 7). Buna göre, yoğunlaşmış piyasalarda faaliyet gösteren bankaların nispeten yüksek kârları, büyük bankaların küçüklere göre daha etkin çalışmasının sonucudur. Piyasadaki yoğunlaşmanın sebebi etkin firmalar olduğundan, piyasada yoğunlaşma yüksek olsa bile piyasa yapısı rekabetçi olabilecektir. Kısacası, kârlılık ile yoğunlaşma arasındaki ilişki tesadüfi olmayıp, yüksek etkinlik yüksek piyasa payına, bu da o piyasada yüksek yoğunlaşma oranına neden olmaktadır (Demzets, 1973: 1-9).

Etkinlik hipotezi, SCP hipotezini çeşitli noktalarda eleştirerek, piyasa yapısı ve firma performansı ilişkisine farklı bir bakış açısı sunan bir yaklaşımdır. SCP hipotezinin öngördüğü, yoğunlaşma oranı ve kârlılık arasındaki pozitif ilişkiyi, etkinlik hipotezi de kabul etmekte, ancak bu ilişkinin nedensel bir ilişki olmadığını, piyasada kazanılacak yüksek kârlara, SCP hipotezinin öne sürdüğü gibi, artan yoğunlaşma sonucu, firmaların aralarında anlaşmaları ile elde edilecek tekellerle değil, firmaların etkinlik düzeyleri ile ulaşılabileceğini öne sürmektedir. Dolayısıyla buradan şöyle bir sonuç çıkarmak mümkündür. Piyasadaki yoğunlaşma ile kârlılık arasında pozitif bir ilişki olmasına karşılık bu ilişki nedensel değildir. Bu da yoğunlaşmanın dışsal bir faktör olduğu anlamına gelmektedir. Piyasa yapısı ise içseldir. Kısacası etkin yapı hipotezine göre kârlılık ile yoğunlaşma arasında gözlemlenen ilişki sahte bir ilişki olup esasında yüksek etkinlik, yüksek piyasa payına ve bu da o piyasada yüksek yoğunlaşma oranına neden olmaktadır (Smirlock, 1985: 69-83). Eğer yapılacak bir analizde firma performansının piyasadaki yoğunlaşmadan bağımsız olarak firma piyasa payına bağlı olduğu sonucuna ulaşırsa, o zaman etkin yapı hipotezinin geçerli olduğu yargısına varılacaktır.

Üstün yönetim, yeni teknolojilerin kullanılması gibi firmaya özel verimlilikler, bazı firmaların göreceli olarak daha verimsiz firmalar pahasına, pazar paylarını artırarak pazarın yoğunlaşmasına yol açacaktır (Denizer, 1997: 3). Piyasadaki bazı firmalar, üretimde ve yönetimde üstünlük elde edip büyüyecek ve yüksek piyasa payları kazanacaklardır. Etkinliklerinin artmasına paralel olarak bu firmalar, maliyetlerini düşürüp, yüksek kârlar elde edebilecekleridir. Etkin olmayan

diğer firmalar ise piyasayı terk edecek ve sonuçta piyasadaki yoğunlaşma ve buna bağlı olarak kârlar artacaktır.

Sonuç olarak etkinlik hipotezi, SCP hipotezi gibi, yoğunlaşma ile kârlılık arasında pozitif ilişkiyi kabul ederken, bu ilişkinin nedensel bir ilişki olmayacağını, bu nedensel ilişkinin ancak göreceli olarak daha etkin olan firmaların kazanacakları pazar payı ile kârlılık arasında oluşabileceğine işaret etmektedir.

Literatürde önemli yer tutan ve birçok iktisatçı tarafından, birlikte analiz edilerek değerlendirilen Geleneksel SCP ve Etkinlik hipotezi dışında, daha çok SCP hipotezine karşı ortaya atılmış bir diğer yaklaşım, Giriş-Çıkışlı (Yarışabilir) Piyasalar (Contestable Market) yaklaşımıdır.

2.1.1.1.3. Giriş Çıkışlı Piyasalar

Giriş çıkışlı piyasalar yaklaşımı, Baumol ve Panzar önderliğinde geliştirilen, piyasaya giriş ve piyasadan çıkış koşullarının rekabet sürecindeki etkisini temel dayanak olarak kabul eden alternatif bir düşünce olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşıma göre, endüstrideki firmalar davranışlarını piyasaya giriş koşullarına göre belirleyecek, dolayısıyla bu koşullar firma kârlılığını direkt etkileyecektir. Bu çerçevede bir piyasada rekabetin asıl belirleyicisi firma sayısı veya firmaların pazar payları değil, giriş engelini düzeyi olarak kabul edilmektedir (Türkkan, 2001).

Yarışabilir piyasalar girişin tamamen serbest ve piyasadan çıkışın tamamen maliyetsiz olduğu piyasalardır. Giriş çıkışlı piyasa yaklaşımı, etkinlik hipotezi ile tek bir noktada birleşmektedir. Her iki hipotez de, firmaların yüz yüze kaldığı rekabet

çevresinin SCP hipotezinin öngördüğü gibi, yoğunlaşma derecesine bağlı olmasına gerek olmadığını savunmaktadır.

Birçok yaklaşım için olduğu gibi, giriş çıkışlı piyasa yaklaşımı da çeşitli eleştirilere hedef olmuştur. Eleştirilerin odak noktası, modelin varsayımları ile ilgilidir. İlk olarak bu yaklaşım, piyasaya giriş yapacak potansiyel firmaların ölçek, kalite, kullanılan teknoloji ve makinelerin üstünlüğü gibi hiçbir konuda, piyasadaki firmalar karşısında herhangi bir dezavantaja sahip olmadığını varsaymaktadır. Yine piyasadaki maliyetsiz çıkış konusundaki varsayımları gerçek hayatla örtüşmez. Batık maliyetler çoğu piyasada yüksek boyutlarda oluşabilmektedir. Tüm bu varsayımlar modelin güvenilirliği ve geçerliliği konusunda kuşku yaratmıştır.

2.1.1.1.4. Ürün Farklılaştırma Hipotezi

Ürün farklılaştırması hipotezine göre, firmalar etkinliklerini ölçek ya da kapsam ekonomileri avantajları ile pazar paylarını arttırarak daha kaliteli ürünler üretilip, bu ürünlerin fiyatlarını yüksek tutarak daha yüksek kârlar elde edebileceklerdir.

Piyasa payı ile kârlılık arasındaki ilintinin tek nedeni firmaların farklı etkinliklere sahip olması olmayabilir. Yüksek kâr sadece düşük maliyetlerden değil yüksek fiyatlardan da kaynaklanabilir. Düşük piyasa payına sahip bir firma da yüksek kalitede ürün üreterek bunlara daha yüksek düzeylerde fiyat uygulayabilir ve daha çok kâr elde edebilir. Bu hipotez de temelde yoğunlaşma ile kârlılık arasındaki

ilintiyi kabul etmekle birlikte nedeni üzerinde farklı bir yorum getirmektedir (Aydınlı, 1994: 8).

2.1.2. Yeni Ampirik Endüstri Yaklaşımı Paradigması

Geleneksel SCP hipotezine karşı getirilen temel eleştiri, hipotezin piyasa yapısı ile performans arasındaki tek yönlü nedensellik bağı üzerine inşa edilmiş olması, banka etkinliğinin piyasa yapısı üzerindeki işlevini hesaba katmamasıdır. Yeni Ampirik Endüstri Yaklaşımı Paradigması (NEIO) işte bu problemin önüne geçmeye çalışmaktadır. Yeni yaklaşım, firmaların yapısının rekabet düzeyini, yapısalci yaklaşımdan farklı olarak, dolaylı değil de doğrudan etkilediğini ileri sürmektedir. NEIO benimsenmeden önceki çalışmalarda piyasa gücü kullanımının göstergesi olarak “piyasa yoğunlaşması” veya “piyasa payı” gibi bazı yapısal ölçümler kullanılmakta iken yeni yaklaşımla bu tür yapısal özelliklere ait değişkenler kullanılmaksızın analiz yapılabilmektedir.

SCP yaklaşımı, uzun yıllardır bir endüstride piyasa yapısının ya da rekabet gücünün ölçülmesi konusunda etkin bir yöntem olarak kullanılmıştır. 1980’li yılların başlarından itibaren yoğunlaşmanın yüksek olduğu piyasalarda da rekabetçi bir yapının olabileceği bir takım yeni çalışmalarla ispat edilmeye başlanmıştır. Yapısal olmayan yaklaşımda, pazar yapısı ve yoğunlaşmanın dışında, pazara giriş engelleri ve yarışılabilir piyasaların varlığı gibi etmenlerin piyasa rekabetini etkilediği öne sürülmektedir. Söz konusu yaklaşımın en önemli avantajı, yarışılabilir piyasaların varlığını kabul etmesi nedeniyle yoğunlaşmanın olduğu piyasaların rekabetçi olmadığını varsaymamasıdır (Casu, Girardone, 2005). Bankacılık sektöründe piyasa

yapısının belirlenmesi konusunda Panzar ve Rosse ile Bresnahan tarafından geliştirilen yöntemleri kullanan çalışmalar, yukarıda belirtilen yapısalci hipotezinin aksine, yoğunlaşmanın yüksek olduğu piyasaların da rekabetçi bir yapı sergileyebileceğini göstermiştir. Bunlar arasında Vesala ve Coccoresse'un çalışmaları sayılabilir. Son yıllarda bankacılık sektöründe piyasa yapısının belirlenmesi konusunda yapılan ampirik çalışmalarda bu yöntemlerin geleneksel yaklaşıma göre daha çok tercih edildiği gözlenmektedir⁷.

Piyasa gücünü belirlemeye yönelik olarak geliştirilen uygulamalar yapısal yaklaşım olarak geleneksel SCP yaklaşımını kullanırken piyasanın yapısını (yani yoğunlaşma seviyeleri, firma sayısı) gözetmekte ve bunu firmanın performansı ile ilişkilendirmekte iken; yapısal olmayan yaklaşımlarda ampirik çalışmalar rekabet çevresini gözetmeksizin bunu ölçmeye/anlamlandırmaya çalışmaktadır. Yapısal yaklaşımlar, yoğunlaşmış piyasaların rekabetçi olmadığını çünkü yarışılabilirliğin potansiyel rekabetin derecesine bağlı olduğunu varsayar. Muhtemelen yapısal olmayan yaklaşımların en önemli avantajı, bu şekildeki bir neden sonuç ilişkisini varsaymamasıdır (Casu, Girardone, 2005: 4).

Panzar ve Rosse (1987), Bresnahan (1982) ve Lau (1982) tarafından geliştirilen yöntemler, piyasalarda rekabet gücünün ölçülmesi konusunda yapılan çalışmalarda hızla kullanılmaya başlamıştır. Yapısal olmayan yaklaşımın gelişmesi,

---

7 Söz konusu çalışmalar için; Panzar, Rosse (1987), Bresnahan (1982), Vesala (1995), Coccoresse (2004)'e bakılabilir.

Iwata (1974) ve Breshnan (1982) tarafından oluşturulan modellere dayanmaktadır. Bu modeller piyasa arz ve talep fonksiyonlarının belirlenmesini ve çok fazla veri girişi gerektirmektedir. Özellikle bankacılık sektöründe rekabet gücünün ölçülmesi konusunda literatürde daha çok Panzar ve Rosse (1987) modelinin kullanıldığı görülmektedir. Panzar ve Rosse (1987) bu konuda daha basit bir model geliştirmişlerdir. Model için bilanço ve gelir tablosundan elde edilebilecek bilgiler yeterli olmaktadır. İlerleyen bölümde, bizim çalışmamızın da ekonometrik tahmin yöntemi olan Panzar ve Rosse (1987) modelinin teorik ve ekonometrik alt yapısından kısaca bahsedilecektir.

2.1.2.1. NEIO Paradigmasına İlişkin Alt Hipotezler

NEIO paradigmasının öngördüğü ilintiyi kabul etmekle birlikte bunu yaratan nedenler üzerinde uyuşamayan ve bu nedenlere yönelik farklı açıklamalar getiren modeller söz konusudur. Bu modeller Konjonktürel Değişim Metodu, Yapısal Talep Modeli ve Panzar-Rosse Modeli olarak sayılabilir. Çalışmada Panzar-Rosse Modeli kullanılacağından yalnızca söz konusu modelin açıklanması yeterli görülmüştür.

2.1.2.1.1. Panzar–Rosse Modeli

Yeni ampirik endüstri iktisadı kapsamında herhangi bir endüstride piyasa yapısının belirlenmesi ya da rekabet gücünün ölçülmesine yönelik olarak Panzar ve Rosse tarafından geliştirilen model özellikle 1990'lı yıllardan sonra yapılan çalışmalarda sıkça kullanılan bir yöntem haline gelmiştir.

Panzar ve Rosse modeli (P-Z modeli), herhangi bir endüstri ya da firmaya ait indirgenmiş formda bir gelir denkleminde tahmin edilen faktör fiyatlarına göre gelir esneklikleri toplam değerinin, bu endüstri ya da firmanın sahip olduğu piyasa gücü hakkında kesin bilgiler verdiğini teorik olarak göstermektedir. P-Z modelinde, indirgenmiş formdaki gelir denkleminde elde edilen faktör fiyatlarına göre gelir esneklikleri toplam değeri “H” sembolü ile gösterilmekte ve bu değer “H istatistiği” olarak adlandırılmaktadır. Bu metoda göre indirgenmiş formda bir gelir denkleminde tahmin edilen H’ın alacağı farklı değerler, değişik tipte piyasa yapılarını temsil etmekte ve firmaların rekabet davranışlarının ölçüsünü vermektedir. Söz konusu model, firma ve endüstri düzeyinde kârın maksimum olmasını sağlayan, denge çıktı ve denge firma sayısını belirleyen, genel firma sektör dengesinden türetilmiştir (Panzar, Rosse, 1987: 443-445).

Öncelikle her firma için indirgenmiş gelir fonksiyonu tahmin edilip faktör fiyatlarına göre elastikiyetleri hesaplanarak bulunan değerler toplanmaktadır. Bu işlem sonucu elde edilen değer H harfiyle gösterilir ve piyasadaki rekabet düzeyinin ölçüsünü vermektedir. Panzar ve Rosse (1987) modelinde tahmin edilen indirgenmiş formda gelir denklemi aşağıda verilmiştir⁸:

$$\ln R = j_0 + \sum_{k=1}^m h_k \ln W_{k_i} + j_1 \ln A_i + j_2 \ln K_i \quad i=1, \dots, n \quad (2.1)$$

---

⁸ Model ve H istatistiğinin çıkarımları için (Vesala, 1995)’e bakılabilir.

Burada R firma ya da endüstrinin gelirini, W girdi fiyat vektörünü, A talebi etkileyen değişkenler vektörünü, K da kapasiteyi temsil eden diğer değişkenler vektörünü ifade etmektedir. Örneğin bankacılık sektöründe aracılık yaklaşımına göre⁹ sektörün üç girdisi vardır. Bunlar da işgücü, sabit sermaye ve fon maliyetidir. Buradan bakıldığında bankacılık sektörü üzerine yapılan çalışmalarda yapılan ekonometrik tahminle elde edilen faktör fiyatlarına göre gelir esneklikleri toplam değeri bize Panzar-Rosse H istatistiği değerini vermiş olacaktır.

---

⁹ Aracılık yaklaşımı bankaları, piyasadan topladığı fonları kredi olarak dağıtan ve bu işe aracılık yapan firmalar olarak tanımlamaktadır. Bu işin yapılabilmesi için de işgücü, sabit varlıklar ve fon giderleri sektörün üç temel girdisi olarak kabul edilmektedir.

Sonuç olarak da H istatistiği;

$$H = \sum_{k=i}^m \frac{\partial R_i^* w_{ki}}{\partial w_{ki} R_i^*}$$

(2.2)

şeklinde ifade edilebilmektedir.

H istatistiği, firmanın kullandığı faktör fiyatlarında meydana gelen yüzde bir oranında ki bir artışın, denge gelir miktarında meydana getireceği yüzde değişimi ifade etmektedir. Yani, bu modelde pazar yapısı, faktör fiyatlarındaki değişimin gelir üzerindeki etkisiyle ölçülmektedir. Monopolcü piyasalarda H değeri pozitif olamamaktadır. Bunun nedeni, bu piyasa yapısında, girdi fiyatları arttığında marjinal maliyetin de artacak, denge çıktı düzeyinin ve dolayısıyla toplam gelirin düşecek olmasıdır. Tam rekabet koşullarında ve firmaların uzun dönem denge düzeyinde çalıştıkları durumlarda ise, H istatistiği bire eşit olmaktadır. Girdi fiyatlarındaki artış, marjinal ve ortalama maliyeti artıracak, bu da aynı zamanda eşit oranlı olarak toplam geliri de arttıracaktır. Çıktı fiyatları maliyetlerle birlikte artış gösterirken, üretilen çıktı miktarı aynı kalacaktır. Son olarak monopolistik piyasalarda, H değeri 0 ile 1 arasında yer almaktadır. Bunun nedeni, bu tür piyasalarda gelirler, girdi fiyatlarına oranla daha az artış göstermeleridir. Tablo 2’de, H değeri ve karşılıklarına ilişkin bilgileri özetlenmektedir.

Tablo 2 H İstatistiğinin Değerleri ve Açıklamaları

H Değeri	Rekabetçi Yapı
$H < 0$	Monopolcü Rekabet
$0 < H < 1$	Monopolistik Rekabet
$H = 1$	Tam Rekabet

Genel olarak H değeri, talebin mutlak fiyat esnekliğinin bir fonksiyonu olması nedeniyle, rekabet ortamıyla birlikte artmaktadır. Bu modelde elde edilen sonuçların dayandığı temel bir varsayım, monopolcü model dışında, monopolcü rekabet ve tam rekabet koşullarında, firmaların uzun dönem dengesinde faaliyet göstermesidir. Vesala (1995) bu koşullar altında, H değeri ile piyasada faaliyet gösteren banka sayısı arasında doğru, yoğunlaşma oranlarıyla H değeri arasında ise ters yönlü ilişki olduğunu ortaya koymuştur. P-Z modelinin bankacılık sektörüne ilk uygulaması ise Shaffer (1982) tarafından yapılmıştır. Ardından, bu model pek çok ülkenin bankacılık sektörüne uygulanmıştır. Modelin bankacılık sektörüne ilk uygulanışı olan çalışmada Shaffer (1982), H istatistiği değerinin faktör fiyatlarına göre gelir esneklikleri toplamı olması nedeniyle indirgenmiş formda gelir denkleminin logaritmik formda olmasının gerektiğini belirtmiş ve literatürdeki ampirik çalışmalarda bu form benimsenmiştir.

Bilindiği üzere tam rekabet piyasasında piyasaya giriş ve piyasadan çıkışlar serbesttir. Özellikle uzun dönemde bu serbestlik kısa dönemde bu piyasada görülen aşırı kârın yerini normal kâra (iktisadi kârın sıfır olması) bırakmasına neden olmaktadır. Ayrıca, tam rekabet piyasası varsayımları altında faktör fiyatlarında

meydana gelebilecek oransal bir artış ortalama ve marjinal maliyetlerde aynı oranda artışa neden olur. Böyle bir durumda tam rekabet piyasasında denge üretim miktarı değişmeyecektir. Sonsuz esnekliğe sahip talep eğrisi maliyet artışıyla birlikte yukarı kayarak fiyatın artmasına neden olur, oluşan bu yeni fiyat denge gelirini de aynı oranda arttıracaktır. Dolayısıyla tam rekabet piyasasında faktör fiyatlarına göre gelir esneklikleri toplamını gösteren H istatistiği değeri 1'e eşit yani faktör fiyatlarına göre gelir esnekliği birim esnek olacaktır (Vesala, 1995: 48).

Monopolcü rekabet piyasası koşullarında faaliyet gösteren bir firmanın kârını maksimumlaştıracak denge noktasında marjinal maliyet marjinal hasılate eşit olacaktır. Ürün farklılaştırmasının söz konusu olduğu bu piyasada firmanın sahip olduğu talep, piyasadaki diğer ikame malların fiyat ve miktarlarına bağlıdır. Piyasaya yeni firma girişleri, monopolcü rekabet piyasasında uzun dönemde iktisadi kârın sifira ve talep eğrisinin uzun dönem ortalama maliyet eğrisine teğet olmasına neden olur. Faktör fiyatlarında meydana gelebilecek bir artış, tam rekabet piyasasında olduğu gibi bu piyasada da ortalama ve marjinal maliyeti arttıracaktır. Maliyetlerin yükselmesi zamanla bu piyasadaki firmaların piyasadan çıkışlarına neden olurken piyasada kalan diğer firmaların mallarına olan talep giderek artmaya başlayacaktır. Sonuç olarak ortaya çıkan bu talep artışı beraberinde firma gelirini de artırır ve H istatistiğinin, girişlerin serbest olduğu bir monopolcü rekabet piyasasında pozitif bir değer alması gerektiğini gösterir (Panzar, Rosse, 1987: 449).

Piyasaya girişlerin olmadığı monopol piyasası dikkate alındığında, faktör fiyatlarının yükselmesi diğer piyasalarda olduğu gibi bu piyasada da ortalama ve

marjinal maliyetlerin artmasına neden olacaktır. Fakat tam rekabet ve monopolcü rekabet piyasalarından farklı olarak monopol piyasasında tek bir firma olduğu için maliyet artışları fiyatı arttırınca negatif eğimli talep eğrisiyle karşı karşıya olan monopolcü firmanın malına olan piyasa talebi giderek azalacaktır. Bu durumda firmanın toplam geliri azalacak ya da değişmeyecektir. Sonuç olarak monopol piyasasında H istatistiği sıfır ya da negatif bir değer alacaktır (elik, Kaplan, 2007: 55-56).

P-Z modeli spesifik firma verisi kullanımına imkân vermektedir. Bu nedenle zaman kısıtı ortadan kalktığı için literatürde, piyasalarda rekabet gücü ya da piyasa yapısı tahminine yönelik ampirik çalışmalarda sıkça tercih edilmektedir.

2.2. Bankacılık Sektöründe Rekabetin llmesi: P-Z Modeline Dayanan alışmalar

Literatürde, NEIO bağlamında bankacılık sektöründe piyasa yapısının belirlenmesi üzerine yapılan ilk alışma Shaffer'a aittir. Shaffer, piyasa davranışını test edebilmek için P-Z modelini 1979 yılı verilerini kullanarak New York bankacılık sektörüne uygulamış ve piyasa gücünü gösteren H istatistiği değerinin New York bankacılığı için 0.32 ve 0.36 aralığında olduğunu bulmuştur. Bu sonuca göre New York bankacılık sektörünün gösterdiği piyasa yapısı monopolcü rekabet olarak belirlenmiştir (Shaffer, 1982).

Nathan ve Neave, P-Z modelini uygulayarak Kanada bankacılık sektörünün 1982-1984 yılları için H değerini tahmin ettikleri çalışmalarında Kanada

bankacılığının 1982 yılı hariç diğer yıllarda monopolcü rekabet yapısı gösterdiğini sonucuna ulaşmışlardır (Nathan, Neave, 1989).

Molyneux ve diğerleri, bazı Avrupa Birliği üyesi ülkelerde bankacılık sektöründe 1986-1989 dönemi rekabeti ölçmek için P-Z metodunu kullanarak H istatistiği tahmini yaptıkları çalışmalarında H istatistiği değerlerini Almanya (1987 yılı hariç), İngiltere, Fransa ve İspanya için pozitif ve sıfırdan anlamlı biçimde farklı bulmuş ve bu bağlamda ele aldıkları ülkelerde bankacılık sektörünün monopolcü rekabet yapısına sahip olduğunu belirtmişlerdir. Ancak İtalya için tahmin ettikleri H istatistiği değerinin, 1987 ve 1989 yıllarında kısa dönemde monopol yapısı gösterdiğini ortaya koymuşlardır (Molyneux, Williams, Thornton, 1994).

Vesala, 1985–1992 dönemi için kesit verileri kullanarak P-Z modeli yardımıyla Finlandiya bankacılığında rekabetin derecesini ölçmüştür. Tahmin ettiği H istatistiği değerlerinin 1989 ve 1990 yılları dışındaki diğer tüm yıllarda sıfırdan anlamlı biçimde farklı olduğunu bulmuş ve sonuç olarak Finlandiya bankacılığının 1989 ve 1990 yıllarında rekabetçi, diğer yıllarda ise monopolcü rekabet yapısı gösterdiğini belirtmiştir (Vesala, 1995).

Hondroyiannis ve diğerleri, P-Z modelini kullanarak Yunanistan bankacılık sektöründe piyasa yapısını belirlemişler, 1993–1995 dönemini kapsayan tahminlerinde, H istatistiği değerini sıfırdan farklı bularak Yunan bankacılık sektörünün ele alınan önemde monopolcü rekabet yapısı gösterdiğini belirtmişlerdir (Hondroyiannis, Lalos, Papapetrou, 1999).

Bikker ve Groeneveld, P-Z modelini AB bankacılık sektörüne uyguladıkları, 1989-1996 dönemini kapsayan ve 892 bankayı dikkate aldıkları çalışmalarında, ele alınan dönemde tahmin ettikleri H istatistiği değerine göre AB bankacılık sektörünün monopolcü rekabet yapısı gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır (Bikker, Groeneveld, 2000).

De Bandt ve Davis, 1992-1996 dönemini kapsayan çalışmalarında P-Z modelini Almanya, Fransa, İtalya ve Amerikan bankacılık sektörüne uygulamışlardır. Söz konusu dönem içinde 109 Fransız, 313 Alman, 84 İtalyan ve 251 Amerikan bankasını dikkate almış ve çalışmada bankaları büyük ve küçük olmak üzere iki gruba ayırmışlardır. Almanya ve Fransa'da büyük bankaların monopolcü rekabet içindeyken, küçük bankaların monopolcü davranış sergilediğini; İtalya'da ise hem büyük hem de küçük bankaların monopolcü rekabet içerisinde olduklarını ve İtalyan bankacılığında 1990'lı yıllarda rekabetin arttığını ortaya koymuşlardır. Çalışmada ayrıca Almanya, Fransa, İtalya ve karşılaştırma yapmak amacıyla da ABD için H istatistiği değerleri tahmin edilmiştir. Çalışmanın bulguları, ABD bankacılık sisteminde tam rekabeti reddetse de, rekabet seviyesinin diğer üç ülkedekinden büyük olduğunu göstermektedir (De Bandt, Davis, 2000).

Hempell, Almanya'da banka sayısındaki düşüşleri göz önüne alarak 1993-1998 yılları için P-Z modeli uygulayarak Alman bankacılık sektöründe rekabet davranışını tahmin etmiştir. Alman bankacılık sisteminin geneli için H istatistiğinin değerini 0,687, kooperatif bankaları için 0,53, tasarruf bankaları için 0,64, kredi kuruluşları için 0,80, yabancı bankalar için ise 0,83 olarak hesaplamıştır ve Alman

bankacılık sektörünün monopolcü rekabetçi bir yapı sergilediğini belirtmiştir (Hempell, 2002).

Bikker ve Haaf, P-Z modelini uyguladıkları ve bankaları sahip oldukları toplam varlıklarına göre büyük, orta ve küçük olmak üzere üç ayrı kategoriye ayırdıkları çalışmalarında, 1988–1998 dönemini ve 5444 bankayı dikkate almışlardır. AB üyesi ülkeler için tahmin ettikleri H istatistiği değerlerinin genelde monopolcü rekabet yapısı gösterdiğini, AB üyesi ülkelerde büyük bankaların küçük bankalara göre daha rekabetçi bir yapıya sahip olduklarını belirtmişlerdir. Söz konusu çalışmada, bankacılık sektörü piyasa yapısı tam rekabet olan ülkeler Lüksemburg (0,93), Belçika (0,89) ve Avusturya (0,87) olarak hesaplanmışken; piyasaların en güçlü monopolistik yapı gösterdiği ülke ise Danimarka (0,32) olarak tespit edilmiştir. Genel olarak Avrupa ülkelerinin bankacılık sektörü rekabet faktörü 0,72 olarak hesaplanmış olup bu oran tam rekabete daha yakın bir piyasaya işaret etmektedir (Bikker, Haaf, 2002).

Gischer ve diğerleri tarafından yapılan ve Alman bankacılık sektörünün rekabet yapısının incelendiği çalışmada, H istatistiği değeri 0,434 olarak belirlenmiş olup bu durum Alman bankacılık sisteminin monopolist yapıya daha yakın olmakla beraber çok güçlü bir formda tekeli olmadığını göstermektedir (Gischer, Stiele, 2002).

Gelos ve Roldos 1994–2000 dönemini kapsayan çalışmalarında, tüm yükselen piyasalarda bankaların sayısının azaldığı fakat bu durumun yoğunlaşmada bir artışla sonuçlanmadığı belirtilmiş ve yükselen piyasaların yapısı, monopolcü

rekabet olarak tanımlanmıştır. Çalışmada ayrıca, H endeksi ile yabancı banka katılımı endeksi arasında pozitif ilişki bulunmuştur (Gelos, Roldos, 2002).

Belaisch, 1997-2000 yılları arasında P-Z modelini kullanarak Brezilya bankacılık sistemi rekabet düzeyini analiz ettiği çalışmasında kamu bankaları ile küçük ve orta ölçekli bankaların monopolistik, yabancı bankaların ise tam rekabetçi davrandığını ortaya koymuştur (Belaisch, 2004).

Shaffer, P-Z modelini ABD’de 4 yerel banka için uyguladığı, 1984-1994 dönemini kapsayan çalışmasında, yerel düzeyde yoğunlaşma oranlarının yüksek olduğu eyaletlerde pazar payı yüksek olan bankalar için H istatistiği değerini monopolistik rekabet yönünde bulmuştur. Bu durumun sebebinin bu bankaların yerel fon yönetim şirketleri ile dinamik bir biçimde, ürün farklılaştırması yoluyla rekabet etmesi olarak açıklanmıştır (Shaffer, 2004).

Coccorese, P-Z modelini uyguladığı ve 204 bankayı dikkate aldığı 1997-1999 dönemini kapsayan çalışmasında, tahmin ettiği P-Z H istatistiği değerini sıfırdan farklı bulmuş ve İtalya’da ülke genelinde bankacılık sektörünün monopolcü rekabet yapısı gösterdiğini ve rekabet yapısının bölgesel düzeyde farklılık gösterdiğini, belirtmiştir (Coccorese, 2004).

Weill, P-Z modelini uygulayarak 12 AB üyesi ülkenin piyasa yapısını incelediği, 1994-1999 dönemini kapsayan çalışmasında, söz konusu ülkelerde bankacılık sektörü piyasa yapısının monopolcü rekabet olduğu sonucuna ulaşmış ve söz konusu dönemde rekabetin azaldığını belirtmiştir (Weill, 2004).

Classens ve Laeven, P-Z modelini Türkiye'nin de dahil olduğu 50 ÷lke bankacılık sektörüne uygulamışlardır. 1994-2001 dönemini kapsayan ve her yıl için ortalama 6755 bankanın dikkate alındığı çalışmada, söz konusu dönemde AB üyesi ÷lkeler için tahmin edilen H değerin bazı ÷lkelerde yüksek bir rekabet sergilediğini, ancak AB bankacılık sektöründe genel olarak monopolcü bir yapının hakim olduğunu belirtmişlerdir (Classens, Laeven, 2004).

Prasad ve Ghosh, çalışmalarında Hindistan bankacılık sektöründe rekabetin 1992 yılındaki finansal sektör reformları sonrasında yükselmekte olduğu düşüncesini 1996-2004 dönemine ait yıllık ticari banka verilerini kullanarak test etmişler ve Hindistan bankacılık sektörünün monopolcü rekabet piyasa yapısı içerisinde faaliyet gösterdiği sonucuna ulaşmışlardır (Prasad, Ghosh, 2005).

Casu ve Girardone, 1997-2003 dönemi için 15 AB üyesi ÷lkenin bankacılık sektöründe etkinlik ve rekabet etkisini incelemişlerdir. Söz konusu dönem için H istatistiği değerin monopolcü rekabet yapısı gösterdiği sonucuna varmışlardır. Ayrıca bu çalışmalarında Belçika ve Lüksemburg bankacılığında rekabetin diğer AB ÷lkelerinden daha yüksek, Danimarka ve Avusturya bankacılığında rekabetin de daha düşük olduğunu belirtmişlerdir (Casu, Girardone, 2006).

Fillipaki ve Staikouras, çalışmalarında P-Z modelini uygulayarak 15 AB ve 10 AB yeni üyesi ÷lkenin 1998-2000 dönemi bankacılık sektöründe etkinlik ve rekabet etkisini incelemişlerdir. Dikkate aldıkları AB üyesi ÷lkeler için tahmin ettikleri H istatistiği değerin monopolcü rekabet yapısı gösterdiğini, 10 AB yeni

üye ülke bankacılık sektöründe ise rekabetin AB eski üyelerine göre daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir (Fillipaki, Staikouras, 2006).

Muharrami ve diğerleri tarafından yapılan ve Arap bankacılık sektörünün rekabet yapısının incelendiği çalışmada H istatistiği değeri 0,259 olarak belirlenmiş olup bu durum Arap bankacılık sisteminin monopolist yapıya yakın bir eğilim gösterdiği sonucuna ulaştırmaktadır. Buna göre genel olarak bütün Arap ülkeleri için bankacılık sektörü tam rekabetçi eğilim gösterirken Umman için hesaplanan H istatistiği değeri tanımlanamaz olarak nitelendirilmiştir (Muharrami, Matthews, Khabari, 2006).

Majid ve diğerleri, 2001–2005 dönemi Malezya islami bankacılık sektörünün piyasa yapısını P-Z modelini kullanarak inceledikleri çalışmalarında tahmin ettikleri H istatistiği değerini bütün dönemlerde 0,38 ve 0,62 aralığında olduğunu ve Malezya'daki İslami bankacılık sektörünün monopolcü rekabet piyasa yapısı içinde işlediğine işaret etmişlerdir (Majid, Zulhibri, Sufian, 2007).

2.3. Türk Bankacılık Sektörünün Piyasa Yapısı Üzerine Yapılan Çalışmalar

Denizer'in TBS'nin 1986-1992 yılları arasındaki analizini içeren ampirik çalışmasında, piyasadaki yoğunlaşmanın kârlılık ile doğrudan bağlantılı olduğu ortaya koyulmuştur ve söz konusu çalışma geleneksel SCP paradigmasını destekler niteliktedir. Diğer bir deyişle bankaların kârlılıklarında verimlilikten ziyade yoğunlaşma faktörü ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada ortaya çıkan başka bir önemli nokta da piyasaya girişte, yeni giriş yapanların ölçek ve yapılarının en az giriş

olgusu kadar önemli olduğudur ve çalışma sonuçları bankacılık sektörüne yeni giriş yapmakta olan küçük bankaların rekabet ortamında önemli bir değişiklik yaratmadıklarını, piyasada bulunan büyük ölçekli bankaların büyüklüklerinin ise rekabet yapısı üzerinde olumsuz etki yarattığını göstermektedir. Bu durum sistem üzerinde bir giriş engeli haline gelmiştir. Çalışmada, kısa vadede bu durumun kamu bankalarını parçalayarak ve özelleştirerek aşılabileceği, uzun vadede ise piyasaya girişin özendirilmesi gerektiği öngörülmektedir (Denizer, 1997).

Molyneux ve Forbes tarafından aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 18 ülkenin bankacılık sektörlerinin 1986-1989 yılları arasındaki verileri esas alınarak piyasadaki yoğunlaşma ile kârlılık arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmada, banka performanslarının ölçümünde net gelirlerin toplam varlıklara oranı olarak ele alınan banka kârları kullanılmıştır ve her ülke ayrı bir pazar olarak kabul edilerek yoğunlaşma verileri oluşturulmuştur. Sonuç olarak Avrupa bankacılık sektöründe yoğunlaşmanın firmalar arasındaki anlaşma ve uyumlu eylemleri kolaylaştırdığı ve bu duruma paralel olarak da kârların normal seviyelerin üstüne çıktığı ve rekabetin olumsuz yönde etkilendiği anlaşılmıştır. Bu da SCP paradigması ile örtüşmektedir (Molyneux , Forbes, 1995).

NEIO kapsamında geliştirilmiş olan modelleri kullanarak Türk bankacılık sektöründe piyasa yapısı tahmini yapan çalışmalar sınırlı olmakla birlikte, ilk olarak Aydınli tarafından Türk bankacılık sektörü ile ilgili gerçekleştirilmiş olan çalışmada 55 banka verisi kullanarak NEIO kapsamında geliştirilmiş olan P-Z modeliyle (1987) Türk bankacılık sektörünün 1991–1994 yılları arasındaki piyasa yapısı ampirik

olarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlarda 1991-1992 yılları arasında bankacılık sektörünün monopolcü yapıya sahip olduğu, sektörde yer alan bankaların bütün olarak bir tekel gibi davrandıkları sonucuna varılmıştır. 1992 yılından 1994 yılına kadar olan süreçte ise bankacılık sektörünün tekel piyasasından monopolcü rekabet yapısına doğru bir değişim gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada, tekelleşmeyi kırılcı faktörlerin başında sermaye piyasasındaki alternatiflerin çoğalması ana neden olarak gösterilmektedir (Aydınlı, 1996).

Kasman, 1983–1996 döneminde P-Z metoduyla Türk bankacılığında rekabeti test ettiği çalışmasında, Denizer'in yukarıda bahsi geçen çalışmasının aksine piyasa yoğunlaşmasının kârlılık üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna varmış ve 1988-1996 dönemi için piyasa yapısının monopolcü rekabet, 1983 yılı için ise oligopolistik bir yapı gösterdiğini belirtmiştir. Böylece 1983 ve 1988-1996 dönemleri arasında bankaların piyasa davranışlarının değiştiğini ortaya koymuştur (Kasman, 2001).

TBS'nin piyasa yapısının belirlenmesi konusunda yabancılar tarafından yapılan ayrı bir çalışma olmamakla beraber, Türk bankacılık sektörünü de içine alan çalışmada Classens ve Leaven, 1994-2001 dönemi için P-Z modeli ile hesapladıkları H istatistiği değerinin TBS için monopolcü rekabet piyasa yapısını gösterdiğini bulmuşlardır (Classens, Leaven, 2004).

Benzer bir çalışmada Gelos ve Roldos Türkiye dâhil 4 Avrupa ve 4 Latin Amerika ülkesi bankacılık sistemini incelemiştir. P-Z modelini 1994–2000 dönemini için uygulayarak Arjantin ve Macaristan dışındaki ülkeler için hesaplanan H istatistiği değerinin sıfır ile bir arasında değiştiğini ve bankacılık sisteminin

monopolistik rekabet yapısı gösterdiğini ortaya koymuşlardır. 1998 yılından sonraki dönemde sadece TBS piyasa yapısında değişiklik gözlenmiş ve 1994-1997 dönemi için tahmin edilen H değeri (0,58) izleyen dönemde 0,47'ye düşmüştür. H istatistiği değerinin düşmesinin sebebini 1994 ve 2000 yıllarında Türk mali sisteminde yaşanan kırılmalara bağlamışlardır. Tahmin edilen H istatistiği değerine göre Türk bankacılık sektörünün 1994-2000 döneminde monopolcü rekabet piyasa yapısı gösterdiğini belirtmişlerdir (Gelos, Roldos, 2002).

Emek'in çalışmasında, Türkiye'deki bankacılık sistemindeki rekabet seviyesi P-Z modeli çerçevesinde analiz edilmektedir. H istatistiği hesaplamalarının neticesinde elde edilen görgül bulguların 1990-2003 yılları arasında bankacılık sektöründeki rekabetin monopolistik rekabet olduğunu gösterdiği, ancak 1990-1993, 1995-2000 ve 2002-2003 alt dönemleri itibarıyla bakıldığında, ilk dönemde Türkiye'de hemen hemen monopolistik bir yapıya yakın olan bankacılık sektöründe izleyen dönemlerde rekabetçi davranış biçiminin arttığının görüldüğü belirtilmiştir. Bu artışta, banka sayısındaki artış kadar 1989 yılında sermaye hareketlerine getirilen serbesti sonrasında, uluslararası fonların para ve sermaye piyasalarında daha aktif faaliyet göstermesinin etkisi de olabileceği ifade edilmiştir. H istatistik değerindeki çarpıcı bir gelişme ise 2002-2003 döneminde ortaya çıkmaktadır. Türk bankacılık sisteminde 2000 yılında 61 olan ticari banka sayısı 2000/2001 finansal krizinden sonra yaşanan konsolidasyonlar sonrası 2003 yılı sonunda 36'ya düşmüştür ve ilk beş banka yoğunlaşma oranı da 1990 yılındaki seviyesinin bile üzerine çıkarak 60'a ulaşmıştır. Ancak, 1995-2000 döneminde 0,6138 olan H istatistiği değeri, kriz

sonrasında Türk bankacılık sisteminde yaşanan önemli konsolidasyon eğilimine rağmen 0,8072'ye yükselmiştir. Diğer bir deyişle, konsolidasyon sonrasında Türk bankacılık sisteminin rekabet seviyesi daha da artmıştır. Finansal kriz sonrası 2002-2003 döneminde, yoğunlaşma oranları artarken H istatistiği değerinin de artmasının rekabet seviyesini yapısal olarak değerlendiren yoğunlaşma oranları yeterli bilgi sağlamadığı ve yoğunlaşma oranı ile rekabet seviyesi arasındaki ilişkinin yönünün tutarlı olmadığını gösterdiği ifade edilmektedir (Emek, 2005).

Günel ve Çelik tarafından yapılan ve bağımsız değişken olarak faiz gelirleri ve toplam gelirler kullanılan çalışma; 1990-2000 yılları arası dönem için ve 34 bankanın verilerinden yararlanılarak yapılmış olup çalışma sonucunda, ortalama H değeri 0.37 olarak hesaplanmıştır. Çalışmada sektörün 1990-2000 döneminde elde ettiği gelirin tekelleri rekabet koşulları altında oluştuğu belirtilmekte ve analiz edilen zaman diliminde sektördeki yoğunlaşmanın azalmasına rağmen, yüksek kârlılığın elde edilmiş olması tekelleri rekabetin artmasına değil, kamu sektörünün finansman ihtiyacının karşılanmasına yönelik bankaların üstlendiği role bağlanmaktadır (Günel, Çelik, 2006).

Yayla'nın 1995-2005 yılları arasında TBS'de yoğunlaşmayı incelediği çalışmasında, piyasa yapısını daha ayrıntılı değerlendirmek amacıyla statik, hakimiyet ve dinamik endeksler kullanılmış, geleneksel yaklaşımlardan farklı olarak bu çalışmada TBS'deki yoğunlaşma; aktifler, krediler, mevduat ve ciro açısından eşzamanlı ele alınmıştır. Bu çalışmanın bulgularına göre TBS'de, 1995-1999 arasında banka sayısındaki artış ve piyasa koşullarının etkisiyle yoğunlaşma azalmış,

net faiz marjı ise dalgalansa bile düşüş eğilimi göstermiş, 2000-2005 yılları arasında ise mali bünyeleri bozulan bankaların sistemden çıkması, bankalar arası birleşme-devralmalar, piyasa paylarında yaşanan değişimler ve banka sayısında görülen ciddi azalışla yoğunlaşma artmış, ancak bu dönemde de net faiz marjı düşme eğilimi göstermeye devam etmiştir. Çalışmada, öncü bankaların piyasa güçlerinin artmasına rağmen net faiz marjlarının azalmaya devam etmesinin nedenleri; hakimiyet endekslerinin bulgularına göre ortalama 7 bankanın lider konumunda olduğu piyasada söz konusu bankaların kamu borçlanma gereksiniminin azalması, düşen faiz ve enflasyon ortamı ile uluslararası borçlanma piyasalarında yaşanmış olan uygun koşulların etkisiyle kredi arzını artırarak rekabetçi davranışlar sergilemeleri, lider konumundaki bankaların finansal kriz dönemini aşmanın verdiği güvenle başta konut olmak üzere bireysel kredilerde büyüme ve piyasa paylarını güçlendirme isteğiyle rekabetçi fiyatlarla bankacılık faaliyetlerinde bulunmaları, AB üyelik süreciyle Türk bankacılık sektörüne yurt dışı yerleşik finans gruplarının gösterdiği ilgi nedeniyle, piyasa paylarını ve dolayısıyla marka değerlerini artırmak isteyen küçük ve orta ölçekli bankaların (takipçi grup) rekabet etmede çok istekli olmaları, finansal krizleri takiben sektörde yeniden yapılandırma sonrası sağlanan kurumsal gelişmeler olarak sıralanmıştır. Çalışmada ayrıca sınırsız mevduat garantisinin kalkması, yasal düzenlemelerin güçlendirilmesi, aşırı risk alıcı davranışlardan kaçınılması ve sektörde verimliliğin artmış olmasının, yoğunlaşma artışına rağmen kaynak dağılımını daha etkin hale getirdiği de vurgulanmıştır (Yayla, 2007).

Kocabay, rekabet ve istikrar ikileminin TBS için geçerli olup olmadığını araştırdığı çalışmasında, 1990-2008 dönemi için P-Z H istatistiği değerini 0,61 olarak hesaplamış ve söz konusu periyotta TBS'nin monopolcü rekabetçi bir piyasa yapısı sergilediği sonucuna ulaşmıştır. Çalışmada ayrıca, H değerinin 1994 yılında bahse konu periyot içindeki en yüksek değer olan 0,80'e ulaştığı ve bu yıldan itibaren düşmeye başlayıp 2000 yılında ise en düşük seviyesi olan 0,55'e düştüğü ve 2000 yılından sonra hafif bir yükseliş trendine girip 0,60 düzeylerinde kaldığı ifade edilmiştir. Sonuç itibariyle anılan çalışmadan 2000 yılından sonra TBS'de rekabetin arttığı, ancak sabit düzeyde bir rekabet düzeyi yakalandığı sonucuna ulaşılabilir (Kocabay, S., 2009).

Korkmaz çalışmasında, ortalama bir firmanın piyasa gücüne bağlı olarak Türk mevduat bankacılığı sektörüne ilişkin rekabet derecesinin belirlenmesini ve rekabet derecesinde 2001 yılı sonrasında herhangi bir yönde değişim yaşanıp yaşanmadığının da test edilmesini amaçlamıştır. Bu bağlamda; Türk mevduat bankacılığı sektörünün 1990-2008 dönemine ilişkin bir veri seti ile Bresnahan-Lau Modeli'nden yararlanmıştır. Ulaşılan ampirik bulgular; Türk mevduat bankacılığı sektöründe faaliyet gösteren ortalama bir firmanın, gerek 2001 yılı öncesinde gerekse de 2001 yılı sonrasında piyasa fiyatını etkileyemediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla da, Türk mevduat bankacılığı sektörünün 1990-2008 döneminde tam rekabet piyasası içerisinde faaliyet gösterdiği çıkarımına ulaşılmıştır. Diğer yandan, 2001 yılı öncesinde Türk mevduat bankacılığı sektörünün karşı karşıya kaldığı temel problemin, rekabet eksikliğinden değil de kamusal sermayeli mevduat bankalarının

gecelik olarak dahi oldukça yüksek düzeylere ulaşan borçlanma gereksiniminin yol açtığı etkinsizlikten kaynaklandığı çalışmada ulaşılan ampirik bulgulara bağlı olarak iddia edilebileceği, bu nedenle Yeniden Yapılandırma Programı'nın, kamusal sermayeli mevduat bankalarının sistem üzerinde yarattığı baskının kaynağını ortadan kaldırmaya yönelik olarak aldığı önlemlerin oldukça yerinde olduğunun ileri sürülebileceği ifade edilmektedir. Ayrıca, sektörde faaliyet gösteren firmaların piyasa gücüne sahip olmamalarının da, yüksek maliyetli kamusal müdahaleler gerektiren bankacılık problemlerinin ortaya çıkmaması için bir zorunluluk olan düzenleme mekanizmasının etkinliğini artıran yardımcı bir unsur olarak değerlendirilebileceği, çünkü Türk mevduat bankacılığı sektörünün bahse konu olan etkinsizlik problemi yanında bir de rekabet eksikliğinden kaynaklanan sıkıntılar içermesinin sektörün daha yoğun bir denetime ve düzenlemeye tabi tutulmasını gerektireceği belirtilmektedir (Korkmaz, A., 2010).

Çelik, Kaplan TBS'de etkinlik ve rekabet ilişkisini araştırmaya yönelik olarak yaptıkları ve 2002-2007 dönemini kapsayan çalışmalarında, TBS'de etkinliğin 2005 yılına kadar azalırken özellikle yabancı bankaların ilgisinin arttığı ve ekonominin canlandığı 2005-2006 döneminde yeniden arttığını, 2002-2004 yılları arasında tekelci bir yapı gösteren TBS'de rekabetin 2005 yılında önceki yıllara göre artmaya başladığı ve 2006 yılında sektörde rekabetçi bir yapının hakim olduğunu, 2007 yılında ise sektörde piyasanın tekelci bir yapıya dönüştüğünü ifade etmişler ve sektördeki etkinliğin artmasının rekabeti arttığı sonucunun da etkin yapı hipotezini destekler mahiyette olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca çalışmada Bikker ve diğ.

(2006)'nin belirttiği gibi P-Z modeli tahminlerinde toplam aktif değişkeninin yer alması durumunda piyasanın bir üst yapıyı göstereceği hipotezi de sınanmıştır ve bu hipotezin 2002, 2005 ve 2007 yıllarında geçerli olduğu, diğer yıllarda ise geçerli olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır (Çelik, Kaplan, 2010).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ ve TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE YOĞUNLAŞMA

3.1. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ

Türk bankacılık tarihini temel olarak altı dönemde incelemek mümkündür. Bu dönemler 1923 yılına kadar Osmanlı dönemi, 1923-1932 dönemi ulusal bankalar dönemi, 1933-1944 özel amaçlı kurulan devlet bankaları dönemi, 1945'ten planlı döneme kadar özel bankalar dönemi, 1960-1980 planlı dönem, 1980 sonrası ise serbestleşme ve dışa açılma dönemi olarak adlandırılabilir (Türkiye Bankalar Birliği-TBB, 1998: 6).

Türkiye’de özel bankacılık dönemi İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra başlamış, 1945-1959 döneminde sanayileşme stratejisi olarak iktisadi devletçiliğin yerini özel sektörün desteklenmesi ve ekonomik kalkınmanın hızlandırılması politikası almıştır. Bu dönemde şehirleşme, sanayi sektörünün milli gelirden daha çok pay almaya başlaması, piyasa için üretimin genişlemesi gibi faktörler ekonomide para ve kredi ihtiyacının artmasına neden olmuştur. Özel bankacılık ön plana çıkmaya başlamış ve sektördeki yatırımların getirisi yükselmiştir. Özel bankalar dönemini izleyen planlı dönem olan 1960-1980 döneminde kalkınmada öncelikli sektörler kaynak aktarılmasının sağlanabilmesi amacı ile negatif reel faiz politikası ve yine bu sektörlerin ithal girdi maliyetlerinin düşük tutulabilmesi için TL'nin aşırı değerlendirildiği bir para politikası uygulanmıştır. Bu dönemde bankaların temel işlevi teşvik sistemi ile planlarda yer alan yatırımların finansmanının sağlanması olmuştur. Faiz ve döviz riskinin bulunmadığı, ürün ve fiyat rekabetinin olmadığı, sektöre

girişin kısıtlandığı bu dönemde kalkınma ve yatırım bankacılığına önem verilmiştir (TBB, 1998: 11-21).

Türkiye ekonomisinde köklü bir dönüşümün temellerinin atıldığı 24 Ocak 1980 kararlarına kadar devlet kontrolünde ve sınırlı sayıdaki finansal enstrüman ile faaliyet gösteren bankacılık sektöründe, sonraki dönemde liberalleşme yönünde hızlı adımlar atılmıştır. Yasal değişikliklere paralel şekilde yapısal anlamda dönüşen sektör, ürün ve hizmet çeşitlendirmesi yolu ile uygulama alanını genişletirken küresel anlamda entegrasyonu da gerçekleştirmeye başlamıştır.

3.1.1. 1980-2000 Dönemi Türk Bankacılık Sektörü

Finansal liberalizasyon programının 1980 yılının Ocak ayında uygulamaya konulmasıyla, ekonominin serbest piyasa ekonomisi kurallarına göre yeniden yapılanmasını sağlamak amacıyla, esnek döviz kuru ve pozitif reel faiz politikası uygulanmaya başlanmış, mali piyasaların serbestleşmesi ve derinleşmesine yönelik düzenlemeler yapılmış, bu amaca hizmet edecek kurumlar oluşturulmuş ve bankacılık sektörü için köklü değişikliklerin meydana geldiği bir dönem başlamıştır. Bu programın amacı, bankacılık sektörüne giriş ile sektördeki rekabeti ve büyümeyi kolaylaştırmak olarak belirtilmiştir.

Bankacılık sisteminde yatırımcı güvenliğini sağlamak için 1983 yılında Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) kurulmuş ve sonrasında mevduata tam güvence getirilmiştir. Söz konusu yenilikler sonrası dönemde, bankaların personel sayısı ve mevduat hacmi artış göstermiştir. Bunların yanı sıra 1985 yılında 3182

sayılı Bankalar Kanunu yürürlüğe konulmuş; bu çerçevede uluslararası denetim ve gözetim sistemi ile uluslararası bankacılık standartları sisteme tanıtılmış ve tek düzen hesap planı uygulamasına geçilmiştir.

Finansal liberalizasyon ile birlikte uygulamaya konan politikalar, sektöre yeni yerli/yabancı bankaların girişine izin verilmesi ve mevduat/kredi faiz oranlarının serbest bırakılması sektörde rekabeti artırmıştır. Artan rekabet, bankaların hem kaynak hem de plasman çeşitliliğinin arttığı bir bankacılığın benimsenmesini sağlamıştır. Bu dönemde banka fonlarının bir bölümü; sermaye piyasası işlemleri, devlet iç borçlanma senetleri ve hazine bonoları alımları ile döviz işlemlerinde kullanılmıştır. Banka müşterilerine tüketici kredileri, kredi kartları, otomatik vezne makineleri, satış noktası terminalleri, döviz tevdiat hesabı, swap, forward, future ve option gibi yeni ürün ve işlemler sunulmaya başlanmıştır. Döviz kuru düzenlemelerinin serbestleştirilmesiyle bankaların döviz işlemleri de önemli miktarda artmış ve yurtdışından borçlanma ile sağlanan fonlar bankalar için mevduatın yanında önemi artan bir kaynak haline gelmiştir. Diğer taraftan, Türk bankaları da yurt dışında bankalara iştirak ederek veya şube açarak yurtdışı ilişkilerini yoğunlaştırmıştır (Emek, 2005: 55).

Bu dönemde, uygulanan serbest faiz ve esnek döviz kuru politikaları, ihracatın özendirilmesi, ithalatın serbest bırakılması, yeni bankaların kurulmasına izin verilmesi, bankalararası Türk lirası ve döviz piyasalarının kurulması ve bilgisayar ve iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler sonucu, toptancı bankacılık yapan az şubeli küçük ve orta ölçekteki banka sayısı artmış, büyük ölçekteki özel

bankaların pazar paylarında ise gerilemeler olmuştur. Toptancı bankalar, büyük ölçüde dış ticaretin finansmanının sağlanması, leasing, factoring, forfaiting, menkul kıymet ihracında aracılık ve kısa vadeli kredi işlemlerine ağırlık vermişler ve uluslararası mali piyasalardan sağlanan fonları arttırmışlardır. Yabancı bankaların ağırlıklı olarak toptancı bankacılık faaliyeti içinde olmaları nedeniyle yabancı bankaların mevduat ve kredi pazarındaki payları oldukça düşük kalmıştır (TBB, 2008: 15).

24 Ocak 1980 kararları ile Türkiye ekonomisinin liberalize edilmesi hedeflenmiş ve bu düzenlemeler ile özellikle, bankacılık sektörünün dönüşümünü sağlamak ve yurtiçi tasarrufları artırmak amaçlanmıştır. Ancak bankacılık sektörünün bu düzenlemeye hazırlıksız yakalanması, etkin bir yönetim becerisi gösterememesi, Hazine ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) bu yeni oluşumları tamamlayacak düzenlemeleri gerçekleştirememiş olması, bunların sonrasında ise bankaların likidite yönetimi ilkelerini göz ardı eder şekilde yabancı para cinsinden kaynaklara yönelmeleri 1994 krizini doğurmuştur. 1994 krizinin içeriği bir anlamda yeni kriz türünün de habercisi konumunda olmuştur. Özünde makro ekonomik yönetim başarısızlığından kaynaklanması nedeniyle kolay aşılmış, ancak 1994 krizi aşılmışken tasarruf mevduatlarının tamamının sigorta kapsamına alınmış olması, bu krizin aşılmasında önemli işlev görürken, 2000-2001 finansal krizlerine de derinlik kazandırmıştır. Yaşanan 1994 krizinde güveni yeniden tesis etmek amacı ile getirilen ve sonrasında süreklilik kazanan sınırsız mevduat güvencesi sonucu, mali bünyesi zayıf bankalar düşük sermayeleri ile yüksek risk almışlar ve yüksek faiz oranları ile

mevduat toplamışlardır. Holding bankacılığının gelişmesinin sonucu olarak hakim hissedarlara ve iştiraklerine aktarılan kaynaklar, bankaların temel fonksiyonlarını yerine getirememelerine, likidite, kredi, kur ve piyasa riski açılarından krize duyarlı hale gelmelerine yol açmıştır. Ayrıca bu süreçte etkin bir denetim faaliyeti ve ihtiyaç duyulan yaptırımlar hayata geçirilememiştir. Bankalar 1994 krizi sonrasında reel faiz oranlarının yüksek seviyelere çıkması üzerine, fonlarını yatırım kredilerine tahsis etmek yerine devlet iç borçlanma senetlerine (DİBS) aktarmayı tercih etmiştir. Yüksek enflasyonun hakim olduğu 1980 ve 1990'lı yıllarda bütçe açığı büyüyen kamu kesimi, finans piyasalarından yoğun bir şekilde borçlanmış, hazine bonosu ve devlet tahvili çıkarmak suretiyle piyasadan kaynak toplamıştır. Giderek büyüyen borç sarmalına giren kamu kesiminin yüksek faizle borçlanması, bankaların risksiz ve kârlı olan kamu menkul kıymetler alanına kaymasına yol açmıştır. Banka bilançolarının önemli bir kısmı hazine kâğıtlarından oluşurken ekonomiye ve özellikle reel sektöre kaynak aktarımı kısıtlanmıştır. Yüksek enflasyonun bulunduğu bu dönemde bankacılık esas işlevi olan aracılık faaliyetinden uzaklaşmıştır.

Dışa açılma, teknolojik gelişmeler ve hizmetlerin çeşitlenmesi gibi faktörlerle 1980-2000 döneminde bankacılık sektörünün genişlemesine rağmen genel ekonomik konjonktür, siyasi istikrarsızlık ve yasal düzenlemelerdeki sorunlar bankaların bir yandan asıl işlevi olan kredilerden uzaklaşarak kamu kesimini finanse etmesine neden olurken, diğer yandan sermaye yapısı ve bilanço kalitesini bozarak kırılabilirliği artırmıştır. Bankacılık sektörünün bu dönemlerde kırılabilir noktaları ise özkaynak yetersizliği, küçük ölçekli ve parçalı bankacılık yapısı, kamu bankalarının sistemdeki

payının yüksekliği, zayıf aktif kalitesi, piyasa risklerine karşı aşırı duyarlılık, yetersiz denetim ve yönetim, şeffaflık eksikliği olarak belirtilmektedir (BDDK, 2006: 36).

1980'den sonra izlenen liberal politikalarla bankacılık sektörüne girişin kolaylaşması, oluşan rekabet ortamı ve bu dönemde gerçekleştirilen yasal ve kurumsal düzenlemelerin etkisi ile sektör büyüme ve dönüşüm yaşamıştır. Bir yandan 1980 yılında 43 olan banka sayısı 1990 yılında 66'ya, 1999 yılında ise 81'e yükselirken öte yandan 1980 yılında 125.312 olan sektörde çalışan sayısı, 1999 yılında 173.988'e yükselmiştir. Yine aynı şekilde 1980 yılında 4 olan mali iştirak veya şube statüsündeki yabancı sermayeli banka sayısı 1999'da 18'e ulaşmış, yabancı kesimin sektör aktifleri içindeki payı 1992'de %3,7 iken, 2000 yılında %5,4'e yükselmiştir (BDDK, 2001: 2-3). Sektör, 1980 yılında 20,8 milyar dolar aktif büyüklüğü ile gayrisafi milli hasılanın (GSMH) %28,6'sını oluşturur iken, bu rakamlar 1990 yılında 58,2 milyar dolar ve %38,2'ye, 2000 yılında ise 155 milyar dolar ve yüzde %76,9'a yükselmiştir (BDDK, 2006: 35).

1980-2000 dönemi TBS'nin aktiflerinde meydana gelen artış, olması gerekenin aksine geleneksel bankacılık aktivitelerinden değil, ekonomik yapının izin vermesi sonucu bankaların devlet borçlanma politikasına yoğun katılımından kaynaklanmıştır. Konsolide bilançolara bakıldığında devlet borçlanma senetlerinin toplam aktifler içindeki payının artış oranı %55 iken, kredilerin artış oranının %29'da kaldığı kredilerin bankacılık sektörünün toplam aktifleri içindeki payının ise 1990 yılında %47 iken 2000 yılında %32,8'e gerilediği görülmektedir.

Finansal liberalizasyon dönemi bankalar için aynı zamanda oldukça kârlı bir dönem olmuştur. 1981-1996 döneminde net kâr/toplam aktif oranı 5 kat büyümüştür (Yıldırım, 2002). Kârlılıktaki artış, yoğunlaşma oranlarında azalış ve sektöre yeni girişlerde artış olmasına rağmen gerçekleşmiş olmakla birlikte, söz konusu artışın nedeni kamu kesiminin artan borçlanma ihtiyacıyla açıklanmaktadır.

1980-2000 yılları arası dönemde TBS’de yaşanan gelişim aşağıdaki tablodan daha net incelenebilmektedir.

Tablo 3 Bankacılık Sektörüne İlişkin Temel Göstergeler (1980-2000)

Milyon dolar	1980	1990	1994	1999	2000
Toplam Aktifler	20.785	58.171	52.552	133.533	155.237
Toplam Krediler	11.168	27.342	20.559	40.206	50.931
Menkul Değerler Cüzdanı	1.339	5.997	5.955	22.955	17.848
Mevduat (Bankalar arası Mevduat Dahil)	10.188	32.564	33.191	89.361	101.884
Tasarruf Mevduatı	4.288	19.343	24.190	58.807	64.352
Mevduat Dışı Kaynaklar	1.289	11760	9.019	22.934	29.435
Yurt Dışı Bankalar	...	3.460	2.675	12.073	16.284
Özkaynaklar+Kar	1.147	5.903	4.409	7.840	11.367

Kaynak: TBB verileri

3.1.2. 2000 Yılı Sonrası Türk Bankacılık Sektörü

2000 yılında uygulanan istikrar programının özelliklerini belirten ve Uluslararası Para Fonuna (International Monetary Fund-IMF) sunulan 9 Aralık 1999 tarihli niyet mektubunda bankacılık sektörü ile ilgili olarak önemli konu ve hedefler yer almıştır. Söz konusu niyet mektubunda da belirtilen bankacılık sektörüne ilişkin kırılganlıkların taşınmaya devam edildiği bir ortamda uygulamaya konulan istikrar

programından ilk aşamada olumlu sonuçlar alınmaya başlanmıştır. Türk bankacılık sektöründe toplam aktifler 2000 yılında reel olarak yüzde 9 büyümüştür. Faiz oranlarının düşmesi, yurtdışı borçlanmadaki artış, ekonomik faaliyette genişleme, tüketim harcamalarındaki artış ve kur politikasının kur riskini azaltması özellikle TL cinsinden kredi talebini ve kredi arzını olumlu yönde etkilemiştir. Kredi hacmi 2000 yılında reel olarak yüzde 20,5 artmış ve aktifler içindeki payı yüzde 30,5'e yükselmiştir (BDDK, 2000: 27-28). Ekonomide güven ortamının sağlanması ile bankaların likit varlıkları azalmış ve özel sektöre verilen krediler artmıştır. 2000 yılında iç talepteki canlanma ve ham petrol ile diğer enerji fiyatlarındaki yükselme sonucunda ithalat hızla artarken, dış ticaret açığında belirgin bir kötüleşme ortaya çıkmıştır. Cari işlemler açığının finansmanında bir sorun yaşanmamakla birlikte, açığın 2000 yılı boyunca sürekli olarak yükselmesi uluslararası piyasalarda endişeleri artırıcı bir etki yaratmıştır (BDDK, 2000: 11). Eylül ayından itibaren Türkiye'den yabancı sermaye çıkışları başlamış ve faiz oranlarının volatilitesi yükselmiştir.

Bankacılık sektörünün taşıdığı kırılganlıkların risklere karşı zafiyet yaratmaya başladığı 2000 yılının Kasım ayında, IMF ve diğer bazı kesimlerin cari açığın sürdürülemeyeceği konusundaki görüşleri açık bir dille ifade etmeleri ve yabancı yatırımcıların likide dönerek ülkeyi terk etmeleri ile nakit sıkıntısı oluşmuş ve bankalar kredilerini geri çağırmaya başlamıştır. Faizlerin önemli oranda yükselmesi mali yapıdaki bozulmayı hızlandırmıştır. Oluşturulan güven ortamı ve kamu otoritesinin taahhütleri dolayısıyla ilk aşamada görülen olumlu gelişmelerin ekonomideki ve mali kesimdeki yapısal zayıflıklar dolayısıyla sürdürülemeyeceği

anlaşılmaya başlanmış, istikrar programının belirttiği ve düzeltilmesini zamana yaydığı problemler bankacılık sektörünün zayıf noktaları olarak krizi derinleştirmiştir. Yapısal düzenlemelerin yavaşlaması, iç talebin sınırlandırılmamasına bağlı olarak cari işlemler açığının büyümeye devam etmesi ve döviz kurlarındaki baskının artması sonucu, 2001 Şubat ayında Türkiye ekonomisinde finansal sistemde başlayan ve hızla reel kesime de yayılan bir kriz yaşanmıştır. Döviz kurları ve faiz oranlarının hızla yükselmesiyle, riskleri büyük oranda gerçekleşen bankacılık sektörünün 2001 yılındaki toplam zararı, özkaynaklarının %77'sine ulaşmıştır (TBB, 2008: 19). Enflasyon ile mücadele programının başarısını engelleyen yapısal sorunlar arasında 2000 yılında bankacılık sektörünün sahip olduğu kur riski, faizdeki dalgalanmaların yansımaları bulduğu vade uyumsuzluğu ve güven ortamının sarsılması gibi yer almaktadır. Özelleştirme sürecinde yaşanan gecikmeler ve engellemeler, yetersiz vergi sistemi, kamu kesiminin zayıflığı, emeklilik sistemi v.b. yapısal reformlardaki gecikmeler, TMSF kapsamındaki bankalara çözüm üretilmemesi gibi sorunlar, mali piyasada bir güven bunalımı yaratarak sektörün kırılganlığını artırıcı etki yapmıştır.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 dönemlerinde patlak veren krizler bankacılık sektörünü farklı kanallardan etkilemiştir. Kısa vadeli kaynakların oran olarak daha uzun vadeli ve sabit getirili alanlara plase edildiği ve yabancı para açık pozisyonların artmış olduğu bir dönemde, TL'nin yüksek oranlı değer kaybı ve faiz oranlarındaki artış, 2001 yılının ilk yarısında bankacılık sektörünü önemli boyutta kambiyo ve sermaye piyasası işlem zararları ile karşı karşıya bırakmıştır. Dalgalı kur sistemine

geçilmesi ile birlikte TL yabancı paralar karşısında hızla değer kaybetmiş, yüksek açık pozisyonla çalışan bankalar kambiyo işlemlerinden önemli boyutta zarar etmişlerdir. Konsolide bazda değerlendirildiğinde, kamu bankaları TL'nin değer kaybından etkilenmezken, diğer banka gruplarının kârlılık performansı kambiyo zararları nedeni ile kötüleşmiştir (BDDK, 2001: 27).

Yükselen faiz oranları, aktif ve pasif kalemler arasında vade uyumsuzluğu olan bankaların fonlama zararlarını artırırken, aynı zamanda portföyde tutulan menkul kıymetlerin değer yitirmesine yol açmıştır. Bankalar açısından 2001 krizinin kârlılık üzerinde olumsuz etkisi görülmüştür. 2001 yılında tüm yerli bankaların zarar ettikleri, yabancı bankaların kârlarının da ciddi bir şekilde azaldığı gözlenmiştir. Dikkat çekici nokta, yüksek aktif büyüklüğüne ve işlem hacmine sahip kamu bankalarının 1994-2002 yılları arasındaki kârlılık düzeylerinin düşüklüğüdür. 2002 yılından sonra ise, kamu bankaları, özel bankalar ve yabancı bankalar arasında net kâr/toplam aktifler oranı açısından bir denge göze çarpmaktadır.

Krizden sonra, bu sürecin atlatılması için uygulanan ekonomik programa paralel olarak, bankacılık sektörünü yeniden yapılandırma programı hayata geçirilmiştir. Bu çerçevede, Haziran 1999'da yürürlüğe giren 4389 sayılı Bankalar Kanunu ile uluslararası uygulamalara paralel olarak bankacılık sektörünün düzenlenmesi, gözetimi ve denetimi idarî ve malî özerkliğe sahip BDDK'ya devredilmiştir. Sektörün etkinliğini ve rekabet kabiliyetini artırmak amacıyla, kamu kesiminin kontrolündeki bankaların sektör üzerindeki bozucu etkilerinin ortadan kaldırılması, bankaların sermaye yapılarının güçlendirilmesi, aracılık maliyetlerinin

düşürülmesi, grup bankacılığı ve mali olmayan faaliyetlerinin en aza indirilmesi öngörülmüştür.

Bu çerçevede yaşanan krizler ve bankacılık sektörünün bünyesinde taşıdığı yapısal sorunların, sektöre yönelik kapsamlı bir programın uygulanması ihtiyacını doğurmuş olması nedeniyle 15 Mayıs 2001 tarihinde BDDK tarafından Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin bankacılık sektörü üzerinde yarattığı olumsuz etkileri ve bankacılık sistemine ilişkin yapısal sorunları gidermeyi amaçlayan kapsamlı reformlardan oluşan “*Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı*” uygulamaya konulmuştur. Programın temel hedefi; kamu ve özel bankaların finansal ve operasyonel açıdan sağlam hale getirilerek etkin ve rekabete açık bir şekilde faaliyet göstermelerinin sağlanması ve TMSF bünyesindeki bankaların satış ve tasfiye süreçlerinin çözümlenmesi olarak açıklanmıştır (BDDK, 2001: 5-25).

Nisan 2001’de uygulamaya başlanan “güçlü ekonomiye geçiş programı”, ekonominin dış şoklara direncinin artırılmasını, enflasyonun düşürülmesini, kamu borçlarının azaltılmasını, mali disiplinin sağlanmasını, yapısal reformların tamamlanmasını ve bankacılık sisteminin güçlendirilmesini hedeflemiştir. Bu dönemde, programın temel prensiplerinin kararlılıkla uygulanması, siyasi istikrar ve dünya ekonomisindeki olumlu konjonktürün de yardımıyla, ekonomide ve bankacılık sisteminde olumlu yönde, önemli gelişmeler olmuştur. Temel makro göstergeler dikkate alındığında ekonomik performans iyileşmiştir. Yüksek oranlı ve istikrarlı bir büyüme sağlanmış, enflasyon oranı düşmüş, bütçe disiplini sağlanmıştır. Dış kaynak girişinin hızlanması ve risk priminin düşmesinin de etkisiyle, kamu borçlanmasının

faiz oranı düşmüş, vade uzamıştır. Kamu kesiminin finansal varlıklar üzerindeki baskısı önemli ölçüde gerilemiştir. Türkiye ekonomisindeki tasarruf yetersizliği, 2001 yılından önce kamu kesimi açıklarından kaynaklanmakta iken, 2002-2007 döneminde özel kesim net tasarrufundaki gerilemeden dolayı büyümüştür. Özel kesim net tasarrufundaki gerileme, kamu kesimi net tasarrufundaki iyileşmeden yüksek olduğu için, cari işlemler açığı dönem içinde genişlemiştir. Bankacılık sistemi önemli bir yeniden yapılandırma süreci yaşamıştır. Özel bankalar 2001 krizinden sonra önemli ölçüde kaybettikleri sermayelerini güçlendirmiştir. Bunu yapamayan bankalar birleşmiş veya TMSF'ye devredilmiştir. Kamu bankaları yeniden yapılandırılmış, ortak bir yönetim altına alınmıştır. Kamu bankalarındaki görev zararları Devlet iç borçlanma senetleri karşılığı tasfiye edilerek, bankaların mali bünyeleri güçlendirilmiştir. Bankacılık sektörünün takipteki alacaklarının bir kısmı için finansal yeniden yapılandırma programı (İstanbul Yaklaşımı) uygulanmıştır (TBB, 2008: 20).

Bankalarda risk yönetimi anlayışı, kamusal gözetim ve denetim otoritesinde risk bazlı denetim anlayışı güçlenmiştir. Kamusal gözetim ve denetim işlevi özerk bir yapıya kavuşturulmuştur. Bankaların faaliyetlerini düzenleyen mevzuat 2005 yılında yenilenerek, uluslararası genel kabul görmüş prensiplere ve uygulamalara önemli ölçüde yaklaştırılmıştır. Bankacılık sisteminde yaşanan krizler ve yeniden yapılanma neticesinde gerçekleşen konsolidasyon nedeniyle banka ve şube sayılarında önemli miktarda düşüş yaşanmıştır.

5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile; özel finans kurumları katılım bankası adını almış ve tabi olduğu düzenlemeler klasik bankacılık sektörüne yaklaştırılmış, bankalarla birlikte finansal kiralama, faktoring, tüketici finansmanı, finansal holding şirketleri ve bunlara destek hizmeti sağlayan kuruluşların düzenleme ve denetimi BDDK'nın sorumluluk alanına bırakılmış, etkin gözetim ve denetim sisteminin kurulması, kurumsal yönetim ilkelerinin hayata geçirilmesi, bankaların kuruluş aşamasından faaliyet konuları ve organizasyon yapılarına kadar ayrıntılı biçimde AB direktifleri ve Basel Bankacılık Gözetim ve Denetim Komitesi ilkeleri ile uyumlu düzenlemelerin getirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. 2006 yılından itibaren bankacılık sektörünü yakından ilgilendiren konularda BDDK tarafından çok sayıda yönetmelik ve tebliğ yayımlanmıştır.

Bankaların esas işlevlerini daha sağlıklı yerine getirebilmeleri amacı ile aracılık maliyetlerinin azaltılması için 2003 yılında TMSF'ye ödenen sigorta prim oranı yarıya düşürülmüş, kredilerden alınan damga vergisi ve harçlar 2004 yılı başında kaldırılmış, mevduat sahiplerinden alınan özel işlem vergisi ve ticari kredilerden alınan kaynak kullanımı destekleme vergisi 2004 yılında kaldırılmış, ancak tüketici kredilerindeki artış hızını sınırlandırmak için bu tür kredilerden alınan kaynak kullanımı destekleme vergisi oranı yükseltilmiştir (TCMB, 2003: 104).

Ahlaki tehlikeye yol açtığı iddia edilen sınırsız mevduat sigortasının kapsamı 2004 yılında yapılan düzenleme ile 50.000 TL ile sınırlandırılmış ve bankalarca ödenecek sigorta primlerinin riske dayalı olarak hesaplanması sistemi getirilmiştir. Böylece sigortalı mevduat tutarı sınırlandırılarak mevduat sahipleri için banka

seçiminde tek kıstasın faiz oranı olmasının önüne geçilerek banka seçimi ve kontrolünde titiz davranılması amaçlanmıştır. Risk primli mevduat sigortası modeline geçilerek bankaların taşıdıkları risk düzeyine bağlı olarak prim ödemeleri şartı getirilmek suretiyle bankaların daha az risk alarak daha az prim ödemeleri sağlanmaya çalışılmıştır (TMSF, 2008: 23).

BASEL-I'e uyumu öngören Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik¹⁰; kredi riskinin içeriğinde yapılan değişiklikleri ve önemli bir yenilik olarak piyasa riskini kapsamıştır. Kredi riski ve piyasa riskinin hesaplanması ve değerlendirilmesinde yenilikler getiren, operasyonel riski sermaye yeterliliğinin hesaplanmasına dahil eden BASEL-II'ye geçiş için BDDK yol haritası taslağını 30 Mayıs 2005 tarihinde kamuoyuna açıklamış ve bankaların kendi yol haritalarını oluşturmalarını istemiştir. Sermaye yeterliliğinin ölçümü, risk hesaplaması ve yönetiminde yenilikler getiren BASEL-II hükümlerinin 2007 yılında banka ve menkul kıymet şirketlerinde uygulanması planlanmış olmakla birlikte sisteme uyum çalışmaları nedeni ile BASEL-II'ye geçiş ertelenmiştir. 2007 yılı içinde operasyonel risk sermaye yeterliliğinin hesaplanmasına dahil edilmiştir.

2006 yılında kabul edilen 5464 sayılı Banka Kartları ve Kredi Kartları Kanunu¹¹ ile banka kartı ve kredi kartlarının çıkarılması, kullanımı, takas ve mahsup işlemleri düzenlenmiştir. Kredi kartı borçlarına uygulanan yüksek faiz oranlarına gösterilen kamuoyu tepkisinden dolayı kredi kartlarına ilişkin azami akdi ve gecikme

---

¹⁰ İlgili yönetmeliğe www.bddk.org.tr sitesinden ulaşılabilir.

¹¹ İlgili kanuna www.bddk.org.tr sitesinden ulaşılabilir.

faizini belirlemeye yetkili kılınan TCMB'nin üç ayda bir bankalarca uygulanacak azami faiz oranını açıklayacağı hükme bağlanmıştır.

2008 yılında yaşanan küresel kriz Türkiye’de de finansal sektörü önemli ölçüde etkilemiştir. Mevduat, yatırım ve kalkınma bankaları açısından bakıldığında, özellikle 2008 yılının son çeyreği ile 2009 yılının ilk çeyreğinde bilanço riskleri hızla artmış, yurtdışı kaynak imkânları daralmış, likidite ihtiyacı yükselmiştir. Ancak bankaların bilançolarının sağlam olması ve risklerin dengeli dağılması yanında, ilgili kurumlar tarafından alınan önlemler, etkin kamusal denetim ve başarılı risk yönetimi sayesinde Türkiye’de bankacılık sistemi 2009 yılını güven içinde geçirmiş, kamuya sorun yaratmamış, yük olmamıştır. Aksine ekonomik faaliyetin finansmanına destek olmaya devam etmiştir. Bankalar açısından bu durumu sağlayan ana neden sağlam ve sağlıklı bilanço yapısı, güçlü özkaynaklar ve TL’ye duyulan yüksek güvendir. Bankaların kaynaklarının çok önemli bölümü Türkiye’deki yerleşiklere ait mevduattır. Krediler ve menkul değerler cüzdanı geleneksel bankacılık ürünlerini içermektedir ve “zehirli varlık” yok denecek düzeydedir. Büyüyen özkaynaklar, sağlıklı aktif dağılımı, yüksek likidite, düşen faiz oranı ile daha etkin risk yönetimi, bankaların performansını olumlu yönde etkilemiştir. Aktiflerin pasiflere göre daha uzun vadeli olmaları nedeniyle, faiz oranlarının düşmesi, 2009 yılında bankacılık sektörünün kârını olumlu etkilemiştir. Kâr hacmindeki artış özkaynaklardaki büyümeyi desteklemiştir. Yıllık bazda özkaynak kârlılığı yükselmiştir. Şube sayısında ve istihdamda 2003 yılında başlayan artış eğilimi 2009 yılında da, küresel krize rağmen sürmüştür (TBB, 2010: 70-72).

Çok sayıda ülkede mevduata yüzde yüz garanti getirilirken, finansal kurumlara kamu desteği sağlanırken, Türkiye’de mevduat güvencesinde değişikliğe ve bankalara kamu desteğine ihtiyaç duyulmamıştır. Öte yandan, ekonomik faaliyetin hızla daralması, işsizliğin artması ve dış talebin azalması nedeniyle kredi riski artmış, kredi talebi özellikle yılın ilk yarısında ciddi ölçüde daralmıştır.

Toplam aktiflerin TL bazında yıllık büyüme hızı yılın tamamında yavaşlamış ve yüzde 26’dan yüzde 13’e gerilemiştir. Bu gelişmeyi etkileyen ana faktörler, özellikle 2009 yılının ilk yarısında ekonomik faaliyetin yavaşlaması nedeniyle çalışma ve yatırım amaçlı nitelikli kredi talebinin daralması, kamunun borçlanma ihtiyacının artması, kredi riskinin yükselmesi nedeniyle bankaların daha ihtiyatlı davranmaları ve yurtdışından kaynak kullanımının azalması olmuştur. Öte yandan, BDDK ve TCMB tarafından alınan önlemler sayesinde bankaların likidite kaygıları azalmış, kredi kalitesi yüksek müşterilere tek haneli faiz oranı ve uzun vadeli kredi arzının artırılmasında ciddi bir rekabet yaşanmıştır (TBB, 2010: 78). Mevduat, en önemli kaynak olma niteliğini sürdürmüştür. Yurtdışı borçlanmanın daha sınırlı hale gelmesi ve maliyetinin görece yüksek olması nedeniyle, bankalar yurtdışından kaynak teminini azaltmışlardır.

Bankacılık sektöründe 2009 yılında dikkati çeken önemli gelişme, sermaye sahipliğine göre oluşturulan banka gruplarının sektör paylarındaki değişme olmuştur. Kamu sermayeli bankaların toplam kredilerdeki payı 3 puan, mevduat payı ise 1 puan, aktif payı ise 2 puan artmıştır (TBB, 2010: 71).

TBS'nin 2000-2009 yılları arası genel görünümü aşağıdaki tabloda daha net bir şekilde görülmektedir.

Tablo 4 Bankacılık Sektörüne İlişkin Genel Göstergeler (2000-2009)

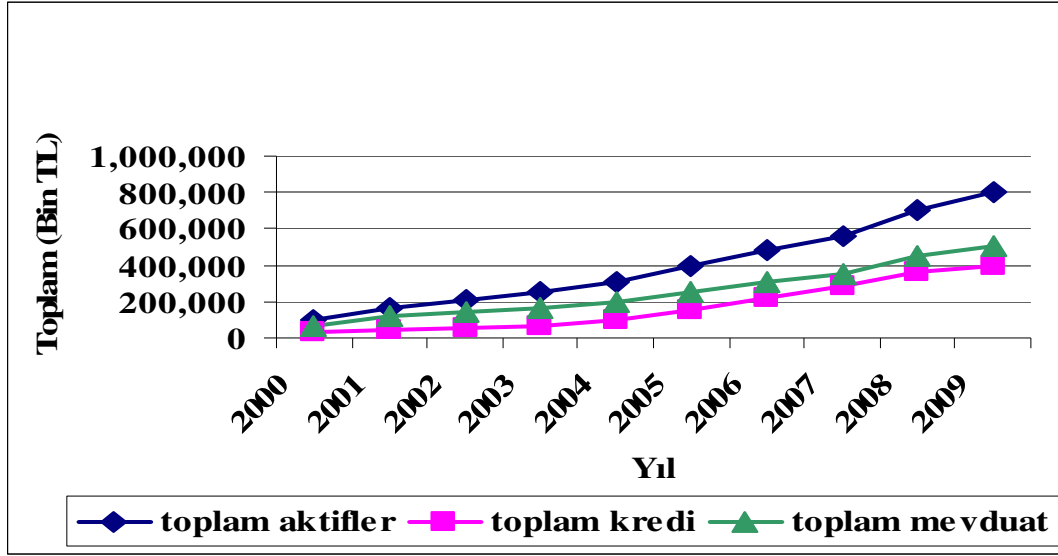
Bankacılık Sisteminin Gelişimi (milyon TL)	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Banka Sayısı	79	61	54	50	48	46	46	46	45	45
Şube Sayısı	7.387	6.908	6.106	5.966	6.106	6.247	6.849	7.618	8.790	9036
Personel Sayısı	170.401	137.795	123.271	123.249	127.763	132.258	143.143	158.534	171.598	172.403
Toplam Aktif	104.088	166.393	212.675	249.750	306.452	396.970	484.857	561.172	705.587	798.533
Toplam Kredi	34.206	40.982	56.370	69.990	103.241	153.059	218.064	280.453	366.901	397.708
Toplam Mevduat	68.442	117.121	142.388	160.812	197.393	253.578	312.832	356.984	453.118	507.258
Özkaynaklar	5.048	9.731	25.699	35.538	45.963	53.736	57.978	73.486	82.669	106.467
Kâr	2.153	2.204	2.882	5.610	6.456	5.714	10.981	14.331	12.874	19.477

Kaynak: TBB Verileri

3.2. Türk Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma

Bankacılık sektöründe yaşanan yoğunlaşma unsurunun göstergesi olarak bir çok kriter kullanılmakla beraber bunlardan en önemlileri toplam aktiflerin, mevduatın ve kredilerin seyri ile toplam aktiflerin, mevduatın ve kredilerin GSMH'ye oranı ve toplam banka sayısının seyridir.

Şekil 1 Türk Bankacılık Sektörünün Temel Bilanço Büyüklükleri

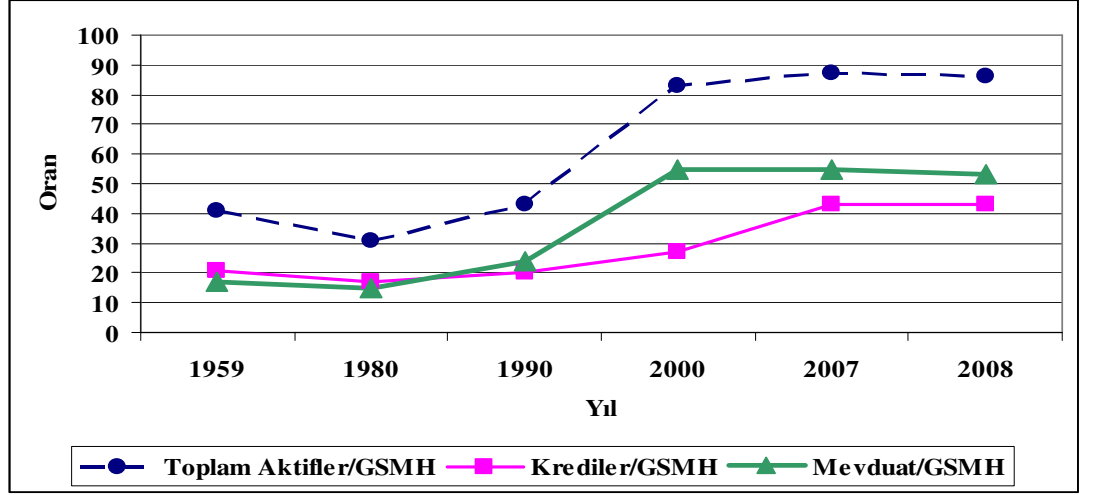

Kaynak: TBB Verileri

Piyasa mekanizmasının uygulanmasına başlandığı 1980 yılından 2000 yılına kadar olan dönemde, toplam aktifler 4 kat, toplam krediler 2 kat ve toplam mevduat 6,6 kat artış gösterirken, GSMH'deki artış oranı sadece % 85 düzeyinde kalmıştır. Bu dönemde, yüksek ve kronik enflasyon devam etmekle birlikte; yurtdışından kaynak temini imkânının artması, mevduat faizlerinin serbest bırakılması, döviz cinsinden tasarruf yapabilme imkânlarının genişletilmesi sonucu finansal sistemin büyümesi hızlanmıştır. Mevduat en hızlı artış gösteren kalem olmuş, kredi stokunun büyümesi ise kamu kesiminin kaynak ihtiyacı sonucu, özellikle 1990'lı yıllar boyunca DİBS'lere yönelen talep nedeniyle, sınırlı kalmıştır. 2002-2008 döneminde ise ekonomik istikrarın sağlanması, faiz oranlarının düşmesi ve yurtdışından kaynak temin etme imkânlarının artması nedeniyle özellikle kredi stoku hızla artmıştır (TBB, 2008: 101).

2000 yılı sonrası döneme bakıldığında ise, TBS'nin yoğun bir gelişim sürecine girdiği, büyüdüğü ve sektörde sermaye birikiminin meydana geldiği, diğer bir ifadeyle TBS'de yoğunlaşma durumunun ortaya çıktığı görülmektedir.

Şekil 2 Toplam Aktifler, Krediler ve Mevduatın GSMH'ye Oranı (1959-2009)

Kaynak: TBB Verileri

TBS'nin toplam aktiflerinde bir artış yaşanırken aynı dönemde ülkenin uzun dönemli milli gelirinin de artış trendinde olduğunu gözden kaçırmamak gerekmektedir. Bu nedenle finansal derinliği sadece toplam aktifler düzeyinde ele almak yerine milli gelirin seyri ile karşılaştırmak gerekmektedir. Buna ek olarak sektördeki toplam mevduatların milli gelire oranı da finansal derinleşmenin/sektörel yoğunlaşmanın göstergesi olarak ele alınmaktadır¹².

¹² Derinleşme oranı sektördeki yoğunlaşmayı ifade etmektedir. Burada kastedilen yoğunlaşma bankacılık sektörünün toplam ölçekteki gelişimini ifade etmektedir. Yani sermaye birikimindeki artış şeklinde de ifade edilebilir. Yoğunlaşma oranı kavramı ise sektördeki merkezileşme eğiliminin ölçüsü olarak ele alınmaktadır (BDDK, 2006: 34).

Toplam aktiflerin GSMH'ye oranına bakıldığında, 1980-2000 yılları arasında yaklaşık 2,5 kat arttığı, 2001 Şubat krizi öncesinde dönemsel düşüşler göstermekle beraber genel itibarıyla sürekli artan bir seyir izlediği görülmektedir. Bu durum sermaye birikimi seyrinin sürekli pozitif eğilimde olduğunu göstermektedir. Toplam mevduatın GSMH'ye oranı incelendiğinde ise, finansal serbestleşmenin hemen ertesinde bankacılık sektörünün mevduat bazında gelişme gösterdiği, ancak kriz sonrasında gerileme eğilimine girdiği görülmektedir. Krizin hemen ardından oranın tekrar artış trendine yönelmesi sektörün, geçirdiği yapısal değişim sonrasında toparlandığını ve yoğunlaşmanın kaldığı yerden devam ettiğini göstermektedir. Kredilerin GSMH'ye oranının ise finansal liberalizasyon sonrasında sürekli bir artış gösterdiği gözlenmektedir.

Tablo 5 Bankacılık Sisteminde Banka Sayısında Yaşanan Değişim (1999-2009)

Banka Sayısı	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Mevduat Bankaları	62	61	46	40	36	35	34	33	33	32	32
Kamu Bankaları	4	4	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Özel Bankalar	31	28	22	20	18	18	17	14	11	11	11
Fondaki Bankalar	8	11	6	2	2	2	1	1	1	1	1
Yabancı Bankalar	19	18	15	15	13	13	13	15	18	17	17
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	19	18	15	14	14	13	13	13	13	13	13
Toplam	81	79	61	54	50	48	46	46	46	45	45

Kaynak: TBB verileri

Tablo 5'ten TBS'deki banka sayısındaki değişime bakıldığında, 2000 yılında Türkiye'de mevcut olan mevduat bankası sayısı 61 iken bu rakamın 2006 yılı itibarıyla 33'e düştüğü gözlenmektedir. Bu durum sektörde merkezileşme eğiliminin olduğunu ifade etmektedir. Türkiye'deki toplam mevduat bankası sayısının 2000 yılına kadar artış trendinde olduğu, Kasım 2000'de yaşanan likidite krizi sonrasında keskin bir şekilde banka sayısında düşüş yaşandığı görülmektedir. Bankacılık sektöründe ortaya çıkan olumsuzluklar nedeniyle TMSF yasal mevzuata uygun olarak bazı bankaları fona almıştır. TMSF bünyesine alınan bankalar fon bünyesinde birleştirilmiş, birleştirilen bankaların bazıları sektörde yer alan veya yeni oluşturulan bankalara satılmış, bazı bankaların ise tasfiye edilerek piyasadan çekilmesi sağlanmıştır. Fonda geri kalan bankalar ise tek bir banka çatısı altında toplanmış ve faaliyet hacmi küçültülerek işlemlerine devam etmesi sağlanmıştır. Türk mevduat bankacılığı sektöründe faaliyet gösteren firma sayısı, Aralık 2009 itibarıyla Kasım 2000 krizi sonrasında neredeyse yarı yarıya azalmıştır. Bu azalışın en önemli nedeni ise özel sermayeli yerli banka sayısındaki çarpıcı düşüştür.

Türk bankacılık sektöründe konsolidasyon süreci, TMSF bünyesine alınan bankaların 2001 krizi sonrasında kamu eliyle çözümlenmesiyle başlamıştır. TMSF, devraldığı 20 bankanın 12 tanesini birleştirmiş, 6 tanesinin faaliyet gösteren diğer bankalara satışını gerçekleştirmiş ve Fon bünyesine alınmayan 1 bankayı da tasfiye etmiştir. Böylelikle, mali bünyesi bozulan ve faaliyetine devam etmesi sektörün sağlığı ve işleyişi için tehlike yaratabilecek 20 adet banka ile ilgili işlem yapılmıştır. TMSF'ye devredilen veya sistemden çıkarılan bankaların sektörün aktif toplamı içindeki payına bakıldığında; T. İmar Bankası da dahil 21 banka içinde 16'sının sektördeki payının yüzde 1'in altında olduğu görülmektedir. Bu bankaların başka bir ortak özelliği ise, 1980 sonrası dönemde sisteme lisans alarak yeni giriş yapmaları veya satın alma yoluyla sahipliklerinin değişmesidir. Sisteme 1980 ve 1990'lı yıllarda giriş yapan veya el değiştiren 20 banka, sektörün mevcut kar potansiyelinden yararlanmak amacıyla yüksek seviyede risk almalarına karşın bu riski karşılayabilecek yeterli sermayeyi bulundurmamış ve bu nedenle şoklara karşı hassas bir yapıda faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. 1999-2002 yılları arasında, ödeme güçlüğüne düştüğü için TMSF kapsamına alınan bankaların büyük çoğunluğu ya piyasaya yeni giren ya da sahiplik yapısı yeni el değiştiren bankalardan oluşmaktadır. 1999-2002 yılları arasında TMSF kapsamına alınan 18 bankanın 6'sına (Yurtbank, Bank Kapital, Sitebank, Kentbank, EGS Bank ve Toprakbank) 1990 yılından sonra lisans verilmiştir. Yine 1990 sonrası dönemde iki bankanın sahiplik yapısı (Etibank ve Sümerbank) özelleştirme, beş bankanın sahiplik yapısı da (Interbank, Yaşarbank, Ulusal Bank, İktisat Bankası ve Bayındırbank) devir suretiyle değişmiştir.

2001 yılında TMSF kapsamındaki 5 bankanın Sümerbank bünyesinde birleştirilmesi sonucu 14 Mayıs 2001 itibarıyla faaliyet gösteren banka sayısı 74'e inmiştir. 1999 sonrası ekonomide yaşanan durgunluk, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri sonrasında sektörde hızlı çöküş ve tasfiye işlemi gerçekleşerek bankaların %33'ü faaliyetlerini diğer bankalarla birleşme, son verme gibi nedenlerle 2002 Aralık'ında banka sayısı 7 azalarak 54'e düşmüştür. Fon'a alınan bazı bankaların birleştirilmesi ve/veya kapatılması, bazı bankaların faaliyetlerine son verilmesi yanında, bazı bankaların birleşmesi banka sayısının azalmasına neden olmuştur. Haziran 2002'de Pamukbank A.Ş. TMSF'ye devredilmiştir. Fon bünyesindeki bankalardan EGS Bank A.Ş. Ocak 2002'de, Toprakbank A.Ş. ise Eylül 2002'de Bayındırbank A.Ş. ile birleştirilmiştir. Sümerbank A.Ş. ise Oyak Bank A.Ş. ile devren birleştirilmiştir. TMSF bünyesindeki Türk Ticaret Bankası A.Ş. Ağustos 2002'de ve Rabobank Netherland Merkez Şubesi Nisan 2002'de tasfiye edilerek tüzel kişiliklerine son verilmiştir. Ayrıca, Nisan 2002'de Okan Yatırım Bankası A.Ş.'nin hukuki sürecin tamamlanmasının ardından bankacılık yapma izni kaldırılmıştır. Sınai Yatırım Bankası A.Ş. Mart 2002'de Türkiye Sınai Kalkınma Bankası A.Ş.'ye devredilmiştir. Bunun dışında, Sitebank A.Ş. Ocak 2002'de Nova Bank'a, Milli Aydın Bankası T.A.Ş. ise Ekim 2002'de Denizbank A.Ş.'ye satılmıştır (TBB, 2008: 241-248).

Ülkemizde yaşanan Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin hemen ardından, 2001 yılı ikinci yarısında ve 2002 yılında üç adet yabancı ortaklık ve satın alma görülmektedir. Bunlar; HSBC'nin Demirbank'ı, Millenium Bank'ın Sitebank'ı satın

alması ve Koçbank'a Unikredito'nun ortak olmasıdır. Bu gelişmelerle 2002 yılında yabancı bankaların payı %4'e ulaşmıştır.

2003 yılında da faaliyet gösteren banka sayısı 4 adet daha azalmıştır. Bunun nedeni ise özel sermayeli ticaret bankaları grubunda bulunan Türkiye İmar Bankası T.A.Ş.'nin bankacılık yapma ve mevduat kabul etme yetkisinin kaldırılması, Fiba Bank A.Ş.'nin Finans Bank A.Ş.'ye devredilmesi, Türkiye'de şube açmış olan yabancı bankalardan ING Bank N.V. ve Credit Suisse First Boston Bank'ın tasfiye edilmesidir. Banka sayısında 2000 yılında başlayan azalma 2004 yılında da devam etmiştir. Banka sayısı 2 azalarak 48'e gerilemiştir. Bu azalmanın nedeni yabancı sermayeli ticaret bankaları grubunda bulunan Credit Lyonnaise S.A.'nin Credit Agricole Indosuez Türk Bank A.Ş.'ye ve Pamukbank T.A.Ş.'nin Türkiye Halk Bankası A.Ş.'ye devredilmesidir. Ayrıca, Deutsche Bank A.Ş.'ye mevduat kabul etme yetkisi verilmiş ve banka mevduat kabul etmeyen bankalar grubundan Türkiye'de kurulmuş yabancı bankalar grubuna alınmıştır¹³. 2005 yılında banka sayısı 1 azalarak 47'ye gerilemiştir. Bu azalmanın nedeni Ak Uluslararası A.Ş. Akbank T.A.Ş.'ye devredilmesidir. Bankacılık sektörüne dönük yabancı sermaye ilgisi 2005 yılında somut anlaşmalara dönüşmüştür. Türk Ekonomi Bankası A.S. hisselerinin %50'si BNP Paribas, Türk Dış Ticaret Bankası hisselerinin %89'u Fortisbank NV-SA,

---

¹³ <http://www.tbb.org.tr/turkce/kitap2004>

T. Garanti Bankası A.Ş. hisselerinin yüzde 26'sı GE Capital Corporation finans şirketi tarafından satın alınmıştır¹⁴.

Türkiye'de faaliyet gösteren mevduat bankaları ile kalkınma ve yatırım bankalarının sayısı 2006 sonunda 46 olmuştur. Koçbank A.Ş.'nin Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.'ye devredilmesi nedeniyle banka sayısı 1 adet azalmıştır. Bankacılık sektörüne yabancı yatırımcıların ilgisi 2006 yılında da devam etmiştir. Finans Bank A.Ş. hisselerinin %46'sı National Bank of Greece S.A.'ya, Denizbank A.Ş. hisselerinin %75'i Dexia Participation Belgique S.A.'ya devredilmiştir. Böylece bu iki banka özel sermayeli ticaret bankaları grubundan Türkiye'de kurulmuş yabancı bankalar grubuna geçmiştir. Ayrıca Bankpozitif Kredi ve Kalkınma Bankası A.Ş. hisselerinin %58'i Bank Hapoalim BM Bank tarafından; Tat Yatırım Bankası A.Ş. hisselerinin %99'u Merrill Lynch European Asset Holding Ing. tarafından satın alınmıştır. Bu iki banka da özel sermayeli kalkınma ve yatırım bankaları grubundan yabancı sermayeli kalkınma ve yatırım bankaları grubuna geçmiştir¹⁵.

Türkiye'de faaliyet gösteren mevduat bankaları ile kalkınma ve yatırım bankalarının sayısı 2007 sonunda 46 olmuştur. Bankacılık sektörüne yabancı yatırımcıların ilgisi 2007 yılında da devam etmiştir. Tekfen Bank A.Ş. hisselerinin %70'i Eurobank EFG Holding'e, MNG Bank A.Ş. hisselerinin % 91'i Arab Bank PLC ve BankMed'e, Oyak Bank A.Ş. hisselerinin tamamı ise ING Bank N.V'ye

---

¹⁴ <http://www.tbb.org.tr/turkce/kitap2005>

¹⁵ <http://www.tbb.org.tr/turkce/kitap2006>

satılmıştır. Böylece bu üç banka özel sermayeli ticaret bankaları grubundan Türkiye’de kurulmuş yabancı bankalar grubuna geçmiştir¹⁶.

Türkiye’de faaliyet gösteren mevduat bankaları ile kalkınma ve yatırım bankalarının sayısı 2007 sonuna göre 1 azalarak 2008 sonunda 45 olmuştur ve bu sayı 2009 yılında da değişmemiştir. Unicredit Banca di Roma S.A.’nın İstanbul Şubesinin faaliyetlerine son verilmiş ve iradi tasfiyesine izin verilmesi talebi BDDK tarafından onaylanmıştır. 2009 yılsonu itibarıyla TBS’de 32 tane mevduat, 13 tane de kalkınma yatırım bankası bulunmaktadır. Mevduat bankalarından 3’ü kamusal sermayeli, 11’i ise özel sermayeli bankadır. TMSF bünyesinde 1 banka bulunmaktadır. Yurtdışı yerleşiklerin %51 ve daha fazla oranda paya sahip oldukları yabancı sermayeli mevduat bankalarının sayısı 17 olmuştur. Kalkınma ve yatırım bankalarının 3’ü kamu sermayeli, 6’sı özel sermayeli ve 4’ü yabancı sermayeli bankadır.

1990’lı yıllarda biriken bankacılık sektörü sorunlarının 2001 Şubat krizinin ardından açığa çıkmasıyla sektörde başlayan yeniden yapılanma, özel sektör bankaları arasında da devam etmiştir. Bazı bankalar krizin etkisiyle düşen banka fiyatlarını değerlendirmek ve sektörde büyümek veya grup içinde bulunan farklı bankaları tek çatı altında toplamak amacıyla birleşme ve devralma işlemlerine yönelmişlerdir. Fon bünyesinde bulunan bankaların gerek insan kaynakları gerekse

---

¹⁶ <http://www.tbb.org.tr/turkce/kitap2007>.

teknolojik altyapı yönünden belli bir kapasitede olması, faaliyette olan bankaların Fon bankalarını devralarak büyümesini sağlamıştır.

TMSF tarafından sorunlu bankaların çözümlenmesi sırasında yaşanan konsolidasyonlar bankacılık sektörünün merkezileşmesine sebep olmuştur. Merkezileşme eğilimi sadece TMSF bünyesinde gerçekleşmemekte, piyasa yapısı içerisinde gönüllü bir şekilde bankalar arasında da birleşme ve devralmalar gerçekleşmektedir. Türkiye'deki özel ve kamu mevduat bankaları arasında da birleşme ve devralmalar gerçekleşmiş, buna paralel olarak piyasadaki mevcut banka sayısı azalmıştır. Piyasada faaliyet gösteren bankaların TMSF bünyesinde bulunan bankaları satın almasına ilave olarak birçok devir ve birleşme işlemi görülmüştür. Konsolidasyonun kamu tarafından yapılan zorunlu kısmı yanında faaliyette bulunan grup bankaları arasında bir konsolidasyon süreci başlamıştır. Aynı grup altında bulunan Osmanlı Bankası ve Birleşik Körfez Bankası'nın tek bir banka olması ve sonraki süreçte yeni bankanın Garanti Bankası ile, Finansbank'ın grubun diğer bir bankası olan Fibabank ile, Türkiye İş Bankası'nın hakim ortak olduğu iki ayrı yatırım bankası olan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın Sınai ve Yatırım Bankası ile birleşmesi, sektördeki grup bankalarının konsolide olmasına yönelik örneklerdir. Garanti Bankası-Osmanlı Bankası birleşmesi haricinde, grup altında konsolide edilen bankaların sektördeki aktif payının çok küçük seviyelerde olduğu gözlenmektedir. Bu gelişme, bu tür işlemlerin daha çok bankaların pazar payını artırmak ve daha geniş müşteri kitlelerine ulaşmak amacıyla yapıldığını göstermektedir. Ayrıca, şube ağını ve müşteri portföyünü genişletmek isteyen ancak banka satın al(a)mayan diğer

bankalar, hedefledikleri bölge ve pazara yakın olan TMSF kapsamındaki bankaların şubelerini satın almışlardır (Dinçer, 2006: 105-107).

Yurt içi bankaların birleşme ve devralma işlemleri yanında Uni Credito Bank'ın Koç Finansal Hizmetler A.Ş.'nin %50'sini satın almasıyla başlayan yabancı girişleri, 2004 yılı Aralık ayında Avrupa Birliği'nden 3 Ekim 2005 için müzakere tarihinin alınmasının ve olumlu makro ekonomik gelişmelerin etkisiyle 2005 yılında önceki dönemlere göre hızlanmıştır. Türkiye'de krizden sonraki süreçte bankacılık sektörünün yeniden yapılanmaya tabi tutulması, rekabeti bozucu engellerin azaltılması ve uluslararası ilke ve standartların benimsenmesi yabancı bankaların yatırımlarında temel belirleyiciler olmuştur. 2005 yılı içinde Avrupa'nın önde gelen finans gruplarından Fortis Bank'ın Dışbank'ın %89,3'ünü, BNP Paribas'ın Türkiye Ekonomi Bankası'nın %84,25'ine sahip olan TEB Mali Yatırımlar A.Ş.'nin yüzde 50'sini, General Motor Financial Cooperation'ın Garanti Bankası'nın %25,5'lik hissesini, NationalBank of Greece'nin Finansbank A.Ş.'nin %46'sını, Citibank'ın Akbank'ın %20'sini, Dexia'nın Denizbank'ın %99'unu, Turan Alem Securities JSC'nin Şekerbank'ın %34'ünü, Ing Bank N.V'nin Oyakbank'ın %100'ünü, Libyan Foreign Bank'ın Arap Türk Bank'ın %11'ini, National Bank of Kuwait'in Turkish Bank'ın %40'ını, Eurobank Ergasias S.A.'nin Tekfenbank'ın %70'ini, BCP Internacional II, Sociada Unipessoal SGSPS L'nin Millennium Bank'ın %100'ünü, BankMed ve Arap Bank'ın Turkland Bank'ın %91'ini satın alması bankacılık sektöründe yabancı girişlerinin hızlanma eğilimine girdiğini göstermektedir.

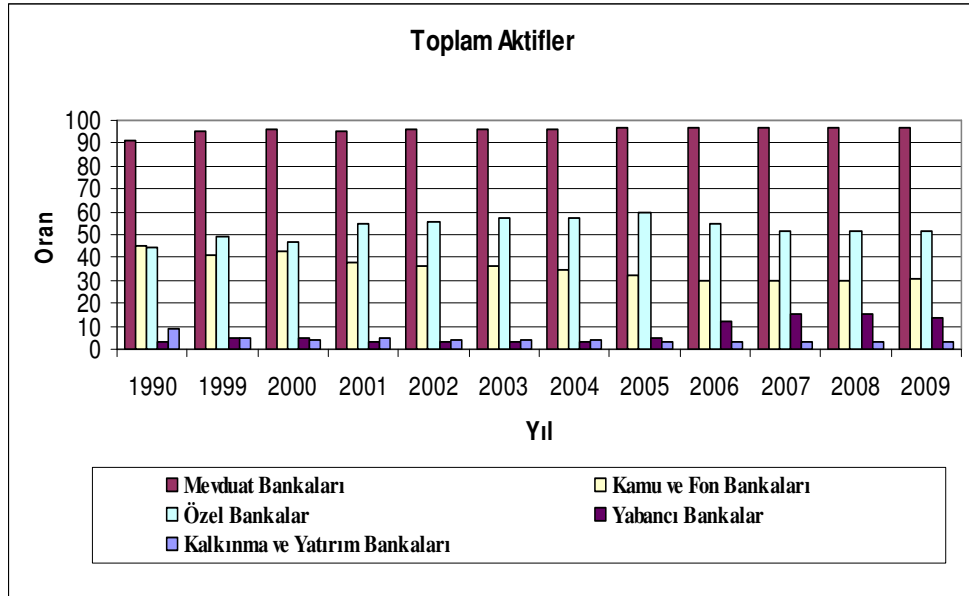
1980'li yılların sonlarında ve 1990'lı yıllarda Türkiye'de, kamu borçlanma gereğinin yüksekliği ve sınırsız mevduat güvencesi gibi rekabeti bozucu engellerden kaynaklanan kâr marjı yüksekliği ve banka lisansı almanın kolaylığı banka sahipliğini özendirmiş ve banka sayısı önemli bir artış göstermiştir. Nitekim 1980'lerin başında 45 olan banka sayısı 1999 yılında 81'e ulaşmıştır. Yaşanan krizler ve şoklar, risk esaslı çalışmayan, yeterli özkaynağa ve sağlam bir mali bünyeye sahip olmayan bankacılık sektörünün kamu otoritesi tarafından yürütülen bir konsolidasyon sürecine girmesine neden olmuştur. Gerek TMSF bünyesinde yapılan gerekse özel bankaların kendi aralarında yaptıkları birleşme ve devralmalar sonucu, banka sayısı 2005 yılsonu itibarıyla 47'ye gerilemiştir. 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri sonrası bankacılık sektöründe yaşanan yeniden yapılandırma süreci, bankaların sermayelerinin güçlenmesini, risk tabanlı çalışma esasının sektöre yerleşmesini ve rekabet ortamının iyileşmesini sağlamıştır.

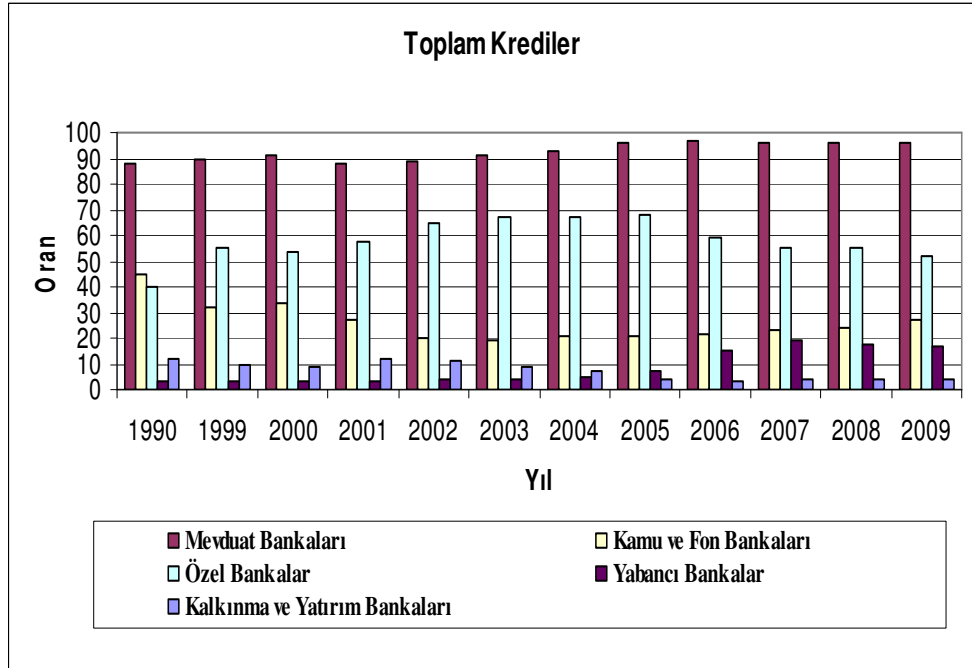
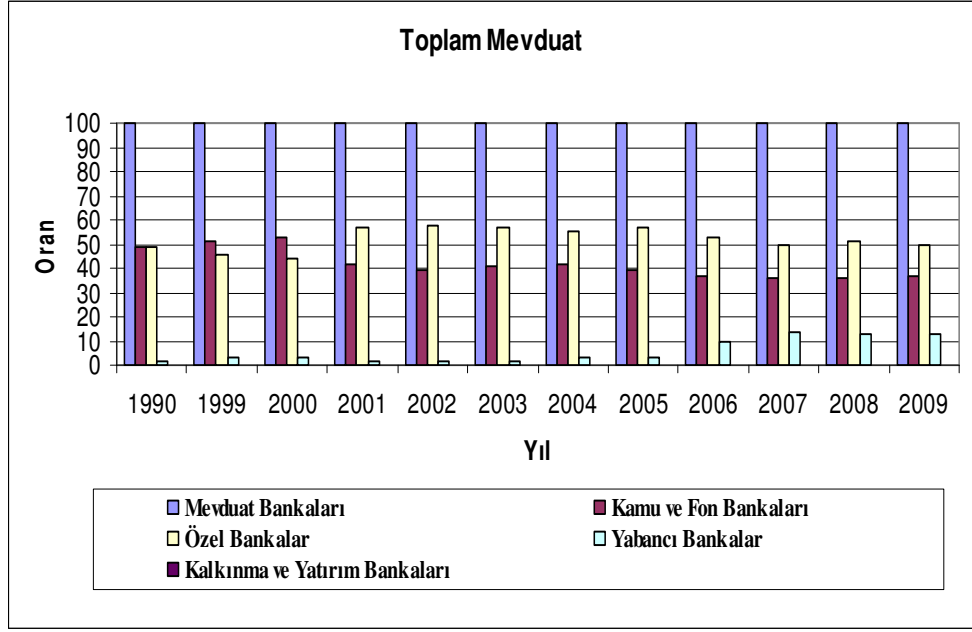
Yaşanan liberalizasyon ve yeniden yapılandırma süreçleri sonucunda kamu bankalarının TBS'nin toplam aktifleri içindeki payı da azalış göstermiş ve yabancı banka girişlerinin etkisiyle yabancı payı artmıştır. Kamu bankalarının payı büyük oranda özel mevduat bankalarına kaymıştır. TBS'nin toplam kredi ve mevduatının banka grupları bazındaki dağılımı da benzer seyir izlemiştir. Bankacılık sektöründe uygulamaya konulan yeniden yapılandırma programı sonrası mevduat bankası sayısında azalış yaşanmakla birlikte, kamu bankalarının bankacılık sektörü içindeki payı, aktifler ve mevduat bazında yüksek seviyelerini korumaktadır. Diğer taraftan, yaşanan krizlerin de etkisiyle, özel bankaların sektör içerisindeki ağırlıklarının,

1980'li yıllarda öngörüldüğü şekilde artmadığı görülmektedir. Bankacılık sektöründe yerli-yabancı banka ağırlıklarında belirgin bir değişiklik olmaması, yapısal reformların sektörü tam olarak etkilemediğini göstermektedir. Yabancı bankaların faaliyet göstermelerini kısıtlayan bir düzenleme olmamasına karşın toplam aktif, krediler ve mevduat açısından bakıldığında, yabancı bankaların sektör içerisindeki paylarının, yeniden yapılandırma sürecinde çok az arttığı görülmektedir. Kamu bankalarının özelleştirilmesinin, sektörde yabancı sermaye ilgisinin artmasının ve ekonomik istikrarın kalıcı hale gelmesinin bankacılık sektöründe rekabet ortamını olumlu yönde etkileyeceği beklenmektedir (Emek, 2006: 71-77).

Kamu bankaları ile özel ve yabancı bankaların bankacılık sektörü içindeki payları yıllar itibarıyla aşağıdaki grafikten daha net izlenebilmektedir.

Şekil 3 Temel Bilanço Kalemlerinin Banka Grupları Bazında Dağılımı (1990-2009)

Kaynak: TBB Verileri

1980 sonrası yeni uygulamalarla sektörde kamu bankalarının ağırlığı azalmış, özel sermayeli bankaların ağırlığı ise artmıştır. Sektördeki bu gelişmeler bankacılıkta

toplam aktif, toplam kredi ve toplam mevduat dağılımını da etkilemiştir. Bankacılık sektöründe yerli ve yabancı banka sayısının artması ile birlikte kamu bankalarının sistem içindeki ağırlığı azalmıştır. 1990–2000 döneminde ticaret bankalarının sektör aktifleri içindeki payı artmış, mevduat kabul etmeyen bankaların payı ise %9’dan %4’e gerilemiştir. Aynı dönemde, ticaret bankaları grubundaki kamusal sermayeli bankaların toplam aktiflerdeki payı azalırken, özel sermayeli bankaların payı artmıştır. Yabancı sermayeli bankaların sektöre yeni katılımların da etkisiyle toplam aktifler içindeki payı artışını sürdürmüş, mevduat ve kredi paylarında ise bir değişiklik olmamıştır. Yabancı bankaların aktifler içindeki payı incelendiğinde, 1980 yılında söz konusu bankaların %3’lük paya sahip olduğu, devam eden yıllarda bu payın artış gösterdiği görülmektedir. 2000 yılına gelindiğinde söz konusu grubun payı %5’e yükselmiştir. Kredilerin banka gruplarına göre dağılımına bakıldığında; kamu sermayeli bankaların payı 1980 yılında %99 iken 1985 yılında %50’ye düşmüştür. Özel sermayeli bankaların payı söz konusu dönemde %1’den %46’ya yükselmiştir. Yabancı bankaların payı ise yüzde 4’e yükselmiştir. 1990–2000 döneminde toplam kredilerin banka gruplarına göre dağılımında, ticaret bankaları ile mevduat kabul etmeyen bankaların görece paylarında önemli bir değişiklik olmamıştır. Ticaret bankalarının payı yaklaşık olarak %90, mevduat kabul etmeyen bankaların payı ise %10 düzeyinde seyretmiştir. Diğer yandan, ticaret bankaları grubunda kamusal sermayeli bankaların toplam kredilerdeki payı %45’den %27’ye gerilerken; özel sermayeli bankaların payı %40’dan %54’e yükselmiştir. Yabancı banka kredilerinin bankacılık sektöründeki payına bakıldığında ise zaman içinde dalgalanmalar görülmekle birlikte 1980’lerden sonra genel olarak artış izlenmektedir.

Ancak krediler kalemi özellikle 1994 yılındaki bankacılık krizi döneminde azalış kaydetmiştir. 1990–2000 döneminde, kamusal sermayeli bankaların toplam mevduat içindeki payı %49’dan %40’a gerilemiş, buna karşılık özel sermayeli bankaların %49 olan payı %44’e düşmüştür. 2000 tarihi itibarıyla yabancı sermayeli bankaların payı %3’tür.

2001 sonrası yeni uygulamalarla sektörde kamu bankalarının ağırlığı azalmış, özel sermayeli ve yabancı bankaların ağırlığı ise artmıştır. Sektördeki bu gelişmeler bankacılıkta toplam aktif, toplam kredi ve mevduat dağılımını da etkilemiştir.

Toplam aktiflerin banka gruplarına göre dağılımında; kamu sermayeli bankaların payı 2001–2004 döneminde artış gösterirken bu dönemden sonra gerileyerek 2006 yılında %29’a düşmüştür. Özel sermayeli bankaların payı 2001–2005 döneminde 3 puan artarak %59’a yükselmiştir. 2006 yılından sonra ise düşüşe geçmiştir. Yabancı bankaların toplam aktifler içindeki payı belli bir dönem sabit kaldıktan sonra 2004 yılından başlayarak artış trendine girmiştir. Türk mevduat bankacılığı sektöründe faaliyet gösteren kamusal ve özel sermayeli yerli firmaların nispi aktif büyüklüklerinin Kasım 2000 krizi sonrasında Aralık 2009’a kadar neredeyse hiç değişmediği anlaşılmaktadır. Nispi aktif büyüklüklerindeki esas değişim, Aralık 2000 itibarıyla 11’e ulaşan TMSF bünyesindeki bankaların büyük ölçüde yabancılara satılmasından kaynaklandığı görülmektedir.

Toplam mevduatın banka gruplarına göre dağılımında; kamu sermayeli bankaların payı 2001–2004 döneminde %32’den yüzde 42’ye yükselirken, bu dönemden sonra yüzde 35’e gerilemiştir. Özel sermayeli bankaların toplam mevduat

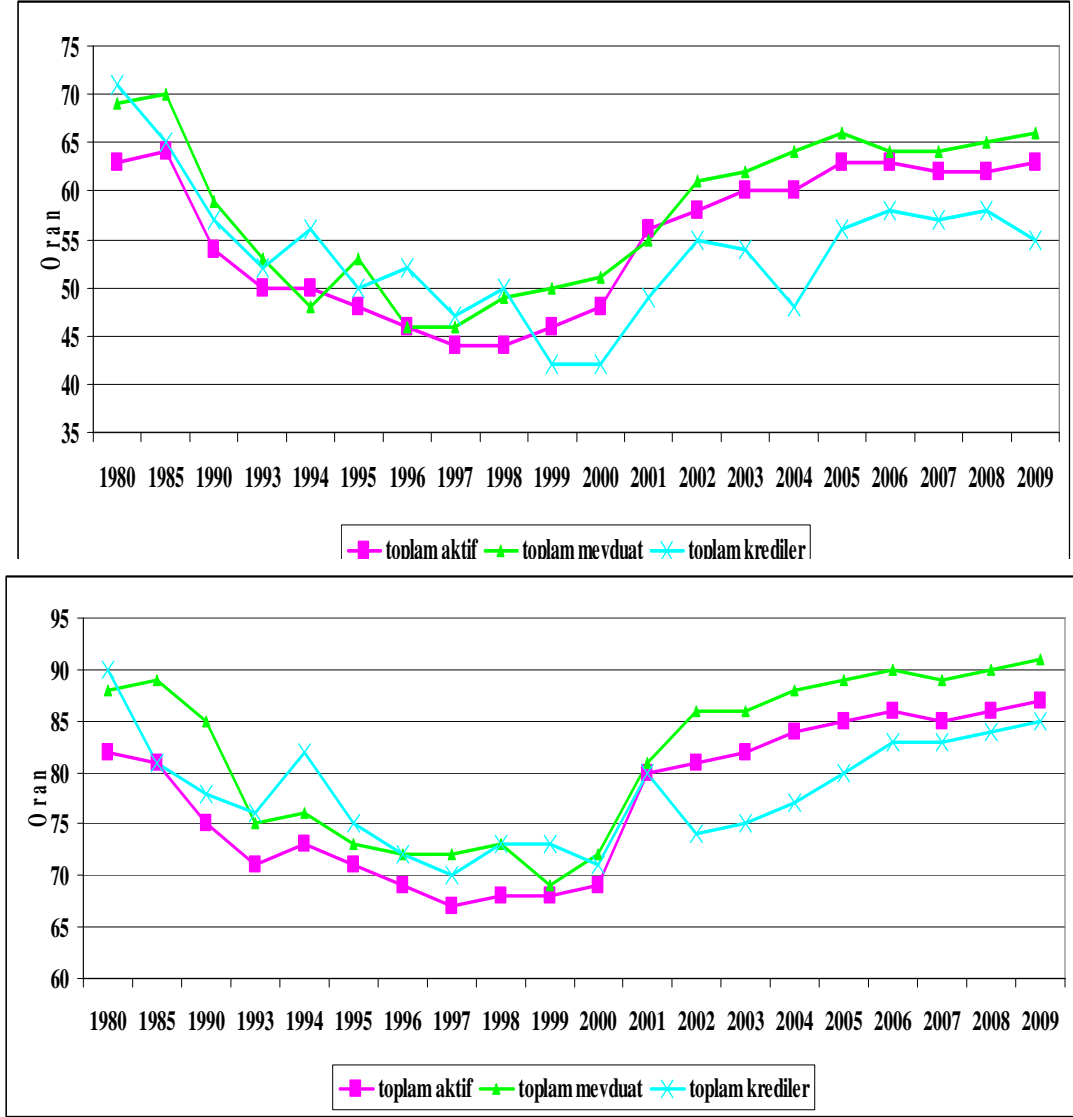
içindeki payı 2001–2009 döneminde %57’den %50’ye düşmüştür. Toplam mevduat içindeki yabancı bankaların payı; 2001–2009 döneminde sürekli artış göstererek %2’den %13’ye çıkmıştır. Fondaki bankaların payı ise 2001–2007 döneminde sürekli azalmıştır. Sektörde faaliyet gösteren firma gruplarının sahip olduğu mevduatların, beklendiği gibi nispi aktif büyüklükleri ile oldukça uyumlu olduğu gözlenmektedir. Buradaki esas değişimin de TMSF bünyesindeki bankaların yabancılara satışı ile ilişkili olduğu ileri sürülebilir.

Toplam kredilerin banka gruplarına göre dağılımında; kamu sermayeli bankaların payı 2001 yılında %21 iken, 2002 yılında %16, 2006 yılında ise %21 seviyesindedir. Özel sermayeli bankaların, toplam krediler içindeki payı 2001-2006 döneminde sürekli yükselerek %67’ye çıkmıştır. Ancak 2006 yılından itibaren payı %52’e gerilemiştir. Yabancı bankaların toplam krediler içindeki payı 2001-2009 döneminde sürekli yükselmiş ve son olarak %17 seviyesinde kalmıştır.

Birinci bölümde anlatılan yoğunlaşma ölçütleri arasında en yaygın kullanılan ölçüt olan yoğunlaşma oranı perspektifinde TBS’yi değerlendirilmesi durumunda, aktifler, kredi ve mevduat bazında ilk beş ve ilk on banka yoğunlaşma oranı seyrine bakıldığında; TBS’de önemli sayılabilecek oranda bir yoğunlaşmanın var olduğu ve dolayısıyla sisteme belirli sayıda bankanın egemen olduğu anlaşılmaktadır. 1995 yılından itibaren kredilerdeki yoğunlaşma azalış trendine girmiş, 2000 ve 2001 krizlerinin etkisinin azalmasıyla birlikte söz konusu oran 2003 yılında yükselmiştir. 2001-2006 döneminde hem ilk 5 banka hem de ilk on banka yoğunlaşma oranları aktif, mevduat ve krediler diliminde artış göstermiştir. Özellikle bu artışta, 2001

yılında yaşanan finansal krizin ardından ortaya çıkan tablo etkili olmuştur. Yaşanan kriz ile birlikte birçok banka sektörden çekilmiş ya da bazı bankalar birleştirilmiştir. Böylece sektörde yoğunlaşma oranları artmıştır.

Şekil 4 Türk Bankacılık Sektöründe İlk Beş Banka Yoğunlaşma Oranı (CR₅)

Kaynak: TBB Verileri

Piyasada faaliyet gösteren banka sayısındaki artışa paralel olarak, mali serbestleşme sonrası dönemde sektörde rekabet göstergesi olarak kullanılan ilk beş ve on bankanın aktif, mevduat ve krediler içerisindeki payı düşme eğilimine girmiştir. Ancak, mevduat ile karşılaştırıldığında ilk beş ve on bankanın kredi ve aktif toplamı içerisindeki payı daha hızlı düşmüştür.

Bu gelişmenin iki muhtemel açıklaması olabilir. Birincisi, mevduat sahipleri daha çok güvendikleri için büyük bankaları tercih etmektedir. İkincisi de küçük bankalar kredi pazarında daha saldırgan davranarak, büyük bankaların pazarlarını ele geçirmiştir. Buna karşılık, büyük bankaların kredi pazarlarındaki paylarının düşüklüğü ise, Türkiye’de faaliyet gösteren büyük bankaların, 1990’lı yıllarda kaynaklarını kredilere tahsis etmek yerine, portföylerinde, riski teorik olarak sıfır kabul edilen DİBS’lerden daha fazla bulundurmaya tercih ettikleri şeklinde açıklanabilir. Diğer taraftan, kredi stokunda yoğunlaşma düzeyinin toplam aktifler ve mevduata oranla daha düşük olmasının nedeni, kamu bankalarının menkul değerler cüzdanının, toplam aktifler içinde diğer banka gruplarından daha yüksek paya sahip olmasıdır.

Yabancı banka girişlerinin hızlandığı 2006 yılında yoğunlaşma oranlarının en yüksek seviyede olduğu görülmektedir. Aslında teorik olarak sektöre yeni girişlerin yoğunlaşmayı azaltması beklenmektedir. Bu azalma 2007’de gerçekleşmişse de, dikkate değer bir ölçüde değildir. Kanaatimizce yabancı banka girişlerinin yoğunlaşma oranlarını azaltmamasında, sektörde yeni banka kurulması yerine zaten mevcut bankaların devri etkili olmuştur.

Öte yandan, giriş-çıkış engelleri bankacılık sektöründe piyasa yapısı yönünden rekabeti etkileyen en önemli hususlardan biridir. TBS'de 1980 öncesi dönemde faaliyet gösteren banka sayısı sınırlı iken, finansal liberalizasyon sürecindeki gelişmeler, uluslararası mevzuatla uyumlu bir bankacılık mevzuatı geliştirilmesi, giriş engellerinin yerli ve yabancı yatırımcılar açısından yumuşatılması ile sektörde yer alan banka sayısı artmış ve sektör zamanla daha rekabetçi bir yapıya bürünmeye başlamıştır. Nitekim yoğunlaşmaya ilişkin rakamlar, 1990'lı yılların sonuna kadar yoğunlaşma oranlarının önemli ölçüde azaldığını göstermektedir. TBS'nin rekabetçi yapısında meydana gelen bu iyileşme makro ekonomik problemler, bankaların uyguladıkları yanlış fon yönetimi ve oluşan aşırı riskler ile bir süre sonra tersine dönmüştür. Yaşanan finansal krizlerle birlikte bir çözüm olarak gündeme gelen sınırsız mevduat sigortası uygulaması zaman içerisinde sektöre yönelik fiili bir çıkış engeli haline gelmiştir (Ekmen, 2004: 50).

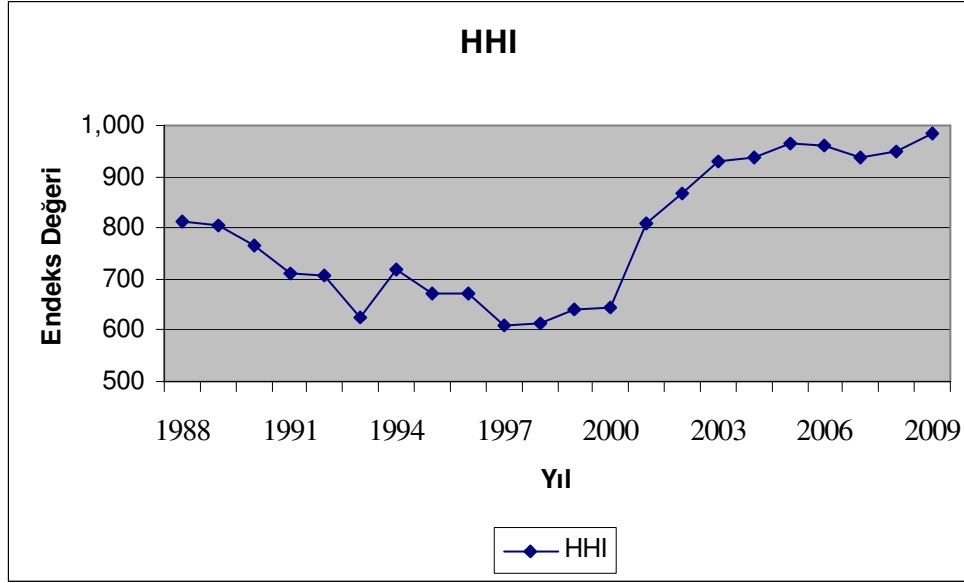
Piyasadaki yoğunlaşma düzeyi de bankacılık sektöründeki rekabetçi yapıyı etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Yoğunlaşmanın bizzat kendisi anti rekabetçi bir yapıya yol açmamasına rağmen, firmalar arasındaki anlaşmaları teşvik etmek yoluyla rekabetçi yapıyı etkilemektedir. Piyasanın yoğunlaşma oranındaki yükselme firmalar arası anlaşmaların maliyetini düşürmek suretiyle sektörde gizli veya açık anlaşma yapılmasını teşvik etmektedir. Böylece firmalar daha yüksek fiyatlama stratejisi uygulayarak aşırı kâr elde etmektedirler.

TBS, yaşadığı yüksek düzeydeki yoğunlaşma sonucunda piyasada çekicilik kazanmıştır. Net kâr oranlarının 1980-1998 arasında yüksek düzeyde seyretmesi bu

sektörü yatırımcılar açısından çekici kılmış, bu dönemde hem sektördeki banka sayısında artış yaşanmış, hem de mevcut bankalar da dahil olmak üzere tüm bankaların net kâr/toplam aktif değerleri % 2,25 civarında seyretmiştir. Piyasada bu denli yüksek kâr düzeyi oluşması bir yandan sektörde sermaye birikimini hızlandırmış diğer yandan da sektöre yeni firmaların girmesini motive ederek kâr marjının azalmasına neden olmuştur (Akar, Çiçek, 2007: 176).

Bankacılık sektöründe yoğunlaşma düzeyi, 1980–2000 döneminde düzenli olarak azalmıştır. Bunda etkili olan faktörler, sektöre girişin hızlanması, yüksek enflasyon, yüksek kamu borçlanması, mevduat güvencesi ve yurtdışı piyasalardan kısa vadeli de olsa borçlanma imkânlarının artması olarak sayılabilir. 2000 yılı sonrası döneme bakıldığında, sektörde aktifleri büyük olan bankaların çekim merkezi oluşturduğu ve bu durumun yoğunlaşma oranları ile tespit edildiği görülmektedir. Aktifi en büyük ilk 5 bankanın toplam aktifler içerisindeki payını yansıtan yoğunlaşma oranları TBS’de 2000 krizi öncesinde %50’lerde iken 2009 yılında %65’lere kadar ulaşmıştır. Bu durum bankacılık sektöründe yüksek dereceli yoğunlaşma olduğunu ortaya koymaktadır. Yoğunlaşma oranlarının yüksek olması, sektöre belirli sayıda bankanın hakim olduğunun ve oligopol piyasasının özelliklerinin ağır bastığı bir yapılanmanın bulunduğu bir göstergesidir.

Şekil 5 HHI Endeksi

Kaynak: TBB verileri ve kendi hesaplamalarım

Görgül çalışmalarda piyasa yoğunlaşma derecesini ölçmek için sıkça kullanılan araçlardan bir tanesi de HH endeksidir. HHI sektördeki tüm firmaları dikkate almakta olduğundan, yoğunlaşma ölçütleri arasında yoğunlaşma oranı verilerine göre daha güvenilir bulunmaktadır. TBS'nin aktifler bazında HHI seyrine Şekil 5'ten bakıldığında, aktif bazında ilk on ve ilk beş banka yoğunlaşma oranına yakın sonuçların ortaya çıktığı görülecektir. Yoğunlaşma ölçütleri kısmında HHI'ya ilişkin yapılan açıklamalar çerçevesinde TBS'nin zayıf oligopol yapısında olduğu görülmektedir. Yeniden yapılandırma sonucu yaşanan konsolidasyonlar ve TMSF çözümlenmeleri süreci sonrasında HHI değerinde bir yükselme başlamıştır ve endeks değeri kuvvetli oligopol piyasasına yakın değerlere ulaşmıştır. TBS eşit büyüklükte

6-10 bankanın bulunduğu bir sekt3r haline gelmiştir. Bu durum da az sayıda bankanın fiyatı y3nlendirebileceğine işaret etmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. AMPİRİK ÇALIŞMA: TBS'DEKİ YOĞUNLAŞMANIN PANZAR-ROSSE MODELİ İLE ÖLÇÜLMESİ (2003-2009)

Çalışmanın bu bölümünde, 2001 yılında yaşanan finansal krizin ardından uygulanan yeniden yapılandırma programı sonrasında TBS'de yaşanan değişim, yoğunlaşma ve rekabet boyutu perspektifinden Panzar-Rosse modeliyle ölçülmüştür. Çalışmada söz konusu modelin kullanılmasının nedeni ikinci bölümde de açıklandığı üzere spesifik banka verisi kullanımına olanak sağlaması ve piyasa yapısı hakkında kesin bir bilgi sunmasıdır.

4.1. Kullanılan Veriler

Türk bankacılık sektöründe 2001 yılında yaşanan krizin ardından gerçekleşen yapısal değişimin 2003-2009 aralığında sektördeki rekabete etkisini ölçmek üzere tahmin edilen modelde yıllık kesit verileri kullanılmıştır. Bankalar arasındaki ölçek farklılıkları veri setinde heterojenite sorununa neden olduğundan ve literatürde P-Z H istatistiği tahmininde çoğunlukla kesit veri kullanıldığından çalışmada da bu yol izlenmiştir. P-Z H istatistiği girdi fiyatlarına göre gelir esneklikleri toplamı olduğu için, esneklikleri elde edebilmek amacıyla verilerin logaritması alınmıştır. İlgili veriler Türkiye Bankalar Birliği tarafından yıllık olarak basılan “Bankalarımız” kitabının 2003-2009 dönemindeki sayılarından derlenmiştir.

Çalışmada 2003 yılında 33; 2004 yılında 34; 2005 yılında 32; 2006 yılında 31; 2007, 2008 ve 2009 yılında 30 ticari bankaya ait veri kullanılmıştır. Dönem içinde kullandığı kredi toplamı “0” olan bankalar çalışma kapsamından

çıkarılmıştır. Ülkemizde mevduat bankaları aktif toplamı, bankacılık sektörü aktif toplamının büyük kısmını oluşturduğundan çalışmada yalnızca mevduat bankaları verilerinin kullanılması tercih edilmiştir.

4.2. Ampirik Model

Aşağıda, çalışma kapsamında TBS’de 2001 krizi sonrası yaşanan yapısal değişimin rekabete etkisini ölçmek üzere kullanılan denklem yer almaktadır:

$$\ln TG = \alpha_0 + \alpha_1 FGTYK + \alpha_2 PRS + \alpha_3 DFG + \alpha_4 KRD + \alpha_5 OZK + \alpha_6 FDG + \alpha_7 STS + \alpha_8 Tk + \varepsilon \quad (4.1)$$

Yukarıdaki denklemde yer alan değişkenlerin açıklamaları aşağıda sırayla verilmiştir:

Bağımlı değişken:

TG: Toplam Gelirler

Bağımsız değişkenler:

FGTYK : Faiz Giderleri / Toplam Yabancı Kaynak

PRS : Personel Giderleri / Personel Sayısı

DFG : Diğer Faaliyet Giderleri / Duran Varlıklar

KRD : Krediler / Toplam Aktifler

OZK : Özkaynaklar / Toplam Aktifler

FDG : Faiz Dışı Gelirler / Toplam Faiz Gelirleri

STS : Şube Sayısı / Toplam Şube Sayısı

TK : Takipteki Krediler / Toplam Krediler

ε : Hata Terimi

Yukarıda sunulan 4.1. numaralı denklemde Panzar-Rosse H istatistiği değeri $\alpha_1 + \alpha_2 + \alpha_3$ katsayılarının toplamından oluşmaktadır. Bu katsayılar ikinci bölümde 2.2. numaralı denklemde yer alan h_k değerine karşılık gelmektedir. Bu da bize Panzar-Rosse H istatistiği değerini verecek ve Tablo 2’de yer alan piyasa yapılarından birini temsil edecektir.

4.1. numaralı denklemde yer alan ilk üç bağımsız değişken bankacılık sektörünün üç girdisinin fiyatlarını temsil etmektedir. Bu girdiler W_k faktör girdileri vektörünün elemanlarıdır. 4.1 numaralı denklemde yer alan diğer değişkenler de A_i talebi etkileyen değişkenler ya da K_i kapasiteyi etkileyen değişkenler vektörünün elemanlarını oluşturmaktadır.

Panzar-Rosse modelinde banka üretimi “aracılık yaklaşımı” çerçevesinde ele alınmaktadır. Bankalar hâsılat elde etmek için aracılık yaklaşımına uygun bir biçimde işgücü, fon ve sermaye şeklinde üç girdi kullanmaktadır. Bu yaklaşıma göre bir bankanın üretim fonksiyonu mevduat çekmek için işgücü ve fiziki sermayeyi içermekte, mevduat ise krediler ve diğer hâsılat getiren varlıkların finansmanında kullanılmaktadır. Krediler ve hâsılat getiren varlıkların finansmanı temelde mevduat

ile sağlanmakla birlikte, yurtdışı ve yurtiçi diğer kredi kuruluşlarından fon sağlamak ve sermaye piyasası araçlarını kullanmak yoluna da gidilebilmektedir. Bu nedenle modelde, fon maliyeti faiz giderlerinin toplam yabancı kaynağa bölünmesiyle (FGTYK) hesaplanmaktadır. Ücret oranı, ücret giderlerinin toplam personel sayısına bölünmesi ile elde edilmekte (PRS) ve birim işgücü maliyetini vermektedir. Son olarak, diğer faaliyet giderlerinin toplam duran varlıklara oranı da (DFG) sermayenin birim maliyetini temsil etmektedir.

Denklemden yer alan toplam krediler/toplam aktifler değişkeni (KRD) bankaların kredi yaratma kapasitelerini ve kredi riskini yansıtan değişken olarak modele dahil edilmiştir ve banka toplam gelirini etkileyen önemli bir kontrol değişkenidir. Bu oranın yüksek olması, bankanın daha fazla kredi kullandığı, daha fazla kredi riski yüklendiğini, ancak daha yüksek bir faiz geliri elde edeceği anlamına geleceğinden değişkenin işaretinin pozitif olması beklenmektedir.

Özkaynakların toplam aktiflere oranı olan OZK değişkeni bankaların sermaye yeterliliğini ölçmekte ve geri ödeyememe riskini etkilemektedir. Söz konusu oranın yüksek olması banka riskliliğinin az olduğunu göstermekle birlikte, bankanın varlık portföyünün azlığına işaret etmektedir. Bu nedenle de OZK değişkeninin işaretinin negatif olması beklenmektedir.

FDG değişkeni, bankaların faiz dışı gelirlerinin kârlılığa etkisini ölçmek üzere modele dahil edilmiştir. Teorik olarak bu değişken değerinin yüksek olmasının banka geliri üzerinde olumlu etki yaratacağı varsayıldığı için, değişken işaretinin pozitif olması beklenmektedir.

Modeldeki son değişken olan TK değişkeni bankaların takibe düşen kredi büyüklüğünün gelire olan etkisini ölçek amacıyla modele dahil edilmiştir ve işaretinin negatif olması beklenmektedir. Çünkü tahsili gecikmiş alacakların artması bankaların gelirlerinin ve kârlılığının düşmesine sebep olmaktadır ve verimsiz kredi kullanıldığının bir işaretidir.

Çalışmanın literatür kısmında açıklanan çalışmalarda banka hasılatının bir göstergesi olarak faiz hasılatının aktif büyüklüğüne oranı, sadece faiz hasılatı veya toplam gelir alınmıştır.¹⁷ Bikker ve diğ. (2006)'nin çalışmasında, sektörün gelirlerini temsil eden bağımlı değişkenin net faiz geliri değil, toplam gelir (faiz+diğer gelirler toplamı) olması gerektiğini ileri sürülmüştür. Çeşitli çalışmalarda toplam gelirin toplam aktife veya faiz gelirinin toplam aktife oranı bağımlı değişken olarak kullanılmakla birlikte söz konusu çalışmada bu durum gelirden çok fiyatı yansıttığı için eleştirilmektedir. Ayrıca bahse konu çalışmada; kredilerden, diğer bankacılık hizmetlerinden, banka kartlarından, havalelerden alınan ücretlerden oluşan faiz dışı gelirin toplam gelir içindeki payı göz önünde bulundurulduğunda banka hasılatının göstergesi olarak toplam faiz gelirinin değil de toplam gelirin alınmasının daha anlamlı olacağı ileri sürülmüştür. İşte bu çalışmada da Bikker ve diğ. (2006)'nin ileri sürdüğü gerekçeler doğrultusunda 4.1. numaralı Panzar-Rosse denkleminde bağımlı değişken olarak bankaların toplam geliri dikkate alınmıştır.

---

¹⁷ Literatürdeki çalışmalarda bağımlı değişken olarak kullanılan veri ve sonuçlarına ilişkin daha ayrıntılı bilgi için (Bikker, Spierdijk, Finnie, 2006) makalesinde yer alan Tablo 1'den faydalanılabilir.

Bikker ve diğ. (2006), 101 ÷lke bankacılık verilerine dayanarak yaptıkları çalışmalarında, toplam aktif değişkeninin bu modellerde yer almasının doğru olmayacağı sonucuna ulaşmışlardır. Söz konusu değişkenin modelde yer alması durumunda piyasa yapısı tahminlerinin bir üst piyasayı gösterdiğine işaret etmiş, ekonometrik sonuçların yanlı çıkacağını ileri sürmüşlerdir. Bir üst piyasayla kastedilen, sektörün piyasa yapısı aslında monopolcü ise sanki monopolcü rekabet piyasasıymış gibi sonuçların elde edilmesidir. Bu da özellikle uygulanacak politikalar açısından yanlış sonuçların doğmasına sebep olacak önemli bir hatadır. Bu nedenle çalışmada kapasite değişkeni olarak toplam gelir yerine şube sayısı/toplam şube sayısı (STS) kullanılmıştır. Değişkenin katsayısının pozitif değer alması beklenmektedir. Bankaların şube ağı arttıkça ulaştıkları müşteri sayısı artacak ve bu da gelirin artmasını beraberinde getirecektir.

4.3. Ampirik Modelin Sonuçları

Çalışma kapsamında tahminler kesit verilerin kullanılmasıyla gerçekteşirilmiş regresyon tahminleri olup Eviews 6.0. ekonometrik tahmin programı kullanılmıştır.

Modelimizde, R – kare değeri 2003-2009 yılları için %63 - %79 düzeyinde çıkmış olup, bağımlı değişken olan logaritması alınmış toplam gelir değişkenindeki değişimlerin büyük çoğunluğunun modelde yer alan açıklayıcı değişkenler tarafından açıklandığı anlamına gelmektedir.

2003 yılında FGTYK, DFG ve PRS değişkenleri %5, OZK değişkeni %10 anlamlılık düzeyinde; 2005 yılında DFG değişkeni %1, FGTYK değişkeni %5, FDG değişkeni %10 anlamlılık düzeyinde, 2006 yılında STS ve OZK değişkenleri %1, FDG ve TK değişkeni %5, FDG ve KRD değişkeni %10 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı, diğer değişkenler ise istatistiksel olarak anlamsızdır.

Bağımsız değişkenlerin teorik olarak beklenen işaretlere sahiptir olup olmadığına Tablo 6'dan bakıldığında; 2006 yılında PRS değişkeni dışındaki tüm değişkenlerin beklenen işarete sahip olduğu, FGTYK değişkeninin 2005 ve 2006 yıllarında, PRS değişkeninin yalnızca 2005 yılında, DFG değişkeninin 2004 ve 2006 yıllarında, KRD ve OZK değişkeninin 2003 ve 2006 yıllarında, FDG değişkeninin 2004 ve 2006 yıllarında, STS değişkeninin 2004, TK değişkeninin ise 2005 yılı haricinde beklenen işarete sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 6 P-Z H İstatistiği Model Tahmini (2003-2006)

Bağımlı Değişken																
Toplam Gelir (TG)																
	Katsayılar				Std. Hata				t-istatistik				Olasılık			
Bağımsız Değişkenler	2003	2004	2005	2006	2003	2004	2005	2006	2003	2004	2005	2006	2003	2004	2005	2006
FGTYK	0.329998	0.658314	-0.247758	-0.07386	0.067759	0.560474	0.113703	0.094392	4.870205	-1.174565	-2.178995	-0.782479	0.0001	0.2512	0.0398	0.4423
PRS	0.063273	-0.0508263	0.218662	0.001856	0.031505	0.542921	0.150421	0.117317	2.008313	-0.936164	1.453668	0.015816	0.056	0.3581	0.1595	0.9875
DFG	0.110344	-0.223523	0.2385	-0.103948	0.059481	0.309095	0.063477	0.059054	1.855121	0.723154	3.757232	-1.7602	0.0759	0.4763	0.001	0.0923
KRD	0.018824	-0.290217	-0.09123	0.149537	0.06596	0.402025	0.068744	0.058474	0.285383	-0.721887	-1.327106	2.557311	0.7778	0.4771	0.1975	0.018
OZK	0.147166	-0.145297	-0.118486	0.603299	0.084618	0.496906	0.115182	0.113133	1.739171	-0.292403	-1.028685	5.332643	0.0948	0.7724	0.3143	0
FDG	-0.012793	0.070236	-0.042787	0.029637	0.071068	0.078084	0.015424	0.013418	-0.180015	0.899483	-2.774101	2.208697	0.8587	0.377	0.0108	0.0379
STS	0.009669	-0.074309	0.071791	0.073584	0.026841	0.152243	0.028822	0.024626	0.360223	-0.488097	2.490817	2.988116	0.7218	0.6297	0.0204	0.0068
TK	-0.003114	-0.007324	0.018922	-0.016355	0.007169	0.034629	0.008436	0.008054	-0.434312	-0.211486	2.243078	-2.030544	0.6679	0.8342	0.0348	0.0546
c	-0.339888	-5.815636	-2.124983	-0.374769	0.253625	2.769613	0.537586	0.495974	-1.340119	-2.099801	-3.952826	-0.755622	0.1928	0.046	0.0006	0.4579
	2003				2004				2005				2006			
R-Kare	0.760631				0.688769				0.643205				0.739327			
Düzeltilmiş R-Kare	0.680841				0.589175				0.619102				0.644537			
Durbin-Watson İsts.	1.650388				1.59734				1.983278				1.078195			
F İstatistiği	10.34253				16.915781				38.60584				24.56557			
P-Z H İstatsitiği	0.503615				0.3839647				0.209404				-0.175952			
Wald Katsayı Testi																
H=1																
F-statistic	4.5457 (0.2174)				7.054326 (0.0642)				14.69566 (0.01847)				164.4591 (0.000)			
Chi-square	4.5457 (0.2346)				7.054326 (0.0518)				14.69566 (0.01745)				164.4591 (0.000)			
H=0																
F-statistic	5.0361 (0.1471)				18.720994 (0.006)				34.52440 (0.0009)				3.681865 (0.1681)			
Chi-square	5.0361 (0.0986)				18.720994 (0.0031)				34.52440 (0.0001)				3.681865 (0.155)			

Çalışmanın ikinci bölümünde de belirtildiği gibi bankacılık sektörüne ait girdi fiyatlarını temsil eden ilk üç bağımsız değişkenin katsayıları toplamı P-Z H istatistiği değerini vermektedir. Bu oran 2003 yılında 0,503615, 2004 yılında 0,3839647, 2005 yılında 0.209404 olarak tahmin edilmiş olup piyasa yapısının söz konusu yıllar için monopolcü rekabet olduğunun bir göstergesidir. Sınırlandırılmış Wald katsayı testi ile oluşturulan H_0 hipotezi ve H_1 hipotezi de H istatistiğinin TBS için 2003, 2004 ve 2005 yılında monopolcü rekabetçi bir yapıyı gösterdiğini teyit etmektedir. 2003, 2004 ve 2005 yıllarında H_0 hipotezi reddedilmiştir. 2006 yılında ise, P-Z H istatistiği değeri -0.175952 olarak tahmin edilmiş olup, monopolcü piyasa yapısına işaret etmektedir. Wald sınırlandırılmış katsayı testi de bu sonucu doğrulamakta olup H_1 hipotezi reddedilmektedir.

Tablo 7'den görüleceği üzere, 2007 yılında FGTYK değişkeni %10, OZK değişkeni %5; 2008 yılında FGTYK, KRD, OZK, FDG %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı, diğer değişkenler ise istatistiksel olarak anlamsızdır.

Bağımsız değişkenlerin teorik olarak beklenen işaretlere sahip olup olmadığına Tablo 7'dan bakıldığında; PRS 2008 yılında, FDG, STS ve TK değişkenlerinin 2007-2009 yılları arasında beklenen işarete sahip olduğu görülmektedir. KRD ve OZK değişkenleri ise 2007-2009 dönemi içerisinde beklenen işaretlere sahip değildir.

Tablo 7'den P-Z H istatistiği değerinin 2007 yılında 0,5884, 2008 yılında 0,3101 ve 2009 yılında 0,3509 olarak tahmin edilmiş olduğu görülmekle birlikte, söz konusu değerler piyasa yapısının söz konusu yıllar için monopolcü rekabet

olduğunun bir göstergesidir. Sınırlandırılmış Wald katsayı testi de H istatistiğinin TBS için 2007, 2008 ve 2009 yılında monopolcü rekabetçi bir yapıyı gösterdiğini teyit etmekte ve H_0 hipotezini reddetmektedir.

Tablo 6 P-Z H İstatistiği Model Tahmini (2007-2009)												
Bağımlı Değişken												
Toplam Gelir (TG)												
	Katsayılar			Std. Hata			t-istatistik			Olasılık		
Bağımsız Değişkenler	2007	2008	2009	2007	2008	2009	2007	2008	2009	2007	2008	2009
FGTYK	0.4213	0.3685	0.1845	0.1514	0.0796	0.1308	2.7830	4.6278	1.4111	0.0111	0.0001	0.1729
PRS	0.1231	-0.1204	0.0910	0.1524	0.1199	0.1714	0.8078	-1.0037	0.5312	0.4282	0.3269	0.6009
DFG	0.0440	0.0619	0.0703	0.0471	0.0240	0.0486	0.9335	2.5789	1.4466	0.3612	0.0175	0.1628
KRD	-0.0913	-0.2602	-0.1180	0.0841	0.0604	0.0918	-1.0854	-4.3086	-1.2845	0.2901	0.0003	0.2130
OZK	0.2445	0.3035	0.2016	0.1057	0.0961	0.1567	2.3140	3.1599	1.2869	0.0309	0.0047	0.2121
FDG	0.0208	0.0290	0.0088	0.0141	0.0069	0.0102	1.4752	4.2027	0.8671	0.1550	0.0004	0.3957
STS	0.0274	0.0317	0.0572	0.0315	0.0237	0.0324	0.8695	1.3347	1.7695	0.3944	0.1963	0.0913
TK	0.0184	0.0075	0.0107	0.0146	0.0083	0.0115	1.2615	0.9100	0.9311	0.2210	0.3731	0.3624
c	0.0674	-0.7476	-0.7473	0.4546	0.4225	0.7271	0.1483	-1.7696	-1.0278	0.8836	0.0913	0.3157
	2007			2008			2009					
R-Kare	0.636036			0.790088			0.7492					
Düzeltilmiş R-Kare	0.597381			0.710122			0.7299					
Durbin-Watson İsts.	2.0058			1.5029			1.6502					
F İstatistiği	45.1976			58.1880			49.0680					
P-Z H İstatsitiği	0.5884			0.3101			0.3509					
Wald Katsayı Testi												
H=1												
F-statistic	5.489743 (0.291)			7.391465 (0.129)			3.650998 (0.1698)					
Chi-square	5.489743 (0.191)			7.391465 (0.166)			3.650998 (0.156)					
H=0												
F-statistic	11.21904 (0.003)			36.59618 (0)			13.05825 (0.0016)					
Chi-square	11.21904 (0.0008)			36.59618 (0)			13.05825 (0.003)					

Tablo 8 P-Z H İstatistiği ve HHI Değerleri

Yıl	2009	2008	2007	2006	2005	2004	2003
P-Z H İstatistiği	0.3509 MR	0.3101 MR	0.5884 MR	-0.17595 M	0.20940 M	0.38396 MR	0.5036 MR
Mevduat Bankaları Sayısı	32	32	33	33	34	35	36
Kamu Bankaları	3	3	3	3	3	3	3
Özel Bankalar	11	11	11	14	17	18	18
Fondaki Bankalar	1	1	1	1	1	2	2
Yabancı Bankalar	17	17	18	15	13	13	13
HHI (Mevduat Bankaları)	985	946	936	957	964	934	924
CR₃ (Aktif) (Mevduat Bankaları)	45	43	42	44	47	44	46
CR₅ (Aktif) (Mevduat Bankaları)	65	65	64	65	65	62	64

M: monopol piyasası, MR: monopolcü rekabet piyasası

Yukarıdaki tablo, ekonometrik tahminlerimizin kısa bir özetini, çalışmanın üçüncü bölümünde yer verilen banka sayısındaki değişimi, banka yoğunlaşma oranlarını ve HHI değerlerini göstermektedir.

P-Z H istatistiği değerleri göz önüne alındığında, 2003 yılından 2006 yılına kadar azalan bir rekabetin söz konusu olduğu ve piyasa yapısının monopolcü rekabetten monopole doğru kaydığı görülmektedir. Türk bankacılık sektöründe 2001 finansal krizinin ardından başlayan yeniden yapılandırma süreci sonrasında mevduat bankası sayısında özel banka sayısının azalması kaynaklı bir düşüş yaşanmış olduğu

görülmektedir. Geleneksel endüstri iktisadı bir sektörden firma çıkışı yaşandığında yoğunlaşma oranının artacağını ve rekabetin azalacağını ileri sürmektedir. 2003 yılından 2006 yılına kadarki sürede mevduat bankası sayısında azalma yaşanmış olduğundan geleneksel hipotez doğrultusunda yoğunlaşmanın artması yani rekabetin azalması beklenmektedir. İşte bu açıdan bakıldığında P-Z H istatistiği bu görüşü doğrulamakta ve buna göre rekabet azalmaktadır. Aynı döneme yoğunlaşma oranları özelinde bakıldığında, 2004 ve 2006 yılında P-Z H istatistiğini doğrular şekilde hem CR₃ ve CR₅ yoğunlaşma oranları hem de HHI azalmakta, 2005 yılında ise her üç yoğunlaşma oranı da artış göstermektedir.

Yabancı banka girişlerinin 2005 yılından itibaren hızlandığı ve sektördeki yabancı banka sayısında artış yaşandığı görülmektedir. Üçüncü bölümde Şekil 3'ten ayrıntılı olarak da görüldüğü üzere 2005 yılında yabancı banka sayısında ve yabancı bankaların sektörün toplam aktif, kredi ve mevduat içerisindeki payında özel bankaların tersine büyük bir artış yaşanmıştır. Yaşanan artışın rekabeti arttırması beklenirken bunun P-Z H istatistiği ile desteklenmediği ve beklenenin aksine 2005 ve 2006 yılında rekabetin azaldığı, sektörün monopol piyasa yapısında olduğu görülmektedir. Yabancı banka girişlerinin hızlandığı 2005 yılında yoğunlaşma oranlarının en yüksek seviyede olduğu görülmektedir. Aslında teorik olarak sektöre yeni girişlerin yoğunlaşmayı azaltması beklenmektedir. Yabancı bankaların, üstün yönetim, yeni teknolojilerin kullanılması gibi firmaya özel verimlilikler yoluyla pazar paylarını artırarak rekabeti yükseltecekleri beklenirken, yabancı banka girişinin en fazla olduğu 2007 yılında yoğunlaşma oranlarında yaşanan azalma sonucu rekabet

gözle görülür bir şekilde artmış ve beklentileri doğrulamıştır. Söz konusu durumun yabancı banka girişinin başladığı 2006 yılında değil de, yabancı banka girişinin devam ettiği 2007 yılında gerçekleşmiş olması, yabancı bankaların sektöre yeni banka kurulması yerine zaten mevcut bankaların devri yoluyla girmesinin ve söz konusu devralınan bankaların genellikle küçük ölçekli bankalar olmasının etkili olduğu düşünülmektedir.

Son yıllarda, banka sayılarındaki düşüş ve birleşme oranlarındaki artışın rekabeti azaltacağı ve bankacılık hizmet alternatiflerini daraltacağı düşünülmekteydi. Ancak, yüksek yoğunlaşma düşük rekabete yol açar şeklindeki geleneksel görüşün aksine, özellikle Avrupa için yapılan çoğu çalışmada, yoğunlaşma ve rekabet arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Yaptığımız çalışma doğrultusunda TBS'deki duruma bakıldığında, üçüncü bölümde ayrıntılarıyla açıklandığı üzere, 2001 yılında yaşanan yeniden yapılandırma süreci sonucunda sektörün hızlı bir toparlanma sürecine girdiği ve konsolidasyonlar sonucunda banka sayısında bir düşüş yaşandığı, bunun sonucunda da yoğunlaşma oranlarında 2003-2006 yılları arasında bir artış gerçekleştiği, ancak beklenenin aksine yoğunlaşma oranlarında yaşanan artışın artan rekabeti beraberinde getirmediği görülmektedir.

Görgül çalışmalarda piyasa yoğunlaşma derecesini ölçmek için sıkça kullanılan araçlardan bir tanesi de HH endeksidir. HHI sektördeki tüm firmaları dikkate almakta olduğundan, yoğunlaşma ölçütleri arasında yoğunlaşma oranı verilerine göre daha güvenilir bulunmaktadır. HHI değerlerine bakıldığında 2003-2005 döneminde endeks değerinin yükseldiği, 2006 yılından sonra ise 2009 yılına

kadar düşüş gösterdiği görülmektedir. Yoğunlaşma ölçütleri kısmında HHI'ya ilişkin yapılan açıklamalar çerçevesinde TBS'nin zayıf oligopol yapısında olduğu görülmektedir. Yeniden yapılandırma sonucu yaşanan konsolidasyonlar ve TMSF çözümlenmeleri süreci sonrasında HHI değerinde bir yükselme başlamıştır ve endeks değeri kuvvetli oligopol piyasasına yakın değerlere ulaşmıştır. TBS eşit büyüklükte 6-10 bankanın bulunduğu bir sektör haline gelmiştir. Bu durum da az sayıda bankanın fiyatı yönlendirebileceğine işaret etmektedir.

2006 yılında sektörde yaşanan monopolcü piyasa yapısı 2007'de yerini yeniden monopolcü rekabetçi bir yapıya bırakmış, 2008 yılında yaşanan küresel kriz nedeniyle 2008 ve 2009 yılında rekabet düzeyinde bir azalış yaşanmakla birlikte monopolcü rekabet yapısının korunduğu P-Z H istatistiği değerlerinden de görülmektedir.

2006-2007 arası banka sayısı aynı kalırken yabancı banka sayısında artış, yoğunlaşma oranlarında düşüş yaşanmakta ve bu düşüşle birlikte beklenen rekabet artışının gerçekleştiği P-Z H istatistiğiyle desteklenmekte, piyasa yapısı monopolden monopolcü rekabet yapısına dönmektedir. 2007-2009 yılları arasında ise CR₃, CR₅ ve HHI yoğunlaşma oranlarında yaşanan yükselme ile birlikte rekabette bir azalma gerçekleşmekte, ancak piyasa yapısının değişmediği görülmektedir.

TMSF tarafından sorunlu bankaların çözümlenmesi sırasında yaşanan konsolidasyonlar bankacılık sektörünün merkezileşmesine sebep olmuştur. Merkezileşme eğilimi sadece TMSF bünyesinde değil, piyasa yapısı içerisinde gönüllü bir şekilde bankalar arasında da birleşme ve devralmalar gerçekleşmektedir.

Türkiye'deki özel ve kamu mevduat bankaları arasında da birleşme ve devralmalar hayata geçirilmiş, buna paralel olarak piyasadaki mevcut banka sayısı azalmıştır. Piyasada faaliyet gösteren bankaların TMSF bünyesinde bulunan bankaları satın almasına ilave olarak birçok devir ve birleşme işlemi görülmüştür. Konsolidasyonun kamu tarafından yapılan zorunlu kısmı yanında faaliyette bulunan grup bankaları arasında bir konsolidasyon süreci başlamıştır. Bu gelişme, bu tür işlemlerin daha çok bankaların pazar payını artırmak ve daha geniş müşteri kitlelerine ulaşmak amacıyla yapıldığını göstermektedir. Ayrıca, şube ağını ve müşteri portföyünü genişletmek isteyen ancak banka satın al(a)mayan diğer bankalar, hedefledikleri bölge ve pazara yakın olan TMSF kapsamındaki bankaların şubelerini satın almışlardır.

Yaşanan liberalizasyon ve yeniden yapılandırma süreçleri sonucunda mevduat bankası sayısında azalış yaşanmakla birlikte, kamu bankalarının bankacılık sektörü içindeki payı, aktifler ve mevduat bazında yüksek seviyelerini korumaktadır. Diğer taraftan, toplam aktif, krediler ve mevduat açısından bakıldığında, TBS'de yabancı bankaların sektör içerisindeki paylarının, yeniden yapılandırma süreci sonrasında kamu ve özel bankaların aksine arttığı görülmektedir. Kamu bankalarının özelleştirilmesinin, sektöre yabancı sermaye ilgisinin artmasının ve ekonomik istikrarın kalıcı hale gelmesinin bankacılık sektöründe rekabet ortamını olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Toplam aktiflerin banka gruplarına göre dağılımında; kamu sermayeli bankaların payı 2001–2004 döneminde artış gösterirken bu dönemden sonra gerileme sürecine giren payın 2009 yılında; yaşanan küresel krizin etkisiyle artış trendine girdiği görülmektedir. Özel sermayeli bankaların payı 2001–

2005 döneminde 3 puan artarak %59'a yükselmiş, 2006 yılından sonra ise düşüşe geçmiştir. Yabancı bankaların toplam aktifler içindeki payı belli bir dönem sabit kaldıktan sonra 2004 yılından başlayarak artış trendine girmiştir. Türk mevduat bankacılığı sektöründe faaliyet gösteren kamusal ve özel sermayeli yerli firmaların nispi aktif büyüklüklerinin Kasım 2000 krizi sonrasında Aralık 2009'a kadar neredeyse hiç değişmediği anlaşılmaktadır. Nispi aktif büyüklüklerindeki esas değişim, Aralık 2000 itibarıyla 11'e ulaşan TMSF bünyesindeki bankaların büyük ölçüde yabancılara satılmasından kaynaklandığı görülmektedir.

Toplam mevduatın banka gruplarına göre dağılımında; kamu sermayeli bankaların payı 2001–2004 döneminde %32'den yüzde 42'ye yükselirken, bu dönemden sonra yüzde 35'e gerilemiştir. Özel sermayeli bankaların toplam mevduat içindeki payı 2001–2009 döneminde %57'den %50'ye düşmüştür. Toplam mevduat içindeki yabancı bankaların payı; 2001–2009 döneminde sürekli artış göstererek %2'den %13'ye çıkmıştır. Fondaki bankaların payı ise 2001–2007 döneminde sürekli azalmıştır. Sektörde faaliyet gösteren firma gruplarının sahip olduğu mevduatların, beklendiği gibi nispi aktif büyüklükleri ile oldukça uyumlu olduğu gözlenmektedir. Buradaki esas değişimin ise TMSF bünyesindeki bankaların yabancılara satışı ile ilişkili olduğunu ileri sürmek mümkündür.

Toplam kredilerin banka gruplarına göre dağılımında; kamu sermayeli bankaların payı 2001 yılında %21 iken, 2002 yılında %16, 2006 yılında ise %21 seviyesindedir. Özel sermayeli bankaların, toplam krediler içindeki payı 2001-2006 döneminde sürekli yükselerek %67'ye çıkmıştır. Ancak 2006 yılından itibaren payı

%52'e gerilemiştir. Yabancı bankaların toplam krediler içindeki payı ise 2001-2009 döneminde sürekli yükselmiş ve son olarak %17 seviyesinde kalmıştır.

Sonuç olarak, Türkiye'de Kasım 2000 ve Şubat 2001 finansal krizleri sonrasında gerçekleştirilen yeniden yapılandırma programı sonucunda piyasa koşullarının da etkisiyle oldukça fazla sayıda banka sistemden çıkmak zorunda kalmıştır. Bunun sonucunda bankaların piyasa payları arasında değişimler gerçekleşmiş, banka birleşmeleri gündeme gelmiş ve sektörde mevduatta da yoğunlaşma artmıştır. Bunun nedeni finansal kriz sonrası mevduat sahiplerinin tercihlerini daha güvenilir olduğunu düşünerek büyük ölçekli bankalara yönelmeleri olabilir. 2009 yılında yoğunlaşma oranları ve HHI'da gerçekleşen artışın 2008 yılında tüm gerçekleşen global krizin yansımaları neticesinde sektördeki küçük ölçekli bankaların krizden olumsuz etkilenmeleri olabilir. Bu durum sektörde rekabet gücünde bir azalma yaşanabileceğine işaret edebilir.

Türkiye için, banka sayısının azalması ile Panzar Rosse H istatistiği ile ölçülen rekabet seviyesi arasında ters yönlü bir ilişki bulunmadığı söylenebilir. Diğer bir deyişle, yoğunlaşma oranının artması veya banka sayısının azalması, sektörün rekabet düzeyini olumsuz yönde etkilemeyebilecektir. Sağlam bir mali bünyeye sahip olan rekabetçi bankaların piyasada var olması, hem rakip bankalar hem de mali sistem açısından olumlu sonuçlar doğuracaktır. Sınırsız mevduat garantisinin kalkması, yasal düzenlemelerin güçlendirilmesi ve aşırı risk alıcı davranışlardan kaçınılması ise bu sonuca katkıda bulunacaktır.

TBS’de yoğunlaşma düzeyinin artması, gözetim ve denetim otoritesi olan BDDK’nın sorumluluğunu bir kat daha artırmaktadır. Nitekim sektörde var olan büyük ölçekli bankalar, büyüklüğün vermiş olduğu güvenle daha fazla risk almak isteyebilecek, risklerin gerçekleşmesi ise mali sektörün sistemik risklerle karşı karşıya kalmasına neden olabilecektir. Bu nedenle, daha büyük ölçekli bankaların denetim ve gözetimi, bu bankaların işlemlerini aksatmayacak şekilde artırılmalıdır. Bu çerçevede; Türk bankacılık sisteminde yeni banka girişlerine izin veren yeterli standartları belirlenirken ve sistemin sağlamlık gözetimi yapılırken bankaların sahiplik yapıları ve ölçeklerine göre rekabet ve etkinlik analizi yapılmalı, sistemde işlem maliyetleri ile ölçek ve kapsam tasarrufları hesaplanmalı, kamu düzenlemelerinin bunlara etkisi incelenmeli ve elde edilecek bulgular neticesinde sistemdeki optimum banka büyüklüğü ve sayısına göre pazara giriş ve pazardan çıkışlara izin verilmelidir.

SONUÇ

Piyasa yapısını ve piyasadaki rekabet düzeyini analiz etmek üzere geliştirilen ve sayısal veriler kullanılarak uygulanan nicel testlerden biri de yoğunlaşma analizidir. Az sayıda firmanın piyasanın büyük bir kısmını kontrol etmesini ifade eden yoğunlaşma, yarattığı sosyal ve ekonomik etkilerden dolayı çok boyutlu bir ölçüttür. Geleneksel endüstri iktisat teorisi, yüksek bir yoğunlaşma oranının düşük bir rekabet düzeyine işaret edeceğini varsaymaktadır. Bankalar da piyasada en büyük pazar payını elde etmek amacıyla rekabet içerisindedir. Ülkemizde bankacılık sektörünün finansal piyasanın yaklaşık %80'ini oluşturduğu düşünüldüğünde, bankacılık sektöründe yaşanan yoğunlaşmanın ekonomik ve sosyal açıdan yaratacağı etkinin büyük olacağı bir gerçektir. Bu nedenle, sektörün yoğunlaşma düzeyinin saptanması finansal sistemin sağlıklı bir şekilde gelişebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

TBS'de 1980 sonrası yaşanan reformlar ve liberalizasyon eğilimi, bankaların performanslarında piyasa yapısının önemli olduğu olgusunu ortaya koymuştur. Bu durum sektörün rekabet yapısının irdelenmesi ve buna yönelik politika üretilmesi açısından da önemlidir. Finansal liberalizasyon ile birlikte uygulamaya konan politikalar, sektöre yeni yerli/yabancı bankaların girişine izin verilmesi ve mevduat/kredi faiz oranlarının serbest bırakılması sektörde rekabeti artırmıştır.

1980'li yılların sonlarında ve 1990'lı yıllarda Türkiye'de, kamu borçlanma gereğinin yüksekliği ve sınırsız mevduat güvencesi gibi rekabeti bozucu engellerden kaynaklanan kâr marjı yüksekliği ve banka lisansı almanın kolaylığı, banka

sahipliğini özendirmiş ve bu nedenle banka sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Nitekim 1980'lerin başında 45 olan banka sayısı 1999 yılında 81'e ulaşmıştır. 1990'lı yılların ortalarında başlayan yapısal sorunlar ve makroekonomik dengesizlikler TBS'yi 2001 krizine sürüklemiş ve kriz sonrasında sektör önemli bir yeniden yapılandırma süreci yaşamıştır. Yaşanan süreç, bankaların sermayelerinin güçlenmesini, risk tabanlı çalışma esasının sektöre yerleşmesini ve rekabet ortamının iyileşmesini sağlamıştır. Diğer taraftan bu süreç; risk esaslı çalışmayan, yeterli özkaynağa ve sağlam bir mali bünyeye sahip olmayan bankacılık sektörünün kamu otoritesi tarafından yürütülen bir konsolidasyon dönemine girmesine neden olmuştur. Bu bağlamda gerek TMSF bünyesinde gerekse özel bankaların kendi aralarında gerçekleştirdikleri birleşme ve devralmalar sonucu, banka sayısı gerilemiştir.

Tüm bu gelişmeler yoğunlaşma üzerinde de etkili olmuştur. TBS'de yoğunlaşma düzeyinin, 1980–2000 döneminde düzenli olarak azalmasında etkili olan faktörler; sektöre girişin hızlanması, yüksek enflasyon, yüksek kamu borçlanması, mevduat güvencesi ve yurtdışı piyasalardan kısa vadeli de olsa borçlanma imkânlarının artması olarak sayılabilir. 2000 yılı sonrası döneme bakıldığında ise, sektörde aktifleri büyük olan bankaların çekim merkezi oluşturduğu ve bu durumun yoğunlaşma oranları ile tespit edildiği görülmektedir. Aktifi en büyük ilk 5 bankanın toplam aktifler içerisindeki payını yansıtan yoğunlaşma oranları TBS'de 2000 krizi öncesinde %50'lerde iken kriz sonrasında %65'lere kadar ulaşmıştır. TBS'nin aktifler bazında HHI seyrinin de, aktif bazında ilk on ve ilk beş banka yoğunlaşma oranı seyrine yakın olduğu görülmektedir. Bu durum ise bankacılık sektöründe

yüksek dereceli yoğunlaşma olduğunu ortaya koymaktadır. Yoğunlaşma oranlarının yüksek olması, sektöre belirli sayıda bankanın hakim olduğunun ve oligopol piyasasının özelliklerinin ağır bastığı bir yapılanmanın bulunduğu bir göstergesidir.

Bankacılık sektöründe piyasa yapının belirlenmesi konusunda literatürde iki farklı yaklaşım yer almaktadır. Bunlardan biri geleneksel SCP yaklaşımıdır. SCP temelde iki görüşe dayanmaktadır. Bunlardan ilki işbirliği hipotezidir. Bu hipoteze göre yoğunlaşma arttıkça firmaların piyasa gücü artar, firmalar arası anlaşma maliyetleri düşerek gizli ve açık anlaşmalar yapılmaya başlanır. Bu durum fiyatları firmaların istediği şekilde yükseltmelerine dolayısıyla aşırı kara neden olacaktır. Geleneksel SCP yaklaşımına göre, bir sektörde yeni firma girişlerinin yaşanması o sektörde yoğunlaşma oranlarının azalmasına ve dolayısıyla rekabetin artmasına sebep olacaktır. TBS'de 2001 krizi sonrası yaşanan gelişmeler sonrası banka sayısındaki azalma ile birlikte yoğunlaşmanın artması ve rekabetin azalması beklenmiş ve CR₅, CR₁₀ yoğunlaşma oranları ile HH endeksinde yaşanan artış bu beklentiyi doğrulamıştır.

Etkin yapı hipotezi ise yoğunlaşma ile kârlılık arasındaki ilişkiyi kabul etmekle birlikte piyasa yoğunlaşmasının piyasadaki bazı firmaların daha etkin yani düşük maliyetli çalışmasının bir sonucu olduğunu vurgulamaktadır.

Farklı piyasalarda rekabet gücünün ölçülmesi konusunda uzun yıllar temel yaklaşım olarak kabul görmüş olan SCP, 1980'lere gelindiğinde bir takım eleştirilere

maruz kalmış ve yerini NEIO yaklaşımına bırakmıştır. Bu yaklaşımın temel önermesi ise yoğunlaşmanın yüksek olduğu piyasaların da rekabetçi bir yapı da olabileceğidir.

Çalışmamızda 2001 yılında ülkemizde yaşanan finansal krizin ardından uygulamaya konan yeniden yapılandırma çalışmalarının piyasada rekabetçi bir etki yaratıp yaratmadığı, NEIO kapsamında geliştirilmiş olan Panzar-Rosse (1987) modeliyle araştırılmıştır. Çıkan sonuçlar yoğunlaşma oranları ve HHI değerleri kapsamında karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

Elde edilen sonuçlardan 2003-2009 döneminde TBS piyasa yapısının 2006 yılı hariç monopolcü rekabetçi bir yapı gösterdiği açıkça görülmektedir. 2006 yılında ise TBS piyasa yapısı monopolcü bir yapı arz etmektedir.

P-Z H istatistiği değerleri göz önüne alındığında, TBS’de 2003 yılından 2006 yılına kadar azalan bir rekabetin söz konusu olduğu ve piyasa yapısının 2006 yılında monopolcü rekabetten monopole doğru kaydığı ve 2001 finansal krizinin ardından başlayan yeniden yapılandırma süreci sonrasında mevduat bankası sayısında özel banka sayısının azalması kaynaklı bir düşüş yaşanmış olduğu görülmektedir. TBS’de,2003 yılından 2006 yılına kadarki sürede mevduat banka sayısında azalma yaşanmış olduğundan geleneksel hipotez doğrultusunda yoğunlaşmanın artması yani rekabetin azalması beklenmektedir. İşte bu açıdan bakıldığında P-Z H istatistiği bu görüşü doğrulamakta ve buna göre rekabet azalmaktadır. Aynı döneme yoğunlaşma oranları özelinde bakıldığında, 2004 ve 2006 yılında P-Z H istatistiğini doğrular şekilde hem CR₃ ve CR₅ yoğunlaşma oranları hem de HHI azalmakta, 2005 yılında ise her üç yoğunlaşma oranı da artış göstermektedir.

2005 yılından itibaren TBS’de yabancı banka sayısında artış yaşandığı görülmektedir. Yabancı bankaların, üstün yönetim, yeni teknolojilerin kullanılması gibi firmaya özel verimlilikler yoluyla pazar paylarını artırarak rekabeti yükseltecekleri beklenirken, 2006 yılında beklenenin aksine P-Z H istatistiğinin düştüğü ve rekabetin azaldığı görülmektedir. Yabancı banka girişinin en fazla olduğu 2007 yılında yoğunlaşma oranlarında yaşanan azalma sonucu rekabet gözle görülür bir şekilde artmış ve beklentileri doğrulamıştır. Söz konusu durumun yabancı banka girişinin başladığı 2006 yılında değil de, yabancı banka girişinin devam ettiği 2007 yılında gerçekleşmiş olması, yabancı bankaların sektöre yeni banka kurulmaması yerine zaten mevcut bankaların devri yoluyla girmesinin etkili olduğu düşünülmektedir.

2006 yılında sektörde yaşanan monopolcü piyasa yapısı 2007’de yerini yeniden monopolcü rekabetçi bir yapıya bırakmış, 2008 yılında yaşanan küresel kriz nedeniyle 2008 ve 2009 yılında rekabet düzeyinde bir azalış yaşanmakla birlikte monopolcü rekabet yapısının korunduğu P-Z H istatistiği değerlerinden de görülmektedir.

2006-2007 yılları arasında TBS’de banka sayısı aynı kalırken yabancı banka sayısında artış, yoğunlaşma oranlarında düşüş yaşanmış ve bu düşüşle birlikte beklenen rekabet artışı gerçekleşmiş ve piyasa yapısı monopolden monopolcü rekabet yapısına dönmüştür. 2007-2009 yılları arasında yoğunlaşma oranlarında yaşanan yükselme ile birlikte rekabette bir azalma yaşanmış, ancak piyasa yapısı değişmemiştir.

Yaşanan liberalizasyon ve yeniden yapılandırma süreçleri sonucunda mevduat bankası sayısında azalış yaşanmakla birlikte, kamu bankalarının bankacılık sektörü içindeki payı, aktifler ve mevduat bazında yüksek seviyelerini korumaktadır. Diğer taraftan, toplam aktif, krediler ve mevduat açısından bakıldığında, TBS’de yabancı bankaların sektör içerisindeki paylarının, yeniden yapılandırma süreci sonrasında kamu ve özel bankaların aksine arttığı görülmektedir. Kamu bankalarının özelleştirilmesinin, sektörde yabancı sermaye ilgisinin artmasının ve ekonomik istikrarın kalıcı hale gelmesinin bankacılık sektöründe rekabet ortamını olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

2009 yılında yoğunlaşma oranları ve HHI’da gerçekleşen artışın 2008 yılında tüm gerçekleşen global krizin yansımaları neticesinde sektördeki küçük ölçekli bankaların krizden olumsuz etkilenmeleri olabilir. Bu durum sektörde rekabet gücünde bir azalma yaşanabileceğine işaret edebilir.

Türkiye için, banka sayısının azalması ile rekabet seviyesi arasında ters yönlü bir ilişki bulunmadığı söylenebilir. Diğer bir deyişle, yoğunlaşma oranının artması veya banka sayısının azalması, sektörün rekabet düzeyini olumsuz yönde etkilemeyebilecektir. Sağlam bir mali bünyeye sahip olan rekabetçi bankaların piyasada var olması, hem rakip bankalar hem de mali sistem açısından olumlu sonuçlar doğuracaktır. Sınırsız mevduat garantisinin kalkması, yasal düzenlemelerin güçlendirilmesi ve aşırı risk alıcı davranışlardan kaçınılması ise bu sonuca katkıda bulunacaktır.

TBS’de yoğunlaşma düzeyinin artması, gözetim ve denetim otoritesi olan BDDK’nın sorumluluğunu bir kat daha artırmaktadır. Nitekim sektörde var olan büyük ölçekli bankalar daha fazla risk almak isteyebilecek, risklerin gerçekleşmesi ise mali sektörün sistemik risklerle karşı karşıya kalmasına neden olabilecektir. Bu nedenle, daha büyük ölçekli bankaların denetim ve gözetimi, bu bankaların işlemlerini aksatmayacak şekilde artırılmalıdır. Bu çerçevede; Türk bankacılık sisteminde yeni banka girişlerine izin veren yeterlik standartları belirlenirken bankaların sahiplik yapıları ve ölçeklerine göre rekabet ve etkinlik analizleri yapılmalı, sistemde aracılık maliyetleri ile ölçek ve kapsam tasarrufları hesaplanmalı ve elde edilecek bulgular neticesinde pazara giriş ve pazardan çıkışlara izin verilmelidir.

ÖZET

Gündoğdu, Bilge, Türk Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma ve Rekabet, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Güven SAYILGAN.

Türk bankacılık sektörü ekonominin en önemli yapı taşlarından birisidir. Diğer iktisadi kesimlerle olan yakın ilişkisinden dolayı bankacılık sektöründe oluşabilecek sorunlar tüm ekonomiye yansıdığından, bankacılık sektörünün piyasa yapısı ve rekabet ortamı her zaman ilgi odağı olmuştur. Çalışmanın amacı Türk bankacılık sisteminin rekabet yapısının ve yoğunlaşmanın incelenmesidir.

Çalışmada öncelikle yoğunlaşma, rekabet ve piyasa yapıları açıklanmış, ardından Türk bankacılık sektörünün gelişimi ve yeniden yapılandırılması ele alınmıştır. Son olarak ise, Türkiye bankacılık sektörünün, 2003-2009 yılları arasındaki rekabetçi yapısı, çeşitli ülkeler için sıkça kullanılmış olan, Panzar-Rosse modeli aracılığıyla ölçülmüştür. Sonuçlar, söz konusu dönemde, bankaların 2006 yılı hariç monopolcü rekabetçi bir piyasada faaliyet gösterdiklerini ortaya koymaktadır. 2006 yılında piyasanın monopolcü bir yapı sergilediğı görülmektedir. Sonuç olarak, 2000 yılından sonra uygulanmaya başlanan finansal yeniden yapılandırma programının, bankacılık sektörü rekabet yapısı üzerinde iyileştirici etkisi olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Bankacılık, Piyasa Yapısı, Rekabet, Yoğunlaşma, Panzar-Rosse Modeli*

ABSTRACT

Gündoğdu, Bilge, Concentration and Competition in the Turkish Banking Industry, Master's Thesis, Advisor: Prof. Dr. Güven SAYILGAN.

Turkish banking system is one of the most important keystones of the economy. Due to the close interaction of banks with other economic units, any trouble in banking sector might have repercussion on the whole economy which makes the market structure and competition in banking sector as a cynosure. The purpose of this study is to analyze the competition structure and the concentration of Turkish banking industry.

In this study firstly it is explained the general analysis of concentration, competition and market structures. Than developments in the sector and restructuring of the Turkish banking industry is discussed. Lastly, the market structure of Turkish banking industry during the years of 2003-2009 is investigated, using the most frequently applied measures of market power "H-statistic" by Panzar and Rosse. The results reveal that for the period under consideration banks operate in monopolistic competition market except 2006. Turkish banking sector shows monopoly market structure in 2006. Finally, it can be said that the financial reconstructing program applied after the year 2000 appears to have beneficial effects on competition environment of banking industry.

Key Words: *Banking, Market Structure, Competition, Concentration, Panzar-Rosse Model*

KAYNAKÇA

Akar, C., Çiçek, S., 2007, “Türkiye’de Bankacılık Sektörünün Merkezileşmesi”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C. 23, S. 2., sf. 167-184.

Ardıç, İ., 2004, “Yatay Yoğunlaşmalarda Potansiyel Rekabet”, **Rekabet Kurumu Tezi**, Yayın No: 0149, Ankara.

Aydınlı, İ., “**Türk Bankacılık Sistemi Piyasa Yapısı: 1991-1994**”, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, No: 40, 1996.

BAIN, J. S., 1951, “Relation of Profit Rate to Industry Concentration: American Manufacturing, 1936-1940”, **Quarterly Journal of Economics**, V. 65, sf. 293-324.

Bandt, O., Davis, E. P., 2000, “Competition, Contestability and Market Structure in European Banking Sectors on the Eve of EMU”, **Journal of Banking and Finance**, V. 24, sf. 1045-1066.

BDDK, 2001, **Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı**, Ankara.

BDDK, 2001, **Yıllık Rapor 2000**, Ankara.

BDDK, 2002, **Yıllık Rapor 2001**, Ankara.

BDDK, 2006, **Bankacılıkta Yapısal Gelişmeler**, Ankara.

BDDK, 2006, **Finansal Piyasalar Raporu**, S. 4, Ankara.

Belaisch, A., 2003, "Do Brazilian Banks Compete?" IMF Working Paper, WP/03/113. (http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=879189-20.01.2011)

Bikker, J.A., L. Spierdijk, P. Finnie, (2006), "Misspecification in the Panzar-Rosse Model: Assessing Competition in the Banking Industry", **De Nederlandsche Bank Working Paper**, No: 114.

Bikker, J. A. ve Groeneveld, J.M., 2000, "Competition and Concentration in the EU Banking Industry", **Kredit und Capital**, V. 33, sf. 62-98.

Bikker J.A, Haaf, K., 2002, "Competition, Concentration and Their Relationship: An Empirical Analysis of the Banking Industry", **Journal of Banking and Finance**, V. 26, sf. 2191-2214.

Bresnahan, T. F., 1982, "The Oligopoly Solution Concept is Identified", **Economics Letters**, V. 10, sf. 87-92.

Bulmuş, İ., **Mikro İktisat**, Ankara , Eğitim Yayınları, 1994.

Casu, B. and Girardone, G., (2005), "Bank Competition, Concentration And Efficiency In The Single European Market", **University of Essex, Department of Accounting, Finance and Management**.

Cetorelli N., 2002, "Entry and Competition in Highly Concentrated Banking Markets", **Federal Reserve Bank of Chicago**, Economic Perspectives, Fourth Quarter.

Claessens, S., Leaven, L., 2004, “What Drives Bank Competition? Some International Evidence”, **Journal of Money, Credit and Banking**, V. 36, sf. 563-584.

Coccorese, P., 2004, “Banking Competition and Macroeconomic Conditions: A Disaggregate Analysis”, **Journal of International Financial Markets, Institutions and Money**, V. 14, sf. 203-219.

Çelik, T., Kaplan, M., 2007, “Türk Sigortacılık Sektöründe Kârlılık ve Yoğunlaşma İlişkisi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 62, S. 4, sf. 69-82.

Çelik, T., Kaplan, M., 2010, “Türk Bankacılık Sektöründe Etkinlik ve Rekabet: 2002-2007”, **Hacettepe Sosyo Ekonomi Dergisi**, Temmuz-Aralık, S. 2010-2.

Çolak, Ö.F., **Finansal Piyasalar ve Para Politikası**, Ankara, Gazi Yayınevi, 2008.

Deb, A.T., 2008, Murthy, B., “Theoretical Framework of Competition as Applied to Banking Industry”, **MPRA Paper**, Munich Personal RePEc Archive, No: 7465.

Demsetz, H., 1973, “Industry Structure, Market Rivalry and Public Policy”, **Journal of Law and Economics**, V. 16, S. 1, sf. 1-9.

Denizer, C., 1997, “The Effects of Financial Liberalization and New Bank Entry on Market Structure and Competition in Turkey”, Washington DC., **World Bank Policy Research Working Paper**, No: WPS 1839.

Dinçer, A., 2006, “**Bankacılık Sektöründe Konsolidasyon, Ülke Deneyimleri ve Türkiye İçin Öneriler**”, Devlet Planlama Teşkilatı Uzmanlık Tezi, Yayın No: 2697.

Ekmen, İ, 2004, “**Bankacılık Sektöründe Rekabet ve Piyasa Yapısı**”, Ankara, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu Uzmanlık Tezi.

Emek, U., 2006, “**Bankacılık Sisteminde Rekabet Ve İstikrar İkileminin Analizi: Türkiye Örneği**” Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.

Fillipaki, N.K., Staikouras C., 2006, “Competition and Concentration in the new European Banking Landscape”, **European Financial Management**, V. 12, S. 3, sf. 443-482.

Gelos, R., Roldos, J., 2002, “Consolidation and Market Structure in Emerging Market Banking Systems”, IMF Working Papers.

(<http://siteresources.worldbank.org/INTFR/Resources/consolidation2.pdf>-20.01.2011)

Gischer, H., Stiele, M., 2002, “Testing for Banking Competition in Germany: Evidence From Saving Banks“, Working Paper, Magdeburg

Güenalp, B. ve Çelik, T., 2004, “Türk Bankacılık Sektöründe Piyasa Yapısı ve Performans İlişkilerinin Etkinlik İçin Doğrudan Bir Ölçüt Kullanılarak Test Edilmesi”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 6, S. 3, sf. 31–57.

Güenalp B. ve Çelik T, 2006, “Competition in Turkish Banking Industry”, **Applied Economics**, V. 38, sf. 1335-1342.

Hempell, H.S., 2002, “Testing for Competition Among German Banks”, **Economic Research Centre of the Deutsche Bundesbank**, Discussion Paper 04/02. (<http://econstor.eu/bitstream/10419/19561/1/200204dkp.pdf-20.01.2011>)

Hondroyannis, G., Lalos, S., Papapetrou, E., 1999, “Assessing Competitive Conditions in the Greek Banking System”, **Journal of International Financial Markets, Institutions and Money**, V. 9, S. 4, sf. 377-391.

Iwata G., 1974, “Measurement of Conjectural Variations in Oligopoly”, **Econometrica**, V.42, S. 5, sf.947- 966.

Jansen, D., Haan, J., 2003, “Increasing Concentration in European Banking A Macro-Level Analysis, De Nederlandsche Bank”, **Research Memorandum**, WO No:743/0323, NV Research Department, Amsterdam.

Kasman, A., 2001, “Competitive Conditions In The Turkish Banking Industry”, **Ege Akademik Bakış Dergisi**, C.1, S.2, sf.72-82.

Kazan, A., Atan M., 1999, “Türkiye’nin 500 Büyük Firması İçin Yoğunlaşma Hesapları”, **IV. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu**, Marmara Üniversitesi, Antalya-Belek. 14 -16 Mayıs 1999.

Kocabay, S., 2009, “Bank Competition And Banking System Stability: Evidence From Turkey”, A Thesis Submitted to The Graduate School Of Social Sciences of Middle East Technical University .

Korkmaz, A., 2010, “Türk Mevduat Bankacılığı Sektöründe Rekabet Derecesi: Bresnahan-Lau Modeli’nden Kanıtlar”, **Bankacılar Dergisi**, S. 74, Eylül 2010, TBB.

Largo, E., 2001, “Avrupa Birliği ve Türkiye Rekabet Politikası Açısından Bankacılık Sektörüne Genel Bir Bakış”, **Bankacılar Dergisi**, S. 36, sf. 50-54.

Majid,, A.Z.M., Sufian, F., 2007, “Market Structure and Competition in Emerging Market: Evidence From Malaysian Islamic Banking Industry”, **Journal of Economic Cooperation**, V. 28, S. 2. sf. 99-121.

M.C. Williams, A., Smart, D.L., 1993, “Efficiency V. Structure-Conduct Performance: Implications for Strategy Research and Practice”, **Journal of Management**, V. 19, S. 1, sf. 63-78.

Molyneux, P., Williams, L., Thornton, J., 1994, “Competitive Conditions in European Banking”, **Institute of European Finance**.

Molyneux, P., Forbes, W., 1995, "Market Structure and Performance in European Banking", **Applied Economics**, V. 27, S. 2, sf. 155-159.

Molyneux, P., 1999, "Increasing Concentration and Competition In European Banking; The End of Anti-Trust?", European banking after EMU, **European Investment Bank (EIB papers)**, V. 4, S. 1, sf. 127-136.

Muharrami S., Matthews K., Khabari Y., 2006, "Market Structure and Competitive Conditions in the Arab GCC Banking System", **Journal of Banking and Finance**, V. 30, S. 12, sf. 3487-3501.

Nathan, A., Neave, H., 1989, "Competition and Contestability in Canada's Financial System: Empirical Results", **Canadian Journal of Economics**, V. 22, S. 3, sf. 576-593.

Panzar, J. and Rosse, J., 1987, "Testing for Monopoly Equilibrium", **The Journal of Industrial Economics**, V.35, S.4, sf.443-456.

Prasad, A., Ghosh, S., 2005, "Competition in Indian Banking", **IMF Working Paper**, WP/05/141.

ROZAS, L.G., 2007, "Testing For Competition in The Spanish Banking Industry: The Panzar Rosse Approach Revisited", **Banco de Espana Working Paper**, No. 0726. (<http://www.bde.es/webbde/SES/Secciones/Publicaciones/PublicacionesSeriadas/DocumentosTrabajo/07/Fic/dt0726e.pdf> -20.01.2011).

Shaffer, S., 1982, "A Non-Structural Test For Competition In Financial Markets", Proceedings of a Conference on Bank Structure and Competition, **Federal Reserve Bank of Chicago**, sf. 225-243.

Shaffer, S., 2004, "Patterns of Competition in Banking", **Journal of Economics and Business**, V. 56, S. 4, sf. 287-313.

Smirlock, M., 1985, "Evidence on the (Non) Relationship Between Concentration and Profitability In The Banking", **Journal of Money, Credit and Banking.**, V. 17, sf. 69-83.

TBB, 1998, "**40.Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türk Bankacılık Sistemi '1958-97'**", İstanbul.

TBB, 2008, "**50. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türk Bankacılık Sistemi 1958-2007'**", İstanbul.

TBB Bankacılık ve Araştırma Grubu, 2010, "2009 yılında Türkiye'de Bankacılık Sektörü", **Bankacılık dergisi**, İstanbul, S. 73.

TBB, **Bankalarımız**, 2003-2009, İstanbul.

TCMB, 2004, **Yıllık Rapor 2003**, Ankara.

TMSF, 2008, **2007 Faaliyet Raporu**, İstanbul.

Türkay, O., **Mikro İktisat Teorisi**, Ankara, İmaj Yayıncılık, 1999.

Türkkan, E., **Rekabet Teorisi ve Endüstri İktisadı**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2001.

Ünsal, E., **Mikro İktisata Giriş**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2003.

Vesala, J., 1995, “Testing for Competition in Banking: Behavioral Evidence from Finland”, **Bank of Finland Studies**, E: 1, Helsinki.

Yayla, M., 2007, “Türk Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma ve Rekabet: 1995-2005”, **BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi**, C. 1 S. 1, sf. 35-59.

Yıldırım, K., Şıklar, İ., Bakırtaş, İ., **Mikro İktisada Giriş**, Bursa, Ekin Kitabevi, 2003.

Yıldırım, K., Eşkinat, R., Kabasakal, A., **Endüstriyel Ekonomi**, Bursa, Ekin Kitabevi, 2005.

Yıldırım C., 2002, “Evolution of Banking Efficiency within an Unstable Macroeconomic Environment: The Case of Turkish Commercial Banks”, **Applied Economics**, V. 34, sf. 2289-2301.

Weill, L., 2004, “On the Relationship Between Competition and Efficiency in the EU Banking Sector”, **Kredit und Capital**, V. 37, S. 3, sf. 329-352.

www.tbb.org.tr/turkce/kitap2004

www.tbb.org.tr/turkce/kitap2005

www.tbb.org.tr/turkce/kitap2006

www.tbb.org.tr/turkce/kitap2007

www.bddk.org.tr

www.rekabet.gov.tr